

RAJZOK
A
FORRADALOM UTÁNI IDOKBÓL.

AZ ELSŐ MAGYAR KATONAI TANINTÉZET.

ÍRTA
SZILÁGYI SÁNDOR.

BUDAPEST,
AZ ATHENAEUM TULAJDONA.
1876.

Budapest, 1876. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

RAJZOK

A

FORRADALOM UTÁNI IDŐKBŐL.

AZ ELSŐ MAGYAR KATONAI TANINTÉZET.

Macaulay »Anglia történetében« művészi ecsettel festi Anglia elégtétlenségét III. Vilmos idejében. Oly hamar elfeledték az emberek mit szenvedtek II. Jakab alatt, hogy visszakíváncsoztak II. Jakabhoz. Valami ehhez hasonlót észlelhetünk mi is — legalább nem egyszer halljuk a Bach-idejébéli »húsos fazekaknak« szóba hozását. Szerencséjére Angliának III. Vilmostól II. Jakabra a visszatérés lehetetlenné vált — és szerencsénkre a magyarok Istene sem hallgatja meg az olyan balga beszédeket.

De a »laudator temporis acti« tanulhat ebből a példából. Mi magyarok hamar feledünk — s kivált most, mikor zúgolódhatunk kedvünk szerint, panaszkodhatunk nyíltan, szidhatjuk kormányunkat a hogy torkunkon kifér — hisz az édes miénk

IV

— elfeledtük hogy csak nem rég volt az idő, midőn így énekelt a költő:

»Az üldött vad a rengetegben
Kínjának hangot ad,
S magát az elnyomott magyarnak
Kisirni sem szabad.«

Ennek a könyvnek nagy része azokról az időről beszél, mikor ilyen versek teremtek. Akkor volt az, midőn minden a mivel bírtunk, el volt kobozva, s még irodalmunk is, mert nem akart alkalmazkodni, mert nem állott a győző zsoldjába, kérdésbe tétetett. Eleinte az ellenszegülés fegyverével harczolt: rámutatott a fényes napokra, melyek épen akkor zajlottak le, hogy azok képét a nemzet emlékéből elmosódni ne engedje. Azután hogy e térről leszorította a hatalom: a passiv ellenállás fegyverét alkalmazta. Egyik sem járt erős küzdelmek nélkül — s a következő lapok ezek történetéből mondanak el egyet mást. Ha semmi egyéb becsök nincs is, meg van annyi, hogy »et haec meminisse juvabunt,« s hogy a mai nemzedék, mely a 48-iki vívmányok kedvezményeit élvezi, legalább halvány képét megláthatja annak, hogy mikén ment a nemzet át addig, míg e vívmányokat ismét sajátjának nevezheté.

E Rajzok lapokban szétszórva már világot láttak. Most részben javítva, igazítva, pótolva veszi a közönség.

A kötet második nagyobb közlése »Az első magyar katonai tanoda« felállításának tanulságos történetét adja elő. Az csaknem egészen levéltári források alapján van dolgozva, s egy olyan szak-közlönyben látott világot, mely a nagy közönség előtt nem igen ismert. Ez szolgáljon az újabb kiadás igazolásául.

Kelt B u d a p e s t e n, 1876. jan. 31-én.

SZILÁGYI S.

ELSŐ FOLYÓIRATOK
A
FORRADALOM UTÁN.

BEVEZETÉS.

A folyóiratokra s lapokra, melyeket közvetlenül a forradalom lezajlása után szerkesztettem: »Emléklapok 1848/9-ből«, »Magyar írók füzetek« s »Röpirók« ma igen kevés ember fog emlékezni. Annak idejében pedig eléggé olvasott vállalatok voltak, s a közönség nem minden részvét nélkül vette azokat kezébe. Sőt irodalmunk fejlődése történetében oly figyelemre méltó helyet foglalnak el, milyennel sokkal jobban szerkesztett vállalatok sem bírtak. Sietek megjegyezni: senki jobban nálamnál nem tudja, hogy ez távolról sem az én érdemem, hanem az idő és körülményeké egyfelől, melyek e vállalatoknak fontosságot kölcsönöztek, s másfelől azon nagynevű íróké, kiket lapangásaikból hamarabb hoztam vissza az irodalomnak, mintsem hogy maguktól tették volna, s néhány ifjú és tehetséges író társamé, kiket az akkori züllött és leverő viszonyok közt az ügy fontossága lelkesített.

E vállalatok története — bármily igénytelenek is voltak azok — nem annyiból állt, hogy születtek, tenget-

tek és meghaltak. Nem is beltörténet volt az: a szerkesztő, munkatársak és kiadó közt. Ezek magán dolgok, melyekhez a közönségnek kevés köze. Ez a küzdelem egy lánczolata a szerkesztő s az akkor fennállott hatóság közt, mely ösztönszerűleg sejté, hogy azok többek akarnak lenni egyszerű szépirodalmi gyűjteményeknél, tervszerűleg üldözte, s nyomta el azokat. Csak hogy már későn, mert az irodalom visszafoglalta a tért, melylyel azelőtt bírt, s melyet egy perczre elveszteni látszott lábai alól.

Tudom, hogy mindaz e vállalatok nélkül is bekövetkezett volna. De ezek siettették a bekövetkezést. Ez mentsen ki, ha e lapok történetéből egy s más olyan dolgot, mit a közönség akkor sem tudott, papírra teszek. Hisz akkori irodalmi viszonyaink illusztrációját képezik azok.

Az »Emléklapok« keletkezése.

A temesvári csata alatt Lugoson voltam. Még el sem végződött, midőn egy megbízással a csata színhelyére küldtettem, — de mire oda értem, a csata elveszett. Visszafordulván, ismét Lugosnak tartottam. Egy szétvert had visszavonulása még napokkal is a csata után rettenetes képet nyújt. Egy óriási chaos, tele borzalmas részletekkel. Zül-löngő kiéhezett csapatok: lovasok, ágyúk, gyalogok keve-réke, betegek, sebesültek, marodeurök, kétségbeesettek tarka csoportja, füstölgő romok, üresen hagyott falvak Minden percz uj borzalmas képet tár fel — de oly iszonyú mérvben, hogy a lélek belefárad s elfásúl. S mind e vonuló tömeg egy irányt látszik követni, azt, merre hite felé el-lenséget nem talál. A mint elébb-elébb mentem, a tömeg mind jobban ritkúlt — de véget nem ért még, midőn egy szembejövő paraszt kocsi magára vonta figyelmemet. Ki tarthat e zürzavar felé, melyből jól esik a léleknek mene-külni.

Perényi és Csányi voltak, két spártai jellem, a forradalom két kiváló bajnoka, kik előre tudhatták, hogy a győztes hatalomnak számukra nincs kegyelem szózata. Megrémsültem, arra menni látva őket, merre nagy valószí-

nűséggel tarthattak attól, hogy az ellenség kezébe esnek, s annyiival inkább, mert úgy tudtam, hogy el vannak látva külföldre szóló útlevelekkel. Beszédbe ereszkedtünk s én a temesvári csata s Görgey fegyverletétele híreit elmondva — kértem, térjenek vissza. A válasz tagadó volt. Perényi nem akarja, hogy hámvai külföldön porlódjanak el, s Csányi úgy mondá, inkább akasztásuk fel itthon, mintsem hogy hazáján kívül bujdossan.

Ellenkező irányban folytattuk utunkat; ők Aradra mentek, én Lugosra. Az események gyorsan követték egymást. Nemsokára Lugosról is tovább kellett menni. Itt én már korábban nyertem Hajnik Pál rendőrminisztertől, illetőleg »a magyar álladalom rendőri hivatalától« egy útlevél-albumot, melyet jónak láttam most betölteni: »utazási célja: Mehádiai fürdő«, ez látszott legvalószínűbb hazugságnak. Lugosról Dévára vonúltunk, s Déváról az oda szorultak egy része Bemmél Oláhországba ment, más része visszaindult. Ez utóbbiak közt voltam magam is; de rossz utat választottam, mert Dobrán innen Kossova előtt egy csapat oláh insurgents, fegyvertári puskákkal és diszkarokkal fegyverezve, kirabolt bennünket.

Aug. 17-ke volt. Mintegy tíz óra felé értünk be Kossovára. Zavartalanul engedtek bemenni a faluba mindenkit, de azután ki is kísértették a falun kívül egy elsánczott táborba. Már ez nagy tábor volt; egész serege az elfogottaknak; férfiak, nők, gyermekek, minden rang- és rendből, kik végig kísérték a nagy hazai mozgalmat, s az általános feloszlás után hazafelé törekedtek. A jövő bizonytalansága nyomott hangulatot idézett elő; mondhatni általános fásúltság fogott el mindenkit, mely már alig tö-

rődik valamivel. Egy gonosz tréfa vagy tán a fennálló intézvények chablonszerű alkalmazása csakhamar be engedett pillantani a jövőbe. Pont délben katonaság vonult a sánczok mögé, s egy zenekar a »Gotterhaltet« kezdé játszani. Haydn gyönyörű zenéje leírhatatlan hatást tett. A megaláztatás és megsemmisülés érzete járta át az egész tábornot, — mely hangos, kétségbeesett zokogásban tört ki. Ez volt a jövő képe; ez volt első jele az új uralomnak.

Útlevél birtokában levén — már ha koronátlan volt is azon Magyarország czimere — sikerült kijutnom az el-sánczolt helyből s kinyernem Kossován a parancsnokló tábornoktól — humanus ember volt — hogy gebéimet és szeremet visszaadják s útlevelemet visálják, aláírván azt Kirchberg tábornokari százados. Eléggé kalandos és kinteljes utasítással jutottam el Aradra, hol egy ablakon át megint láttam Csányit és Perényit, mint foglyokat, s hol útlevelemet megint visálták, és Szolnokra, hol minden visált útlevelem daczára is letartóztattak, de ismét elbocsátván, kifosztva, csüggetegen két heti oly utazás után, mintha azt ellenséges földön tettem volna, a szolgaság és leigáztatás érzetével keblemben, aug. végén Pestre érkeztem.

De az, mit itt a fővárosban tapasztaltam, minden eddigi élményeimet fölülmúlta. Egy meghódított és leigázott város hű képét nyújtá ez. Az élet, a zaj, az öröm kihalt falai közül, mert a győzők magasan hordott fejeikkel, a katonák büszke, tarka csoportjai s alázatosan sompolygó s magukat mutogatni is alig merő és inkább csak lopva tovább surranó legyőzöttek nem eleveníték fel az utcákat. Általános és megdöbbentő szélcsend volt még akkor, milyen a nagy vihart követni szokta. A vihar még nem

tombolta ki magát, s aggódva és remegve várta mindenki, hogy mikor fog bekövetkezni az, minek kimaradásában senki sem hitt, minek megjelenésétől mindenki félt — a megtorlás órája.

Bekövetkezett ez is az októberi napokban.

Csak az, ki itt élt, az tudja, mik voltak e napok. Minden reggel remegve kelt fel az, kiben sziv volt, s ment ki az utcákra, hallani a rettenetes híreket, vagy olvasni a plakátokat, melyek vagy újabb megszorításokat, vagy újabb ítéleteket tartalmaztak. Aztán ha szólott is, nagyon is ismert s nagyon is bizalmas emberéhez, sietett dolga után; a jövő bizonytalansága, a jelen borzalmai egyíránt kinzottak mindenkit. Pest arca olyan volt, mintha kicserélték volna. Vig, mulatni szerető népe eltűnt — s ha volt zaj kávéházakban, vendéglőkben, vagy utczákon, az idegen és ismeretlen egyének hetykélkedése volt. A magyar elem, mely még havak előtt is már tekintélyes, csaknem túlnyomó erőre vergődött, már eltűnt — Pest német város volt.

De az irodalom? Az írók nagy része elszéledt — egynehány lappangott Pesten, mert az első hetek élete valóban csak lappangás volt. Egy kis kör a fiatalabb és kevésbé compromittált írókból csakhamar összegyűlt. Dolgoztunk fiókjainknak, egymásnak mutogattuk, a mit dolgoztunk — még alig is gondolva rá, hogy valaha kijöhessen, — még nem jutottunk el odáig, hogy tervezhattunk volna is a jövőre. Oly kevesen voltunk, hogy egy asztalkörnél több nem is telt ki belőlünk, — kik ebéd után a granátos- és vármegyeház-utcák sarkán levő kávéházban, s este a váczi utcái Parragh-féle kis vendéglőben találkoztunk.

Még egy gyűlhelyünk volt — valóságos casino — a nemzeti színházban: az ugynevezett irói páholy (a drámabírálok páholya). A tulajdonosok vendégszeretete szívesen látta s a színészek barátsága eltűrte ott »Magyarország legnépesebb négyszögölén«, mint tréfásan nevezték, a vendég írókat. Színész és író ez elhagyottságban inkább érezék, mint valaha, hogy testvérek.

Annyi áll: hogy rettenetes élet volt ez. Az a kis kör, mely együtt élt, egymásra szorítva, szerényül összevontan, s küzdve a napok nyomoraival, egy kis családot képezett. Senki se tudta, hogy mit hoz a jövő, de azt látta, hogy nincs irodalom, s azt érezé, hogy az irodalom életere még nincs annyira elmetszve, hogy jövője se lehessen. Az akadémia szünetel, a Kisfaludy-társaság nem létezik, csak a színház maradt meg félig a nemzeti ügynek, félig a német műzsának lett átadva. Pest magyarságának vége, vége Magyarországon a magyar nemzetnek — legalább e perczen vége volt. Lehet-e még valamire támaszkodni annak, ki mint magyar író akar megélni? Azt egyikünk se tudta volna megmondani, de ha e perczen nem is lehetne, mégis fenn kell tartani a magyar irodalom folytonosságát, azt éreztük. Kétségbe ejtő helyzet bizonynyal, de bármennyire kétségbeejtő volt is, a hatalommal alkudozás árán javítani azon, senkinek sem jutott eszébe. Hogyan fog ez elmentét áthidaltatni? Senki se tudta volna azt megmondani.

Az első zsibbadás után mégis csak kezdett valami irodalmi élet mutatkozni. Még így leverve is sokkal nagyobb volt a magyar elem Magyarországon, hogy sem azt hihette volna a hatalom, hogy az irodalom nélkül el-

leend. Egy szépirodalmi lap: a »Hölgyfutár«, s a hivatalos lap: a »Magyar Hirlap« voltak az első magyar nyomtatványok, melyek már 1849 őszén megindultak. Az utóbbi a hivatalos rész után az összes társadalmi, politikai, művészeti, irodalmi érdeket képviselte. Az első szépirodalmi, társaséleti, szépművészeti közlöny volt, szerkesztette Nagy Ignác, egy ismert és köztiszteletben álló journalista és író, ki »Tisztujtása«-val, humoristicus műveivel szép nevet vívott ki magának. Az egész forradalom alatt súlyos betegséggel küzdött s ettől gátolva, abban nem is vett részt. Mint nem compromittált ember, nagy nehézség nélkül meg kapta az engedélyt egy szépirodalmi lap szerkesztésére, s sietett is lapja körül összegyűjteni a Pesten tartózkodó írói erőket, kiknek legnagyobb része azonban szét volt szórva a szélrózsa minden irányában, bujdokolt vagy meghúzódott valahol, s aggodalommal tekintett a jövő elé. A mily váratlan volt e lapoknak a legszomorúbb napokban megindulása, épen oly örömmel fogadta a közönség. De utoljára is ezek napi lapok voltak, s könyvek és folyóiratok hiányát nem pótolák.

Ez alatt egy munkával elkészültem. A forradalom utolsó napjainak története volt ez. Mint szemtanú, több érdekes adat birtokában voltam, melyeket emlékemben még elevenen élvén, lejegyeztem. Úgy hittem, hogy a közönség, melyet a nagy catastropha teljes apathiába süllyesztett, mégis érdeklődni fog iránta; — hogy másnemű magyar könyvek iránt alig érdeklődik, azt a könyvárúsok egyhangúlag mondták. A könyvvel Heckenast urat kínáltam meg, az átvette, kinyomatta. Buda-Pest térparancsnoka ez időben Machio volt, — humanus, mívelt katona, ki gyűlölet és el-

lenszenv helyett, részvétet hozott magával az állomásra, melyet elfoglalt. Az első példányt e munkából személyesen vittem el hozzá, kérni engedélyét annak kiadhatására. — Megkülönböztetett szívélyességgel fogadott, hosszan beszélt velem a magyar irodalom viszonyairól, s midőn elbocsátott magától, kijelenté, hogy ha három nap alatt nem ad ki lefoglalási rendeletet, a munkát könyvtárúsi útra lehet bocsátni.

A lefoglalási rendelet nem adatott ki, s egy dologgal már tisztában voltam: — azzal, hogy a katonai hatóság nem szigorral kezeli a sajtót. Mert e könyv sokkal szabadban volt írva és pedig oly kényes ügyről, mely még mindig a legnagyobb üldözések tárgyát képezé — mint azt csak néhány hóval is utóbb meg lehetett volna kísértetni. A könyv pár hét alatt teljesen elkelt — el pár hó alatt több új munka is, melyeknek tárgyát hasonlólag a forradalom képezé. El tény mutatta, hogy a közönség érdeklődése nem fordult el a nagy drámától, melyet csak az imént látott lejátszani, s ez ismét egy adat volt, melyre lehetett valamit építeni, és bennem megérlelé a gondolatot, hogy tegyek próbát más irodalmi vállalattal is.

Mert bármily lényeges és hasznos szolgálatot tett is a »Hölgyfutár« a hazai ügynek és irodalomnak, a közönség igényeit nem elégítette ki, mint egyetlen szépirodalmi lap, s íróknak sem tudott elegendő tért adni. Aztán ezek közül — még olyanok is, kik a fővárosban laktak — nem csatlakoztak hozzá, s a sok közül, kik a vidéken szétszórva éltek, a legnagyobb rész még hallgatott. Az irodalomnak még Pesten élő bajnokait sem tudta összegyűjteni, nem hogy azokat, kik még mindig elszéledve éltek a hazában.

Ez volt a fő, mi rajta kívül egy másik közlőnynek megjelenését szükségessé tette. A mi kis körünk gyakran beszélgetett egy ilyen vállalatról. V a h o t Imre, O b e r n y i k, B é r c z y Károly, S ü k e i Károly, G y u l a i Pál, ki Gyömrőn lakott, honnan majd minden héten berándúlt, s a nagyobb nevek közül C s e n g e r y, K e m é n y, K a z i n c z y s a forradalom utolsó idejében beteges és szenvedő G a r a y tanácsolták a vállalatot. J ó k a i ekkor tért haza bűndosásából, de még nem mutatkozott nyilvánosan. Itthon léte nagyon kis kör titka volt, s már pár nappal megérkezése után első találkozásunkkor megpendítettem neki is ez eszmét. Egészen el volt ragadtatva, s álnév alatt ő is felajánlá tollát. Az eszme hamar megért, de hogy a vállalatnak nagyobb elterjedést szerezhessünk, arra csak egy mód volt: a forradalom idejét tűzni ki a folyóirat tárgyául, mely versnek, novellának, történeti rajzoknak úgy is elég tárgyat szolgáltatott. Ismét Heckenasttal, többi munkáim kiadójával bocsátkoztam alkudozásba. Ő elvállalta a kiadást. A programm meg lett állapítva. Minden füzet hat ív lesz: vers, novella, történeti rajz, genrekép, humoreszk; szóval történet és szépirodalom.

S pár nap múlva kibocsátottam a felhívást a vidéken lakó írói nevezetességekhez, a Pesten lakók már meg voltak nyerve, hogy csatlakozzanak a »M a g y a r E m l é k l a p o k 1848 — 9« című folyóirathoz, s támogassák munkáikkal.

S ezzel hozzá fogtam az első füzet összeállításához.

Az »Emléklapok« első füzeté.

Az »Emléklapok« megjelenése tehát már csak idő kérdése volt, mert a két fő kellékre nézve, mik egy folyóirat megindításához szükségesek: írókra és kiadóra nézve biztosítva volt a vállalat. De ezzel még korántsem volt a viszonyokból folyó minden nehézség legyőzve. Közepette az ostromállapotnak, melynek szigora naponként nőtt, a helyett, hogy enyhült volna, s oly hírek mellett, hogy mintegy 30 író van kiszemelve a vértörvényszék áldozatául, hogyan állapíttassék meg az új folyóirat programja? minő tért foglaljon el működésében? miképpen érintkezzék a közönséggel, melynek pártfogása nélkül létezése indokolatlan, fennállása bizonytalan, hatása semmi, s eredménye egy fiasco, mely akkori irodalmi viszonyaink közt, néhányunk előtt többnek tetszett egyszerű vereségnél? s mikép kerülje ki a katonai hatalom Damocles-kardját mely hajszálon függött feje fölött?

Mind e kérdés elég ok volt aggodalomra — s az akkori hazai és irodalmi viszonyok erre bizony bő anyagot szolgáltattak. Concessiót nyerni — arra gondolni sem lehetett. Az ostromállapotot kezelők akkori üzelmei mellett,

midőn a befogatások még nem érték végüket, az elítélések napirenden voltak, az »Ujépület« ismét és ismét kiürittetett, hogy ismét és ismét újabb foglyokat fogadjon be, midőn Pest hemzsegett az internáltaktól, kik minden perczben várták elíteltetésüket, midőn a concessio-kérés bő anyagot szolgáltatott volna a szerkesztő és munkatársak előéletét kutatás tárgyává tenni, midőn eddigi irodalmi dolgozataim, egy ember — a térparancsnok — elnézése folytán jelenhettek meg, mert az írók nem törvény védelmezé, nem rendszabályok korlátozák, hanem az, a bizonytalanságok tojásai közt kénytelenítették táncolni, s a sajtó szabaddabb mozoghatására próbálgatások, kísérletek és nagyon s kétes eredményű merések által eszközöltheték, ily körülmények közt hogyan lehetett volna kedvem folyamodással concessióért annak tenni ki magam, hogy a folyóiratnak még könyvárúsi megjelenése is bizonytalanná legyen? szóval, hogy attól teljesen elüttessem.

Másfelől a könyvárússok útján megszerezhetés nehézkes érintkezési modor volt a közönséggel szemben. Akkor Magyarországnak egyetlen vasút-vonala volt — Szolnoktól Bécsig. A közlekedés kisebb csomagokra nézve diligencok által eszközöltetett, a nagyobbakat fuvarosok szállították el; a szolnoki gát, az alföldi sártenger még mindig legyőzhetetlen akadályokat képeztek, a postai bélyegjegyek még nem voltak alkalmazásba hozva, a táviratokat — a mi volt — kereskedőkön kívül alig vette valaki igénybe; szóval összes közlekedésünk primitív állapotát élte, postán pedig csak felsőbb engedély mellett lehetett könyveket, folyóiratokat küldeni. Nem fog-e azon körülmény, hogy a közönség rendetlenül, bizonytalanul kapja azt, miért már kiadta

pénzét, zsibbasztólag hatni a vállalatra? Lehet-e határozott közönséget másképp szerezni, mint előfizetés útján? Lehet-e egy időszaki folyóiratot másként fentartani, mint biztos előfizetőkkel? S lehet-e előfizetőket szerezni oly vállalatra, mely egyebet sem mondhat: fizess elő közönség — ámbár én nem biztosíthatlak, nem foglalják-e le lapomat holnap, nem csuknak-e be engem holnap után, sőt még akkor is, ha a lap megél s engem nem csuknak be, arról sem vállalhatok kezességet, hogy a folyóiratot rendes időben, s pontosan megkapod; én többet nem mondhatok, mint: igyekezni fogok, hogy a folyóirat jó legyen, s te azt megkapjad.

És végre mivel indokolni a folyóirat kiadását? Hisz már van egy szépirodalmi lap, mely legalább pontosan megjelenik. Miért e mellé egy másikat erőltetni a közönség nyakára? A ki a széztüllött írók közül megvan, bizony mindnyáját befogadhatná ez az egy lap — hisz ha mind együtt vagyunk is, alig tudunk megtölteni egy asztalt az »Arany ökör« kávéházban!

Igaz!

De annak a nem nagy körnek az »Arany ökör«-ben már kicsiny volt az az egy lap. Aztán nem is az volt a fő, hogy az a kör saját organummal bírjon, hanem megszólalásra bírni azokat, kik a régiak közül még hallgattak, közlőnyt szerezni a működésre azoknak, kik a vidéken vagy a fővárosban lappangottak, — tért nyerni magának az irodalomnak, — melyben 8 hó óta egyetlen önálló szépirodalmi mű jelent meg, az is csak félig volt szépirodalmi, az is két év óta hever kinyomatva: a *Reguly album*.

Januártól, február végéig fűrtünk, faragtunk, tervezünk. Íróársaim nevezetes részének méltó s megfontolást

érdemlő aggodalma volt. A visszatörlesztés napjai még nem érték végüket. Még a képviselők pereit sem jártak le, ki tudja, nem fog-e az írókra következni a sor? mennyi lehet ezek közt a compromittált, az üldözésre kiszemelt, ki mondhatná ezt meg? S most ez írók csoportosúlnak együtt, nem árulják-e el ezzel menhelyüket? nem adják-e ezzel magukat az üldöző hatalom kezébe, melynek figyelmét elkerülték, s a legjobb esetben is nem provocálják-e azt ily sorakozással? ki tudott volna mind erre szabatos és az aggályokat eloszlató feleletet adni?

De hát megálljunk-e itt, a hol vagyunk? ne igyekezzünk-e tért nyerni? Van egy mód, melylyel ismert íróink kikerülhetik a hatalom figyelmét: — az álnév. Magunk sorai közt nincs áru. A közönség azon része, mely az álnevet megismeri, nem fog gyanításával visszaélni; a hatalom embere pedig nem fog különböztetést tenni tudni a sok feltűnt új név, jegy, betű, a polyva és szemét közt. A. vagy T. vagy Sajó, Orion, Ilma, Csomaközi, mind jó volt ez álarcnak. Aztán egy pár az írók közül azon hitben élt, hogy kockáztatás nélkül kiteheti nevét, más meg úgy hitte, hogy nevének kitételével mindent kockáztat. És végre is a fő az volt: tenni, hatni, működni, fölvenni az elejtett fonalat, rálépni az elhagyott térre, szóval napi irodalom mellett föléleszteni az időszakos irodalmat is.

Gyulai Gyömrőről többször berándult, és ritkán üres kézzel. Obernyik nagyobb munkán dolgozott, de biztatott, hogy kisebbre is van ideje, Szász Károly fiókja is, akkor a kiadatlan versek tárháza volt; Bejéről, hol káplázkodott, ő is be-berándult, s első verse, mit hozzám beküldött, »Görgei Arthur,« szívének és eszének egyaránt becsületére

vált. Febr. 20-án írta nekem: »Ez az ide zárt vers nézetteddel s az egész világgal, mely G. felett pálczát tör, ellenkező. De azt, barátom, el kell ismerned, hogy bíró sem te, sem én, egyedül a historia lehet. Azért megvárom tőled, hogy az alátett jegyzettel együtt kiadod, hogy legyen egy szavazat a szerencsétlen, de nagy ember mellett is. Nem jöhetne-e ki az első számban?« Ki is jött, bár olyan commentár kíséretében, mely megfelelt ugyan az akkori idők hangulatának — de sem méltányos, sem igazságos nem volt. Azon írók közül továbbá, a kikre legközelebb számíthattam: Berecz Károly, hű vendége a mi asztalkörünknek, s így rá biztosan lehetett számítani, Bernát Gazsi panaszkodott ugyan, hogy kedélyhumora hűtlenné lett, de azért biztatott, Mentovich Pesten lakott, s lantját még nem akasztá szegre, Ráth György (az akkori Rátkay) honvéd-élményeiből ígért egy epizódot, Petőfinék egy kéziratban hátrahagyott versét megtaláltam és Sajó — dolgozott szorgalommal, szeretettel, egész lélekkel, mint mindig. Gyakran meglátogattam — mindig tervezve, vagy olvasva, vagy dolgozva találtam. Még nem hagyta el lakását s Pesten léte titok volt. Neje, a női szeretetnek, önfeláldozásnak bámulatos példányképe, ápolta őt, s velem és férje egypár bizalmas barátjával oly híven megőriztük honnléte titkát, hogy még hónapok múlva is tudakozódtak az emberek: honnan és mi uton kapom Sajó novelláit? Végre készen volt Sajó »első« novellája, a »Gyémántos miniszter« a határidő előtt pár nappal már, s csak az volt a kérdés, kijöhet-e egy félévvel az octoberi napok után egy dolgozat, mely e szavakkal kezdődött: »Magyar forradalom! te eget gyújtó alak! véres arczu kép! senkinek gyer-

meke — mégis mindenkinek halottja! kelj föl a sirból és mulattass bennünket.«

— Ki hát, csak ide vele!

S most már 1850. február végén, sajtó alá ment az első füzet programmostúl, mindenestől.

A programm, egy bevezetés »Olvasóinkhoz«, meglehetős dagályos képekkel nyitotta meg a vállalatot. Csatazó elemek, madár, vihar, lég és virány takarta el az egyszerű igazságot, hogy bizony a forradalom s még inkább a bekövetkezett napok nagyon megtépáztak bennünket. Egy év előtt 15—20 lapunk volt, most alig van egy pár. Egy év előtt egymást érte a könyv, folyóirat, most mindkettő esemény. »Nekünk, kik megmaradtunk, kötelességünk feledtetni a hazával a közelmultak miatti veszteséget, s ápoló őröivé lennünk nemzeti létünk egyetlen palladiumának, édes hazai nyelvünknek.« Mentségemül mondhatom, hogy ezt a frázist, melylyel utóbb annyiszor visszaéltek, komolyan vettem s nem tűztem ki üzérkedési czégérül.

A füzetek hármass czélját vallották be a következő sorok:

összekötő kapocsúl fog szolgálni a közelmult napok gyászemléke és derűsb jövőnk reménye közt. Lapjaira örömet jegyzend fel képeket a forradalom szakából, melynek mint a háborgó tengernek fölvert hullámaiban vegyítve kavargó gyöngy és iszap. (No hisz a »Gyémántos miniszter« pompásan eltalálta a kép mindkét felét);

azután tért nyit szépirodalmi erőinknek az irodalom és nyelv ápolására. Jövőnknek egyetlen biztosítéka van: munkásságunk. A magyar nemzet kiváltságos állása megszüntével hatalmas versenytársakat nyert a nemzetiségek-

ben, melyekkel most már elhagyva, támasz nélkül kell küzdenie. Az erőben, számban, pártfogásban gazdag, hatalmas nagy jövőjű német és szláv elemek közé lökve a parányi, idegen, rokontalan nemzet fenmaradása biztosítékát csak önmagában leli fel. Ezért kell mindnyájunknak egyesült erőkkkel munkálni. S e tétel vezetett a harmadik célhoz:

az emléklapok igyekezni fognak az írói erők egyesítésén. E pontra vonatkozólag futólag megjegyzé, hogy »lehet, hogy néhány név, melylyel az olvasó hasábjain találkozand, ismeretlen lesz — de nem lesz a dolgozat. Aztán figyelmeztette az olvasót, hogy író és közönség kölcsönös tényezők, s a füzetek számítnak ezek pártfogására, melynek bekövetkezése biztosítani fogja, hogy azon gyorsan követendik egymást.«

A program minden gyarlósága mellett híven jellemezte az időket, s hogy az emléklapok nem maradt a program ígéretei mögött, azt kimondhatom, mert a munkatársak érdeme volt. G. . . (Gyulai) egy szép balladával nyitotta meg azt: »Debreczeni leány«, mely a forradalom apotheosise volt, egy szegény leány történetében elmondva, kinek kedvese a harcztéren maradt:

»Ki elveszté honát, szerelmét,
És hite fájdalmába vész,
Egy kincse van még a világon,
Egy kincse, a megőrülés.«

»Bűsz dalokat, gyászos regéket
Ki zeng a harczok mezején?
Leány . . . leány ne költsd fel álmát
Rég alszik már a vőlegény.«

De felköltöttük álmát, hiába aludt a vőlegény. A »Gyémántos miniszter« Sajótól (Jókai) »skizze« alakban egy darab történet volt. A háttért a forradalom nagysága, óriási alakjai képezzék, a cselekvényt a debreczeni rendőrmiszter élményei, cselekményei nyújták. A szervezkedés, küzdés erős, de megdöbbenő vonásaival festett rajzai, a megújított marathoni mező, a leonidási küzdelem lelkesítő, de bánatos, megragadó képét adták annak, a mit láttunk. »És mindenütt, a merre nézesz, nehéz csatákat látsz. Csátát a Tisza jegén, véres harczot a folyam pánczélozott hátán, csatát a sziklás hegytetőkön, csatát sánczok, várfalak közt, városok utczáiban, vértől vörösre festett vizek partjainál, égő falvak éji lángjai mellett« És midőn ily lapok után jöttek a dorbézolások rajzai a rendőrség helyiségeiben, Hetveni (Hatvani) abrudbányai harcza, melyből egy vigasztaló kép tűnik ki: Vasvári alakja, a gyémántper Debreczenben, ki ne érzett volna mély felindulást annyi nagyság és annyi salak közt? S mind ehhez a jól eltalált forma és Jókai erőteljes megragadó stílja, az a szép magyarság, az a kitűnő színezés . . . hogy ne mertem volna megpróbálni; hátha addig a határig terjed a sajtószabadság, hogy ez kijöhet?

E gyönyörű rajzot követte Mentovich egy költeménye, az »Örültek sirja«, mely inte:

Ó szánó dalnok! kezd el, újra kezd,
Hő könyeiddel jójj el csendes est,
Sirassátok meg a halottakat.

Azután jött: 1848. decz. 31-dike Pesten, Karádfytól (én valék) történeti rajz, »Kerestük őseink temetőjét« Zálártól, »Bátyám uram és a nőhonvéd«, csinos rajz a korán

elhúnyt Obernyiktól, »A Fringia« költemény Berecztól, Szász Károly melegen irt verse »Görgei Artur«, »Fogságom, Knicanin táborából«, ügyes és jellemző történeti rajz Rátkay Belától (Ráth György).

A füzetet három vers zárta be: »Mi lesz belőled...« Mentovichről, a hazafi aggodalom egy szózata, mely búsong az ünneplő ruhát levetett és gyászba öltözött haza felett, mely a kérdésre, hogy hova lettek ékességei:

Reá mutatván a csaták helyére,
Eképen fegsz búsan felelni: im
Ottan fekszenek mélyen sirba ásva
A drága gyöngyök, ékességeim.

»Hadmagy uram« Gy (Gyulaitól), egy kép a honvédeletről, egyike a költő legszebb balladáinak, mely néhány sorral igen sokat mond el, s melynek művészi becsét, tökélyes formáját még azok is elismerék, kik tőle mindent szeretnek megtagadni, és Petőfi verse »A év végén (1848.)«

E dolgozatokból állt az első füzet tartalma, melyet azért kellett hosszabban elmondanom, hogy indokolatlannak ne találja az olvasó a hatást, melyet az tett.

Heckenast márczius 9-kén küldötte szét a füzetet, miután a bejelentés után a három nap eltelt, a nélkül, hogy a rendőri tilalom bekövetkezett volna. A siker minden reményt felülmúlt, s a közönség részvéte a vállalat iránt meglepő módon nyilatkozott. Az előfizetők tömegesen jöttek, s a vállalat pár nap alatt biztosítva volt. De nem kisebb volt a hatás, mit a vállalat vidéken tett. A szétküldözés az akkori közlekedési eszközök hiányossága mellett csak lassan mehetett — de azért eljutott az mindenfelé, s

meleg fogadtatásban részesült mindenütt. Alig volt kétség valahol Sajó kiléte iránt — az országban mindenütt tudták azt, csak a rendőrség épületében nem. Sem a sajtóban, sem a sajtón kívül nem is volt egy hang sem, mely azt nyilvánosan elárulta volna. A »Magyar Hirlap« tüzetesen ismertette a füzetet, de egy szóval sem érinté, hogy Sajóban régi ismert íróra talált, de egy más független lap nem tartá eltitkolandónak, hogy ő ismeri a szerzőt (»ha nem tudnók, ki írta e vázlatot . . .«), azonban szerencsére senki sem kérdé tőle. Tompa irá: mondja meg Sajónak, két sort olvastam el tőle csak, s megesküszöm, hogy tudom: ki ő. S az író egy más régi barátja, maga is ünneptelt költő, üzeni egy hozzám irt levelében: »És te Sajó! ezen pár sort egyenesen hozzád intézem. Hogyan élsz fiú? Krixkraxolhatnál valamit nekem, é n n e m v á l a s z o l n é k, vagy kellő ildommal. Nagy ünnepem volt, hidd el, midőn száműzött lelkem lelkeddel egybe találkozott. Áldjon meg az »allgemeiner« Isten, ha ugyan képes magyar embert megáldani, kinek o l i m saját istene volt.« Nem volt-e ez becses kárpótlás neked barátom Sajó a »Pesti Napló« támadásáért?

Pár nap múlva megkaptam az első megidézését Machio tábornokhoz. Így hangzott:

»Sie haben bei dem hohen k. k. Militär-Distrikts-Commando am 14. Dmts um 9 Uhr Vormittags zuverlässig zu erscheinen. Hatvaner-Gasse im Graf Czirákischen Hause.

Pest am 13. März 1850.

Podolsky, Chef der Polizeisektion des
k. k. Armee-Obercommandos.

J. N. Vysondil, k. k. Kommissär.«

Pontosan megjelentem. A tábornok személyesen fogadott. A kihallgatás elég hosszan tartott, de lefoglalás nem követte. A vállalat élete hát ez uton is biztosítva volt.

Most hát volt közönség, engedély s remény, hogy az első füzet sikere több irót sorakozásra bírand.

A napi sajtó azon része, mely bírálatokkal foglalkozott — épen két lap képviselte azt — egymástól nagyon eltérő nézetekkel tájékoztatta a közönséget. Azon napon, melyen az »Emléklapok«, jelent meg a »Pesti Napló« 1-ső száma: igen éles támadást intézett ellenem. Egy ujdonság tudatá az »Emléklapok« megjelenését. Még nem olvasta mondá, de majd fog róla szólni, ha arra érdemesnek tartja. Azonban nyíltan kijelenti, hogy a szerkesztő iránt egy csepp bizalma sincs, ki előzőnli az irodalmat forradalmi gyártmányaival stb. A támadásról előre voltam értesítve. A lap kiadó-tulajdonosa ujdonság íróvá: Bérczy Károlyt szerződtette — s mint Bérczytől tudám — a támadó sorok megírásával meg is bízta. Azonban Bérczy, ki e dologra nézve egészen más nézeteket táplált, nézeteit nem akarta megtagadni s most a kiadóval a differentiát nem tudta kiegyenlíteni, megvált a laptól, mely mint látszott, mégis érdemesnek tartá a vállalatot tüzetes hozzászólásra, mert néhány nappal utóbb márcz. 19-én egy tárczaczikket szentelt neki. A bírálat igen gyakorlatinak látszó szempontot tűzött ki. Azt mondja, hogy »mi tagadás benne, hogy még ma is igen sokan vannak köztünk, kikre e szó: forradalom, varázshatással van, kik e részben tündér képekkel kecsegtetik magukat a multból és jövőendőből, s ez üres és hiú ábrándok közt feledik megragadni a valót, mely előttük és mindnyájunk előtt fekszik« s tanácsolja: fel kell

hagyni az ábrándozással paloták felől, »melyek a levegőben vannak« s »be kell állani a hon napszámosai közé«, kik az új épülethez »téglát vagy homokot hordanak.« — Különben kifogása volt az egész vállalat ellen, melyet czéltalannak, kegyeletlennek tartott.

Czéltalannak, mert adatokat még nem lehet gyűjteni (tehát minél jobban kitörlődnek az események a szemtanúk szeméből, annál jobban lehet adatokat gyűjteni?), kegyeletlennek, mert a halott forradalom beleiben hideg kebellem és kezekkel turkál, szétszaggatja azokat, s eladja Heckenastnak, ki viszont eladja a publicumnak — már pedig ezek közt »senki sincs, ki vissza óhajtaná.« Épen ezért a prózai rész nem talált előtte kegyelmet, s legélesebben Sajót róttta meg — még pedig igaztalanúl, s oly ráfogásokkal, mikben egy betű igaz sem volt. Elnéző volt a versek iránt, s megdicsérte a füzetet, hogy azok benne »izléses választékossággal« vannak összeállítva, »midőn — úgy mond — már évek óta megszoktuk sok ürességet kapni vers czim alatt.« Az évek óta szavak mutatták, hogy itt nem a forradalom utáni költőkről van szó, hanem Petőfi régi bírálója ismétli magát.

Egészen ellenkezőleg hangzott a másik politikai napilap, a »Magyar Hirlap«, mely épen azt mondá el a válalatról, mit a közönségnek s írónak leginkább meg kellett tudni. Ez ismertetés, a nevezett lap márczius 24-ki számában kiemeli, hogy a forradalom virágzó szépirodalmunknak megváltoztatta irányát: »alant villogó karddá változott, a holdas Endymion lelkesítő Pythiává, a csinos novelettek harczy bulletinekké lettek« stb. Aztán fölemlíti, hogy a forradalom után »az írók közötti szellemi társakozás«

megszakadt, »az olvasó közönség figyelmét, mely még mindig az óriási tények mezején él, nehéz a betűk apró labirinthjába vonni, a midőn társulatok, körök és olvasóegyletek sincsenek, melyek a szükséges irodalmi tápot megkivánnák.« Utóbb kimondja, hogy a vállalatot, »mely belletristikánk jelesb képviselőinek gyűlpontjául van kitűzve«, célirányosnak tartja főként most, »midőn íróink a szokott társakozástól elvonultan, elszigeteltségükben tollukat inkább végpihenésnek áldozták volna, attól tartva, hogy műveikben az uralkodó hangot eltalálni nem fogják.« E vállalattal, mondja, »oly széles és lehető szabad tért« nyertek, melyen belől keblök istenének áldozva, nem szükség megnyesni sasszárnyaikat s pegazusuknak még azon régióban is szabad járatot engedhetnek, hol még talán kemény sziklába ütődhetnék, míg számukra a legbővebb s lelkesítőbb italú forrás fakad.« Helyesli, hogy a forradalom van kitűzve a vállalat tárgyaúl, mert ez az írók ihletének méltó anyagot szolgáltat, s legbővebb tárgyat, melynek sokoldalúsága, myriad színe, pezsgő élete s világérdeke a legváltozatosabb tartalmat ígér a füzeteknek. A többi közt így szól: »a nemes a koporsóból kitör és eget kér«, énekli »Berzsenyi.« Az íróknak mult és jövő egyaránt szabad tere; szellemgyilkolás lenne tőle egyiket vagy másikat elvonni.«

A hivatalos lap ezen állításának igazságát még akkor, úgy látszik, nem vonták kétségbe azon körben, hol a sajtó fölötti felügyeletet vezették, mert a következő füzetek háborítatlanul követték az elsőt.

Az »Emléklapok« többi füzetei.

Az »Emléklapok« következő négy füzete pontosan a kitűzött időben jelent meg. Más censura még mindig nem volt mint hogy az illető nyomtatvány bemutatott a katonai parancsnokság főrendőri osztályának. Kisebb nyomtatványt, ha a bemutatás napjától számítva 3, nagyobbat ha 8 nap alatt nem jött lefoglalás, ki lehetett adni. Ha jött volna, az a haditörvényszék elé állítását vonta volna maga után. Mondom, vonta volna, mert az alatt, míg Machio volt a budapesti térparancsnok, tudtomra csakugyan egyetlen elkobzási eset sem fordult elő.

A II-dik füzet márczius 30-kán adatott ki. Ez még a pesti erőkből telt ki, s a dolgozó társak számát kettővel szaporítá: Vahot Imrével, kinek »Huszár mint drago-nyos«-a népszinművé feldolgozva, a színpadon is fentartá magát, s Kopasz Lászlóval, kinek nevét a »Hölgyfutár«-ban közlött apróbb vigkedélyű tréfás dalaiból ismerte a közönség, s ki nem volt más, mint a nemrég elhunyt derék és kitűnő tanár Fekete Mihály. Akkor Pesten lakott, s a vig kedély, mely dalain előmlött, társalgását is jellemzé. Nem ismerve csüggedést, híve, remélve a közel felszabadulásban, kis írói körünknek egyik lelkesítője volt. Első verse,

a mit tőle kiadtam, »Jaj már minékünk« versbe foglalt anecdotá volt, azon aggódó szászokról, kik Szeben bevétele után fiaikat a besorozástól féltették s kiket Bem azzal nyugtatott meg, »hogy drágább annál neki a kenyere, hogy sem azt tenné.« Egy más vers Vándortól volt — Szász Károly — »Beranger mellett« borongó dal, melyben a költő küzd a kedélyére nehezülő bánattal, s hogy lelke vídamságát fentartsa, Berangert veszi elő, ki eszébe juttatja a szabadságot:

»Hejh a szabadság! ne emlitsük e szót,
Szememből a könny csordulóban áll . . .
— Eh, ha kicsordúl, majd letörlöm onnan,
Szívembe szebb jövő reménye száll.
A költőknél még él a szabadság, és
Fog élni, bármit mond a hatalom!« . . .

Ha már e költemény félreismerhetlen célzást foglalt magában a jelen viszonyokra, egy más épen abból vétetett, sőt azok közé tartozott, melyeket a hatalom utóbb »politische Lyrik« elnevezéssel illetett, s mely legkevesebb par-donra számíthatott akkor, mikor Heyntzl és Prottman — az első helyhatósági parancsnok, a másik rendőrfőnök, vették át a sajtó felügyeletét. A költemény Gyulaitól volt: »Mit irjak? . . .« czim alatt. A költő töprenkedik, hogy mit írjon. Az első versszak eredetileg így hangzott:

»Ostromállapotban élünk,
Mit irjak hát, ugyan mit?
Szabadságról és hazáról
Hegedült már szent Dávid.«

Akkor — igaz volt. De így mégis igen keménynek tartottam. Utoljára is, olyan hatalomnak, mely könyörüle-

tet semmiben sem ismert, bebörtönzéseket, elítéléseket fokozott szigorral folytatott, mely már egy lapot (a Figyelmezőt) elnyomott, s egy pártot, az ó-conservativeket — mely erre legkevésbé lehetett előkészülve — még a szólhatás teréről is leszoritá, s mely épen e kettőt, a szabadságot és hazát tűzte ki a megsemmisítés első áldozataivá, szemébe mondani ezt az igazságot nem mertem. Hogyan fejezze ki azt Gyulai akkép, hogy a magyar ember megértse, az Oszwaldház betű-kutatói előtt pedig föl se tűnjek, az az ő dolga volt. Utoljára is szoknunk kell úgy írni tanulni, hogy a haditörvényszék elé állítás veszélyét kikerüljük s a közönség mégis megértse azt, a mit mondani akarunk. Így lett aztán a

»Szabadságról és hazáról«

sor helyett:

»Erről, arról s egyebekről« —

a közönség aztán megértette, hogy mi az az ez, az s egyéb, miről szent Dávid hegedült. Megértette vele azt a vers egész hangulata, a keserű humor, melylyel a költő elmondta, hogy nem énekel a szerelemről, mert őt senki sem szereti — különben ily formán vannak most sok ezren. (hogy kik: — azt úgy is értette akkor minden ember) Nem énekel a tánczról, mikor a lányok nem tánczolnak, úgy is van a magyarnak elég táncza. Nem énekel a fájdalomról, mely most mindennapi — hanem énekel a télről, melyben szép nótákat »octroyroz« a zugó szélvész, s mely milyen szép volna, ha örökös volna! mert megfagyna előbb a szegény, azután a gazdag,

S meg nem háboritná senki

A közrendet, nyugalmat,

még a hirlapíró sem, még a historicus sem. De nem lett örökös tél, nem fagyott meg elebb a gazdag, azután a szegény s a közrendet is háborítá és épen ezen füzetben a historicus Temes »Egy magyar hadsereg« felbomlásának leírásával, és a hirlapíró Sajó: »Érczeleány«-nyal. Ez a forradalomnak egy ragyogó lapját ragyogó színekkel festé. Egy mysticus rajz, a fantasia élénk színezetű játéka, egy kép a regevilágból, egy mythologiai jelenet, mely igen jól megfelelt annak, a mi akart lenni: ébren tartani a lelkesedést, a bámulatot az iránt, a mit csak nem rég láttunk szemünk előtt. Hadd adjon tápot egy-egy ilyen kép a fásúltni kezdő kebelnek, hadd álmodozzék a színek e pompája mellett az, kinek oly sivár, oly borús jelenje van — oly alkalmas ez arra. E dolgozatokkal hát egy lépéssel tovább haladt a vállalat a kísérlet mezején: hogy mit merhet a sajtó viszonyaink közt?

Ez alatt gyűlt az anyag a harmadik füzethez. Bár a czél azon része, hogy régi irodalmi erők támogatását megnyerje, részben el volt érve, de a régi nagy nevek közül még sokan hiányzottak. E néhány nap többeket meghozott. Első Csengery volt, ki közreműködését egy nagy becsű dolgozat átadásával bizonyítá, a ki az Emléklapokkal egy időben megindult Ismeretek Tára számára dolgozva, tanulmányai közé temetve, családjának élve, egészen visszavonulva élt. Nem mindennapi öröm volt az nekem, midőn tőle Beöthy Ödön jellemrajzát áttevém a füzetek számára mert vele a vállalat a régi nagyok egyikét nyerte meg. Aztán Tompának kaptam levelét Kelemérről márcz.us 11-ről: »Kedvetlen körülményeim — ír — s elfoglaltatásom nem engedik, hogy dolgozatokat küldjek kegyednek. E

pillanattól azonban már szabad leszek. S most elkezdvén, fogok kegyednek írni, még pedig folytonosan. Néhány nap mulva első küldeményem kezében leszen. . . . Adjon Isten agyon tiport irodalmunknak felvirulást, kegyed buzgalmának sikert.« A küldeményt csakugyan nemsokára megkaptam. Néhány nap mulva Szalontáról Arany válasza is megérkezett, ő is akadályozva volt eddigelé írni, de ezután fog. Legközelebbi levele nem ígért a forradalomból semmit, mert arra még a visszaemlékezés is fájdalmas :

Örvény az és midőn fölötte átvezet,
Szédelgve szemet huny az emlékezet.

Még az elegiáig sem higgadt meg, s nincs is meg nála a művészi nyugalom, s addig, míg az nincs meg, ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy ha vesz, oly tárgyat válaszszon, melynél szabadon átadhatja lelkét képzeatinek, s nem vicsorog rá örökké a való sceletonja. S a mit küldött, az egy hosszabb költői beszély volt ; — de pár nappal utóbb már egy fenséges odát tett postára, a »Leteszem a lantot« cziműt. Aztán Vachot Sándor dalaiból is kaptam néhányat — szóval lehető volt egy, az eddigieknél is jobb füzetet adni sajtó alá.

Ez volt a III-ik füzet, mely ápril 10-kén állta ki a sajtóbírói vesztegzárt, három olyan dolgozatot hozott, melyek túléltek e füzetek rövid pályáját s irodalmunkban állandó életet vívtak ki: »Leteszem a lantot.« Aranytól egy elegiai hangulatú óda, visszatekintés a multa, midőn »versenyben égtek a költő hurjai« s fájo pillantás a jelenre, midőn árva éneke

Himzett virágos szemfedél,
Szó, mely kiált a pusztaságba.

A másik: »Az Özvegy s fiai« Tompától, ballada a forradalomból; tragoedia az özvegy asszony két fiáról; kik közül az egyik régi katona az osztrák csapatok közt, a másik honvéd, s kik a csatatéren egymás ellen küzdve hullanak el s csak haldokolva ismerik föl egymást. Az özvegy asszony is meghal . . . s most feltalálja fiait, kiket »a halál fehér paripája« visz hozzá. A harmadik Beöthy Ödön jellemrajza, mutatvány egy nagyobb munkából, mely Magyarország szónokait s statusférfiait ismerttetendi. Szerző nem akar történetet írni, csak egyszerű arczképet ad, s azt nem bízhatni egészen a késő történet ecsetére. Az ilyen rajzokat a jelenből kell átvenni, melyek elenyésznek, ha közte és a jelen ivadék közt a sir emelkedik. S mennyi becsest mentett meg a gyűjtemény, melyből e rajz vétetett, a jövő történet-írásának?

E füzet hozta még Keledtől (Vachot Sándor) »Honfi dala 1848.«, »Pál gazda« Gyulaitól, ballada, a Hadnagy uram genreára írva. A »Tarczali kápolna« Jókaitól, novella a forradalom eseményeiből, Alföldi népdalok Bernát Gáspártól, Szürkületkor Mentovichtól: az elesettek árnyai feljárnak s elmondják a költő kérdésére, hogy csak akkor fognak visszatérni sírjaikba, ha a szabadság napja felsüt:

Addig nem ismer nyugtot véres árnyunk.
A nagy világon, a szegény hazában
Ijesztve és biztatva szerte járunk.

Lesz, a ki szellemök láttára felriad, lesz a ki haragra jobban s tettekre gyúl. De a hajnal fényére vissza fognak térni sírjaikba. Obernyik egy sikerült novellája: »A gyötrelmek szigetei«, nem volt a forradalomból véve, míg Szász

Károlynak, Tóth Kálmánnak, Tóth Endrének, Zalárnak költeményei e korszakból vétettek. Két történeti rajz is volt Temestől, s a szerkesztőtől.

Két nappal e füzet megjelenése előtt újabb meghívást kaptam a hadparancsnokság rendőri osztályához. Igen udvariasan hangzott: Euer Wohlgeboren werden ersucht zur gefälligen Ertheilung einer Auskunft am 9-ten d. M. um 10 Uhr Vormittags bei der Polizeisektion des k. k. Armee-Oberkommandos zu erscheinen. Das Bureau befindet sich in Pesth im Oswaldischen Hause, gegenüber des Neugebäudes.« Messze sem volt az Ujépülettől, ha letartóztatnak, messze se kellett volna mennem. De ez a veszély nem forgott fenn: jelentéktelen felvilágosításokat kellett adnom a folyóiratot illetőleg.

E közben a negyedik füzet elkészült s ápril 30-kán kiadatott. Két novella volt benne: Madarassi Klotildtól a »Száműzött«, s a »Fránya hadnagy« Jókaitól, egy ép humorral írt, eredeti alakokban gazdag, néhol keserű humorral vegyített víg beszély a honvédeletről, egyike szerző leg-sikerültebb műveinek, egy darab korrajz, melyet bizony-nyal mindig élvezettel olvasand a közönség. Történeti rajz Zalártól volt »Egy-két szó Damjanicsról«, egy sikerült fordítás Pulszky Teréz »Memoirs«-jeiből Ráthkay Mórtól (Ráth Mór). Versek Vachot Sándor, Mentovich Ferencz, Kopasz László, Bernát Gáspár, Tóth Kálmántól, egy dagályos költemény Felsőbányaitól (nem tudom ki). A tehetségesb, de már ismert nevű fiatal írók közül kettőt nyertem: Oriéntól (Bérczy Károly) »A katona végbucsuja«, egy egyszerű, melegen írt csinos dalt s egy igen sikerült, rövid balladát Bátor Miklóstól (Lévay József) »Vágtat a

ló«, melynek erőteljes nyelvezete, gondos kidolgozása méltó feltűnést okozott.

Felsőbányain kívül még egy más ismeretlentől is jött vers: Kelemértől a Muszkajárásból. Nem Tompa volt, ki — nem tudtam akkor még, hogy ő — már használta ez álnevet, s az én Kelemérem kiléte iránt kérdést is tett. »Az egészben — ír — semmi nagy dolog nincs, csupán az, hogy a vidék engem lát Kelemér név alatt, pedig sem a másét nem kívánom, sem a magaméból másnak adni nem akarok irói dolgokban, mint ez igen természetes.«

Még két költemény volt a füzetben: »Emléklapjaimból« Gyulaitól, 1848 utolsó napjaiban írva, midőn:

Erdély elesett . . . bujdosók levénk mi
És martalék a drága ősi hon,
Zászlónk eltépve, és az elárult népen
Vérbíró már a boszús hatalom.

És a »Gólyához« Tompától. Allegoria, tükördarab a jelenből, erős vonásokkal ecsetelve azt, mi fáj, mi pírított, a megaláztatás, a szolgaság napjait, midőn:

»Sokakra sír, sokakra vak börtön borul,
Kik élünk, járunk busan, szóttanul,«

midőn:

A menyasszony meddőségért eped,
Szüle nem zokog holt magzat felett,
A vén lelke örömtől eltelik,
Hogy nem kell élni már sok ideig.

Ekkor senki sem botránkozott meg ez igaz szavakban. Évek múlva sok szenvedés forrásaivá lettek szegény Tompára nézve.

E füzet minden megelőzői közt legtöbbet mert. Mindenik tett egy lépést előre — legtöbbet ez. Még egyben sem volt oly világosan megmondva, hogy a megaláztatás napjait éljük, még egy sem mondta oly határozottan a hatalom szemébe, hogy van boszuálló kéz, mely

Az eltiport ügynek fölkel védelmére,
Átok lesz a dölyfös elnyomónak bére!

Igaz, hogy a vers (a Felsőbányaié), középszerűnek is alig mondható, — de a biztatásnak oly szózata volt ez, mely hogy azon időben megjelenhetett, még a legvakmerőbbeket is meglepte. De akkor a bírák még nem fordították figyelmüket az irodalomra, mely e rövid szünetet az Emléklapokban s a tudományos becsü Ismeretek Tárában ugyancsak felhasználta.

Az V-dik füzet már utolsó volt, mely a kitűzött időben láthatott napvilágot. April 30-kán jelent meg, Gyulai-nak egy hosszabb novellája nyitotta meg »Három beteg«, Sajótól egy rövid rajz, Fáy Gyula volt másik figyelmet érdemlő prózai darabja. Tóth Kálmántól hozott egy hosszabb költői beszélyt: »A huszár szerelme.« Oriéntól egy hosszabb költői rajzot: »A huszár.« »Aug. 20-án 1849-ben«, egy politikai költeményt. Fekete Mihálytól: »Magyarok«, egy kis dalt Vachot Sándortól fia születésére, Szász Károly »Végig hallgattam« című versét, egy honvéd bús énekét, ki régi emlékek felszámhlálása után kérdi:

Ki fogyunk-e a búból valahára?
Lesz-e e nóta újra, mint vala:
A szent zászlónál küzdő magyaroknak
Csatába hívó szilaj-szép dala?

S végül Tompa kitűnően sikerült szép allegoriáját:
»Az üres koporsó.«

Az első cycilus utolsó (VI-ik) füzete már nem adathatott ki rendes időben. Máj. 30-án kellett volna megjelenie, s 12 nappal a határidő eltelte után egy csipős nyelvű irótársam egy jun. 10-én írott levelében nem minden élesség nélkül kérdezé: »hát a 6-ik füzet még nem jött ki? Annak nagyon jónak kell lenni, hogy oly soká késik; tán Cs. . . -tól vannak benne sonettek?« »Ez a csapás még nem fenyegeti, mondám neki, más itt a baj.« A baj pedig a »Tizenhárom Brády« volt. Annak a szerencsétlen, iszonyúan fölkonczolt családnak története, mely regének is rettenetes lett volna, s mely annyival rettenetesebb, mert szórúl-szóra igaz volt, úgy mint azt a füzetekben lenyomattam. Sokkal élesebb dolgokat szó nélkül fogadtak: ezt nemzetiiségi szempontokból nem hitte az alsóbb hatóság átereszthetőnek. Machio tábornok felvilágosultsága segített a dolgon. A leírást, mint megtörtént dolgok leírásánem tartotta elegendő oknak a füzet betiltására, mely épen a főntebbi levél keltének napján, jun. 10-én küldetett szét. És pedig postán. Nagy esemény volt ez! Le volt dőlve a korlát, mely e füzeteket a vidéktől elzárta, s én nagy reményeket kötöttem hozzá. »Alig irhatott volna — írta Tompa jun. 1-én — kegyed valami örvendetesebbet, minthogy postán jönnek ezután a füzetek; az előfizetők is mindenesetre tszaporodni fognak, mit az Emléklapok valóban meg is érdemelnek, bármit beszéljen akárki némely lapban. (A Pesti Naplóban t. i., mely támadásait nem szüntette meg.) Egyébiránt felteszek kegyedről annyi hidegvérűséget, hogy minderre nem hajtván, se jobbra, se balra nem nézván, halad

előre és egyenesen. Csak az a sajnos: hogy mindig magyar marja a magyart, mi a régi jó időkben tán megfejtethető volt, de most csakugyan igen rut dolog.«

Nem nagy baj volt biz ez a tolltámadás — nagyobb volt annál, hogy e füzet volt az utolsó, melyben az írók szabad röptet engedhettek geniusaiknak. »Szeretném pedig tudni — írja egy hó előtt, ápr. 30-án Tompa, szorosan ragaszkodik-e kegyed a forradalmi vagy legalább hazai tárgyú dolgozatokhoz, vagy másféle, kivált az én mezőmbé vágó regeszerü dolgokat is felvesz? Engem, őszintén megvallva, azok kifárasztanak.« És még se fárasztá ki. Legszebb ide vágó dalát a »Pusztán«, épen e soraival együtt küldé be hozzám; de még az akkori sajtóviszonyok mellett sem véltem azt közölhetőnek, annyival kevésbé, mert maga is aggódott. »Én nem tudom — írja — meddig terjed az az ugynevezett sajtószabadság, mivel hogy most igen sok dolog van, mit lát, hall az ember, de nem ért. Azért ha valami kellemetlenségre adna okot, csapja tűzbe, mert a felelősséget kegyedre ruházom. Meglehet ugyan, hogy csak magam csinállok nagyot ebből a nagyon ártatlanka versből, de mindegy: *superflua cautela non nocet.*« Aztán az a két verse, mit pár nap mulva küldött be, az »Üres koporsó«, s »Fiam születésekor« nem mutatták, hogy azon napok szomorú élményei tollának ne szolgáltattak volna anyagot. Az első, mint láttuk, az 5-ikben, az utóbbi a 6-ik füzetben jelent meg. Hogy ne sírt volna fel a költő fia születésekor:

Mondják, nem veszett el — pedig vége... vége!...

Vagy tán az is élet,

Ha zagyva egységben nem lesz rajta semmi

Jellem s ősi bélyeg?

S hogy ne igyekezett volna magát megnyugtatni,
hogy ha majd sírjából fölkelhet

... tán valamelyik boldogabb unokám
Vigan hordozná meg a nagy dicső hazán
Bámuló szellemem ? ...

És akkor, midőn e gyönyörű költeményt a megjelenéstől csak néhány nap választá el, írta a költő; »néhány napig, ha tán vers kellene, nem küldhetek. Néhány nap óta igen zaklatott, fájdalmas óráim vannak: temetek és virasztok, úgy hiszem, elég ok arra, hogy tollra rá se nézzen az ember.«

E füzet hozá Csomaközy versét, melyet Bulyovszkyné, az általam rendezett Garay-concerten (jan. 21-én) szavalt. Hozta Bérczytól a Tengerparton egy bujdosó honvágyának, meleg ecsetelését, Tóth Endrétől az »Éjféli kép«-et, »Románcz«-ot Szász Károlytól. A Tiszához Pájértől, Tóth Kálmán Pálinkás kun őrnagyát, egyik sikerültebb költői beszélyét s ugyanez ifjú költőktől még egy pár dalt. Hozott egy nagyobb beszélyt a »Székely asszonyt« Jókaitól, egészen az Érczeány modorában írva, egy történeti háttérrel bíró novellát Dózsa Dánieltől: A ... i Terka, s egy rajzot Kővárytól: »Az utolsó erdélyi országgyűlés végnapjai« — kikhez az akkori irodalomnak, fiatal, de már ismert nevű két tehetséges tagja csatlakozott. A füzetet pedig »A székely fogoly« zárta be Gyulaitól ballada Mignon modorában írva, sikerült megragadó kép, mely igen nagy hatást is tett. A székely emlékszik hazájára, élményeire. Látja a honi tájat, a bérczeket, ligeteket, a vizesést és ősi várromokat, melynek titkairól regél az, a sziklákat, és visz

sza gondol a hazai vadászatokra, Nemerére, a barlangokra. S itt eszébe jut az ősi gunyhó, az ősz hajú öreg, a szeretett leány és a harczok tere, a sírhalom, hol a székely ősz apáatokra s imára tanítja fiait, és csaták, melyek előtt jár lassú lován a szürke vezér:

»Előre« kiált nézd, nézd eme bösz rohamot,
Hah reszket a német, reszket a muszka amott!...«

S azután néhány szóval vázolja a csatát.

Nem ismered-e az ágyu s a trombitaszót,
Nem hallod-e Bémet és öreg Áron apót,
Szeben falain riadozva kiáltják,
Még él magyar és vele él a szabadság!

Igaz, hogy élt és életben is maradt, de ez volt az utolsó szabad szava jó sok időre.

Az »Emléklapok« betiltása.

Az Emléklapok VI-ik füzetének megjelenését jun. 12-én egy a Magyar Hirlapban és Hölgyfutárban megjelent pár sornyi hirdetés tette közhírré. Megköszöntem író-társaimnak részvétét, becses közreműködésüket jövőre is kikértem, s egyszersmind tudattam, hogy a VII-ik füzet sajtó alatt van — helyesebben sajtókészen áll.

Nem Heckenastnál volt sajtó alá menendő, ki a VI-ik füzet megjelentével felmondotta a szerződést. Okát maig sem tudom, nem is nagyon aggasztott a felmondás. Ő 1200 példányt nyomtatott, mely egy pár példány hiján elkelt, az írói tiszteletdíjak fődözésére füzetenként 100 forintot fizetett, én a szerkesztést ingyen végeztem: anyagi veszteséget hát a vállalat nem okozott neki. De a füzetek szellemi kiállítása sem eshetett kifogás alá. Hogy nem lesz nehéz kiadót kapnom, arról megvoltam győződve, de czélszerűbbnek hittem, nem megkötött szerződéssel, hanem közös vállalkozással folytatni az »Emléklapokat.« Kozma nyomdájához fordultam, melynek tevékeny buzgó és szakértő factora Kocsi Sándor (jelenleg nyomda-tulajdonos) ismeretes pontossága igen jó szolgáltatokat tett a vállalatnak. Három nap múlva jun. 15-én már kiadtam az előfizetési felhívást új 6 füzetből álló cycusra. Nem volt hosszú, nem is volt ment a

phrasistól, hanem a közönség érthetett belőle. »A leélt utolsó két év mind a történész ecsetének, mind a költő s regényíró phantasiájának feldolgozásra bő és gyönyörű anyagokat szolgáltat. Az események a távol kódében még nem enyésztek el, még jól emlékszünk a nagyszerű, s vérfagylaló történetekre« stb. Azonban »a létező körülmények gátló szirtekként tűnnek fel . . . sokat, igen sokat kell annak küzdeni, ki ezek közt evezni akar. Hitünk, meggyőződésünk: hazánk ügyeinek, irodalmunknak hasznos szolgálatot teszünk akkor, midőn a küzdés e terére lépünk« stb., szóval meg volt már a sejtelem, hogy mégsem fog minden oly szépen, oly könnyen menni, mint eddigelé.

No de csak menni fog, gondolám, s pár nap múlva az első füzet kéziratát nyomtatás alá adtam.

Hagyjuk Kocsi Sándor urat küzdeni a nyomdai vezetés fáradalmaival, töprenkedni az összeállítás gondjaival, hogy mindent minél szebben, minél jobban bocsásson a közönség elé. Nézzünk szét kevésbé Pesten az — Arany Ökörben.

Ez az írói kaszinó jó szolgálatokat tett nekünk. Egy kis kör fönn az emeletben, külön kis szobában, melyért még bért sem kellett fizetni, minden istenadta nap délutánján összeült, közleni, megbeszélni való mindig volt, s az ember mindig bizonyos volt benne, hogy a nap egy bizonyos órájában talál ott olyanokat, kikkel tartózkodás, félelem nélkül érintkezhetik — mert kém — ezekkel el volt akkor Pest árasztva — és áruló nem juthat fel oda. Az irodalom ügyei, egy-egy föltűnő tehetségnek, kit az irodalomnak szomorú, sötét kilátásai nem riasztottak vissza, hogy az írói koldusbotot vegye kezébe, valemely munkája, a napnak mindenféle eseményei elég anyagot szolgáltatnak

a társalgásra. S ezek az ifjú írók — Szathmáry, Beöthy László ezek közül váltak ki — legalább őszinte rokonszenvet találtak ott. Azok, kik barátaink közül vidéken laktak, mint Gyulai, Szász, ha Pestre jöttek, tudták, hova kell fordulni, hogy együtt leljék barátaitkat. S ha olykor a nagyok, a tiszteltek közül jött fel Pestre egyik vagy másik, soha el nem kerülte az »Arany Ökört«, s az ilyen nap ünnep volt nekünk. Oh ezek patriarchalis idők voltak. Ennek a kaszinónak sem törvényei, sem restauratiói nem voltak, mégis minden jól ment. Hanem kémei s irigyei sem voltak — épen azért sem a rendőrség nem tudott róla semmit, sem a világ nem adott rá semmit. Pedig a szabad szó épen úgy nem volt kizárva, mint a critica. Azt mindnyájan gyakoroltuk, ezt főként Sükei, kinek esze és nyelve egyiránt éles volt.

Természetes volt e körnek befolyása az »Emléklapokra.« Az írók nevezetes contingense abból telt ki, a folytonos érintkezés által könnyebb volt munkát kapni, a jó tanácsok, figyelmeztetések sok bajnak, tévedésnek elejét vették. Szóval az összetartásnak nem vallottuk kárát, legalább is jól esett örömeink, bánataink megosztása. És ha a vidéken élő költők valamely monumentalisabb műve érkezett be, e körben olvastuk fel legelőbb, e körben örültünk neki legelőbb. Igaz, hogy megtörtént, hogy csakis a körben örültünk neki. Tompa »Pusztán« című versét, melyről már föntebb tettem említést, e körben olvastam fel először; itt mutattam be »A kincskeresők«-et, melyben azt mondja, hogy a szabadság kincsének kulcsa a vérfű, melynek :

»Büvös virága győzelem,
Bilincset tör, lánczot szakaszt
Hanem vérharmattal terem.«

mely természetesen épen oly kevésbé láthatott világot, mint a »Hüvös szél«. Itt mutattam be legelőször Aranytól a koldus éneket, a legremekebb és legmeghatóbb költeményt azok közt, melyek a forradalmat követő időszak impressióit hordozzák magukon. Egy honvéd, ki küszöbről küszöbre jár koldúlni, hogy nyomorúlt életét fentarthassa. A könyv kicsordult szemeinkből, midőn ezt az asztalkörnek, barátaimnak, irótársaimnak felolvastam, kikkel rendszeren megosztám örömeimet, ha nagyjainktól egyet vagy mászt hozott a posta. Jól emlékezem a mély csendre, mely a felolvasást követte — a megindulás miatt egy se jutott szóhoz, oly elevenen érzők mindnyájan azt, mi e dalban oly egyszerűen, oly igazán, oly meghatóan elmondatott. Bár mennyit mertem is, de bátorságom nem terjedt addig, hogy e dal kiadását megkíséرتsem. Azonban egyszerűen, kísérletlenül fiókomba sem akartam tenni. Hátha mégis? gondolám, s bemutattam a biztosnak, kit magát is mélyen meghatotta a költemény. Így, mondá, a vers nem jöhet ki s először egyes sorokat jelölt meg, kihagyás végett.

Így a harmadik versszakban:

»Ha tisztét mindenki tette volna mint én,
Falatimhoz e sós könnyet nem vegyitném.«

Aztán a 4-ik strófában:

Mi haszna, az erőt ásta benső féreg,
Önző szenvedélyes áruló vezérek.

Aztán a 7-dikben:

Ám a szakadt könyvet ti csak foltozzátok,
Majd olvas belőle egykor unokátok,
Dicsőségtekről egy két igaz lapot.

Dé hisz e sorokat, úgy a vers közepéről kipontozni annyi lett volna, mint azt teljesen értelmetlenné s részben élvezhetlenné is tenni?! Hátha talán a parancsnokság megengedné e sorok benhagyását? A biztos belenyűgödött, hogy tegyünk kísérletet. Meg is tettük. Lefordítottam németre s úgy adtam be — de az történt, a mitől tartottam, kiadása nem tanácsoltatott. S az ilyen tanácsot akkor nem lehetett figyelmen kívül hagyni.

Le kellett mondanom a reményről, hogy az »Emléklapokat« földiszíthessem vele.

A mi kis körünknek azonban nem ez volt egyetlen gyűlhelye. Esténként színház után Porszász váczí-utczai vendéglőjében gyűltünk össze vacsorálni. Itt már nem voltunk elzárva a világtól, de mégis nagyon korlátozva sem voltunk. Folyt a bírálgatás, az élcz, a tréfa s Voytina Mátyás, Bernát Gáspár híres tót inasa nem egy kellemes perczet szerzett nekünk saját maga alkotta versei elszavalásával, melyek hasonlólag nem maradva el az akkor uralkodó divattól, forradalmi tárgyúak voltak, vagy buzdítások, mint pl. az, melynek következő szavai biztattak felkelésre: »Kicsiny halál nem tesz semmit, Őseinknek szintugy volt« melyet minden este elszavalt, s minden este hangos hahota követett. Ha nem csalódom; ez a kicsiny halál ötet végre is kóterbe vezette.

Ezen kívül az irói körnek még egy vendégszerető hajlékáról kell megemlékeznem: Kazinczy Gábornál. Kedd jour fixe volt nála, itt az írókon kívül a parlamenti capacitások összejöttek: Kemény Zsigmond, Brassai bácsi, Veér Farkas (a következő télen b. Eötvös is). Tanúlságos esték voltak ezek nekem, hol komoly dolgok, kedélyes tré-

fák, hazafias törekvések megvitatásai s az előttünk történő dolgoknak szomorúan nevetséges oldalai képezték a társalgás tárgyait. Oh elhúnyt derék férfiú! soha nem hal ki a hála szivemből, hogy bizalmadra, szeretetedre méltatál! Mintha most is látnám nyájas, szerető arcodat, mintha most is hallanám gyönyörű, csengő szózatod. Mindig ünneplés, mindig szónoki, de soha sem üres, soha sem meggyőződés nélküli. Oh, minő bő forrása volt szíved a szeretetnek, oh, minő tárháza fejed az ismereteknek. Lelkiismeretes, csaknem a túlságig gyűjtött, tanult és dolgozott. De e szigort, mely ritkán engedé, hogy munkái közül valamit kiadjon, csak maga irányában gyakorlá. Az irodalomnak minden mozzanatát, az új életnek minden jelét, a tehetségnek minden szikráját szeretettel karolta fel. Mindennek örült, mit életrevalónak hitt, mindent felkarolt, mihez a jövő reményét kötheté. Gazdag ismereteit, útmutatásait mind bőséggel tárta fel előttem, ha történeti tanulmányaim közben tanácsát kértem. Figyelmeztetéseit, tanácsait minő szeretettel intézte hozzám, ha műveimben valamit látott, mit megrovandónak hitt. S olyan bizony elég volt, sok volt — de ez nem csüggeszté el, nem ejté irántam kétségbe: erős hittel mondá: »kiforrja magát.« Oh, derék férfiú, legyenek poraid is áldottak, sokkal, igen nagy hálával tartozom neked!

Ezek voltak az akkori téli idők írói összejövetelei. Fesztelen, bizalmas, kedélyes társalgások, baráti összejövetelek, melyek irodalmi működéseinken mégis nyomot hagytak. Bizony sajátságos irodalmi élet volt az oly rettenetes napok közepette, midőn a nemzet jogai eltöröltettek, élete megsemmisítéssel fenyegettetik naponként, és az erőszak

útján új gyűlöletes intézményekkel lepték meg! A kivégzések, bebörtönözések, besorozások eme szomorú napjaiban képzelni szabad sajtót, mely lelkesül, rajong a múltért, s annak fényét, nagyságát mutatta fel, míg azok, kik azt tették, vérükkel lakolnak, vagy börtönben lánczokon sinylenek. Különös ellentét úgy-e? Egy teljhatalmú zsarnokbiztos, kit tetteiben mi sem korlátol, s egy független sajtó, mely azt dicsőíti, mit ez büntet. Ez irodalmi élet, e sajtó becsülettel megtette kötelességét; jellemzésére jellemzőbbet felhozni nem tudnék, mint hogy épen a boszú legrettenetesebb napjaiban maga a hivatalos sajtó volt az, mely vezérczikkben sürgette az amnestia-adás malasztjait s mely a hirt, hogy Dobsa törvényes vizsgálat elé állíttatott, Tompa »Golyájából« vett idézettel kísérte:

A régi fában űrlő szű lakik,

A honfi honfira vádaskodik.

Főlemelő példa e napok irodalom-története a magyar irodalom tántoríthatatlan hazafisága mellett — soraiban egyetlen áruló sem találkozott.

A tavasz kevés változtatást hozott elé az irodalmi életben. Gyönyörű napok jártak, a verőfényes ég, a mosolygó láthatár akartak kárpótlást nyújtani a politikai élet zordonságáért. Pest társas élete kevés öröndetést mutatott e télen. Bálok, estélyek nem voltak, a mulató helyek üresen álltak. Ki mulatott volna oly városban, mely még magán hordozá bombáztatása nyomait, melynek lakosai reggelenként kiyégzésekre, elitélésekre ébredtek, s melyben a börtönök jó hazafiak lakosztályaivá váltak. De a mint a fecske visszatért ősi fészkéhez, »a lég megenyhült,

a határ vidult«, a ki csak tehette, elsietett a falak közül, hol annyi rémes, borzalmas történet riasztá fel álmaiból.

Ki a szabadba!

A ki tehette, falura menekült, más a Svábhegyen keresett magának enyhületet, s az akkor még nagyon kicsiny Pesten a holt idény hatása nagyon meglátszott. Irodalomnak és színháznak ezzel a tényezővel ma is számolnia kell — hát még akkor?! S főként a színház sorsa tetszett nekünk aggasztónak. Pár havig meg volt osztva a magyar és német színészek előadásai közt, azután magára hagyatva segélyezés nélkül, minden segédforrástól megfosztva, megbénítva, de eltérőleg a sajtótól rendkívül szigorú censura alá vetve, egyetlen segélyforrása volt a közönség s egyetlen támasza: tagjainak kitartó, lankadni nem tudó buzgalma s kitartása, melylyel a mindenfelől jövő csapások ellen védte magát. A holt idény nagy veszélylyel fenyegette ezt is. Fáncsynak egy merész de szerencsés vállalatja megmenté; La Grange-t meghívta vendégszerepekre, s az első nagyszerű látványos operai előadást — a Próféta volt — rendezé. Esemény volt ez akkor! a subventionált német színház előadásai nem egyszer üres padok mellett történtek, míg a magyar színház zártszékei és páholyai nem egyszer agioval adattak el. Szóval a holt idényt a színház szerencsésen átélte.

A holt idényt a mi kis írói körünk is megérzé. Persze, hogy a színházi események végbementé előtt senki sem távozott, hanem azután; »Sauve qui peut.« Sükei Heves-megyébe rándult, Obernyik Szatmár-megyébe, s egy szép reggel Berecztől kaptam levelet: »Veled — írta — ki a bérczek sasa lettél, nincs reményem többé találkozhatni,

mert holnap utazom Tátrakiesdre.« A bérczek sasa czélzás volt svábhegyi lakásomra, hol Jókaival, Bérczyvel közösen bírtuk a Libasinszky villa egy részét, s hol Szigligeti, Benza s többen a színészek közül künn laktak, és a mely akkor kellemes szép lakás volt — oldalát terebély lombos fák boríták, a villákat nem választák el árkok, kerítések egymástól, kutaiban még volt víz, s a tulajdonosok nem steigerolták a szállásbért megfizethetetlen magasságig. — Szóval kedélyes napokat éltünk mi ott.

Junius vége felé, a mint az »Emléklapok« VII. füzetének nyomtatása előhaladt s már láttam, hogy néhány nap alatt elkészülend, megtéve az intézkedéseket, hogy távollétem alatt adják be a köteles példányt a rendőrségnek, magam is vidékre rándultam: Egerbe, ismerőseimhez. Néhány élvezetteljes nap után, julius első napjaiban visszatértem a hírre, hogy az »Emléklapok« be vannak tiltva. Néhány példány szét volt ugyan már belőle küldve, de a legnagyobb részt mégis sikerült elkobozni a városi hatóságnak. Jul. 4-én egy kis rövid jelentést adtam be a »Magyar Hirlapba«: »Folyó hó 1-én sajtó alúl kikerült I. füzetet szét nem küldhettem elháríthatatlan akadályok miatt. — Minden szükséges lépést megtettem, hogy előfizetőimet még e hó folytában kielégíthessem. Addig tehát várakozást kérek.«

A betiltás első napjaiban ég és föld között lebegtem: sejtelmem sem volt a lefoglalás okairól, körülményeiről. A térparancsnok már nem Machio volt, hanem Heyntzl tábornok, ki annak sem udvariasságát, sem előzékenységét nem öröklé. Mit sem sejtve a változásról, mit annak távozása, ennek hivatalba lépése jelzett, mentem hozzá, s kérel-

mezém a lefoglalt füzet kiadását. A tagadó választ, mit katonai ridegséggel s a hatalom akkori kezelői gögjével adott ki, nem fosztott még meg minden reménytől. Egy új vállalatnál nagy rubrica volt egy öt íves füzetnek elvesztése; de még gonoszabb volt a tájékoztatlanság, a tapogatózás a sötétben, hogy mi lesz hát jövőre szabad a sajtónak?

Jul. 5-én villámként futotta be a várost a hír, hogy Haynau táborszernagy, az előtti este hívatta fel az auditorokat, hogy a vizsgálat alatt levő internált képviselők pereit vegyék fel, s reggelig, a mennyit csak lehet, végezzenek be. Aztán éjjel felköltötték az internált képviselőket, s ágyaikból az Újépületbe hurczolták — aztán reggel egy rettenetes éj után, mikor egyikük sem tudta, mire virrad fel, a katonai törvényszék elé vitték őket s olvasták fel előbb halálos ítéleteiket s adták tudtukra, hogy Haynau az ő felsége által neki adott teljhatalomnál fogva teljes amnestiát ad nekik.

Ki tudta volna magát abban a perczben tájékozni e meglepő dologra nézve? Egy tény, egy szó, egy hang nem jött sehonnan, mi ilyesminek bekövetkezését csak sejtette volna is. Épen oly kevésbé lehetett azt tudni, mint azt, hogy Haynau minden perczben várja elmozdítását. Ki tudja gondolám, hátha a megkegyelmezések aerája következett be, s az én lefoglalt füzetem is amnestiát nyerhet — talán azt sem fogja a hatalom bűnösebbnek nézni, mint a kiknek visszaadta életöket.

A remény e néhány szálába kapaszkodva mentem másnap Haynauhoz. Ott volt »főhadi szállásán«, a gróf Károlyi-féle palotában; az elfogadó teremben a megkegyelmezett képviselők, kiknek köszönetét az ősz Palóczy tolmá-

csolá. Azután engem hallgatott ki a tábornok. Történeti nevezetességüvé vált hosszú bajuszát pödörgetve, hallgatta végig előterjesztésemet, kérésemet, hogy most, midőn annyi szenvedőt visszaadott az életnek, az én szegény szerencsétlen »Emléklapom« börtönének zárát is nyissa fel. Előadásomat mosolyogva végig hallgatva mondá: sajnálom, hogy önért nem tehetek semmit, én már nem vagyok teljhatalmú biztos.

S pár nap mulva katonai hatalommal igtattatta be az ezt felvenni vonakodó hivatalos lapokba, hogy »oly férfinak, mint ő, jelleme s becsületessége gyanusításában (czélzás volt az »Österreichische Reichszeitung« egy cikkére), ki mint ő a forradalom törekvéseit gyökerén ragadta meg, nem láthat egyebet azon kísérletnél, mely a democratiának (sic) kezére dolgozik, s a monarchia fenállását újra kétségessé tenni törekszik.« S aztán nagy ostentatióval fölvette a polgári ruhát, feltette a pörge kalapot, kísétált és szörnyen haragudott, hogy még a lelkes schuszterinasok sem éljeneztek.

Itt hát nem nyerhettem semmit. Julius 7-kéről azonban megkaptam a főhadi parancsnokság rendőri osztálya főnökétől Podolszkytól a hivatalos megidézését. Ez még igen udvariasan hangzott. A cím: »Geschätzter Schriftsteller und Redacteur des Magyar Emléklapok«-nak nevezett. S a meghívás: »Sie werden höflichst ersucht stb. zur Ertheilung einer Auskunft stb.« végett, a rendőri épületbe július 8-ára idézett meg.

A rendelt órában, 10 óra volt, megjelentem. Itt tudtam meg a dolog állását. Nagy Ignác a »Hölgyfutár« egy közleményeért meg volt idézve, s ő azzal mentette magát,

hogy az »Emléklapok«-ban még élesebb dolgok látnak világot. Azt is megtudtam, hogy ennek folytán az »Emléklapok« régibb füzetei is vizsgálat alá vétettek, s hogy a vállalat folytatására semmi kilátásom sem lehet.

A dolog igen természetes volt. Sem törvény, sem rendelet nem szabályozta a sajtót. Semmi sem volt megtiltva, de nem volt megengedve semmi. Egyik szerkesztőre nézve sem lehetett más zsinórmérték mint az, hogy mennyi szabad a többi lapoknak? mert mindeniknek érdekében állott nem mutatkozni félénkebbnek a közönség előtt mint a többi, sőt általában érdeke volt a sajtónak nem adni fel azt a tért mit a sajtószabadságból elfoglalt, önkénytesen.

Azonban a tény maga, hogy épen az »Emléklapok«-nak kellett az első áldozatnak lenni, mélyen elszomorított, levert. Nagy Ignáczhoz tisztelet és rokonszenv fűződött, hisz magam is első dolgozó társai közé tartoztam a Hölgyfűtárnak, de az elkeseredés első perczében szerettem magamon kívül keresni a csapás okát — hátha mégis e hivatkozás nélkül megjelenhetett volna?

Nagy Ignác értesülvén a dologról, következő levéllel adott felvilágosítást, melyet azért is czélszerűnek tartok egész terjedelmében közzé tenni, mert az akkori irodalomtörténetnek egy adalékát képezi. Így hangzik az:

Pest, júl. 9. 1850.

Tisztelt uram!

Igen kellemetlenül hatott reám annak hallása, mikép ön az »Emléklapok« első füzetének lefoglalását, többek jelenlétében, nekem tulajdonítá, oly megjegyzések kíséretében, mikhez szokva nem vagyok. Engem lapom megindulása óta egy pár ember (jól ismerem őket), folyvást üldöz,

nekik köszönöm hivatalom elvesztését is. Ezen urak a katonai főparancsnokságnál folyvást vádaskodnak, és a leggyarlóbb, legártatlanabb dolgokat is oly mérgesen ferditik el, hogy én e boszantásokat végre meguntam. Jun. 23-kán ismét Heyntzl tábornokhoz levén idézve, »Zugba veled tenta, toll« czimű vers miatt, türelmem fonala elszakadt, midőn kérdés intéztetek hozzám, hogy lehettem oly vakmerő ily lázító verset kiadni? Megmondtam akkor s mondom most is, én a journalistika örökös üldözött bünbakja lenni többé nem fogok. Mondám, utasításom nincs, mindent tudó nem vagyok, nem tudom a határt eltalálni, a melyig közelíteni szabad, s azért t e s z e m a z t, m i t m á s o k t e s z n e k. Mondám, miután részletekre szólítottam fel, ha szabad Szilágyi Sándornak ehez hasonló tartalmu verseket közleni, akkor jogot tartok én is. Most pedig azt mondom: ismert ellenségeimnek nem sikerülend engem ily eszközök által a journalistika teréről leszorítani, mert v i g y á z o k magamra, én nem fogok lapomban soha semmit közleni, mihez hasonló analog cikket más lapokból vagy könyvékből kimutatni nem tudok, s valahányszor be leszek vádolva, mindenkor így fogok szólani: ime generalis ur, ha szabad volt a, b, c lapban, folyóiratban, füzetben, ez s ez, versnek, cikkeknek megjelenni, teljes jogom volt kiadni azt, mely miatt ön előtt bevádoltak. Én nem akarok kiváltságot senki fölött, de azt sem fogom eltérni, hogy a mit többen szabadon gyakorolhatnak, engem minduntalan lapom betiltásával s azon kívül becsukatással fenyegeessenek Esküdtszék előtt, sajtótörvényszék mellett, nem szorulna az ember ily védelmi eszközökhöz, de a mostani viszonyok közt egyedül ez az, melylyel magamat a szünni nem akaró

vádaskodások ellenében sikerrel védhetem. Egyébiránt jun. 23-án ön első füzete még nem jelent meg, és így annak lefoglaltatását nekem tulajdonítani annál meglepőbb. Remélem, e fölvilágosítás elég leend arra, hogy e kellemetlen ügyet mindketten befejezettnek tekinthessük.

Tisztelettel:

N a g y I g n á c z.

Hogy kit értett Nagy Ignác üldözői alatt, kire gyanakodott, s minő alapon, soha sem tudtam meg. Ma higadtan tekintve a dolgot, sajnálkozásnál egyebet nem tudok érezni, de aligha mások voltak üldözői, mint azok, kik engem is üldözőbe vettek: a megváltozott viszonyok, a beállott nagyobb szigor, a Heyntzl által inaugurált új aera, s aligha vádaskodtak mások ellene is, mint ellenem: a sajtó felügyeletével megbízott közegek. Hogy az »Emléklapok« VII-dik füzetének lefoglalását nem ő okozta, az bizonyos. Az abban foglalt dolgozatok idézték azt elő, csak úgy mint az ő megintését »A zugba véled tinta toll...« Tormástyól, melyben ez elfordúl a mostani időktől, nagyobb időkre várakozik, majd midőn »felzug a vész, fel a vihar,« mikor majd felszól az ő dala: »zászló lobog kürt riad,« s e kor, esküvé, nincs messze. De biz addig a korig elütötték a port még egy párszor mindkettőnkön.

Jul. 11-én a városi kapitányság elment Heckenast nyomdájába, lepecsételte az »Emléklapok« még egy pár el nem kelt példányát, s azt elkobozta, hozzám pedig következő rendelet másolatát küldte meg: »Pest, am 11. Juli. 1850. Die Stadthauptmanschaft erhält den Auftrag den Redacteur des belletristisch literarischen Albums »Magyar Emléklapok« Alexander Szilágyi und den Redacteur

der Zeitschrift »Hölgyfutár« Ignác Nagy anzuweisen Montag den 15. July 1. J. Nachmittags 3 Uhr bei dem hiesigen Kriegsgerichte, Neugebäude Pavillon Nro. V. Kanzley Nro 19. im 1-ten Stock zuverlässig zu erscheinen.

Heyntzl m. p. General-Major.«

A kitűzött időben mindketten a hadi törvényszék előtt állottunk. Nagy Ignácznak meg volt a mentsége mire ő levelében hivatkozott is, s ez alapon biztos és méltányos volt felmentetése. Nekem is meg volt a mentségem. A füzetek a fennálló szabályok értelmében voltak sajtó alá bocsátva, mely abból állt, hogy a köteles példányokat megjelenés előtt be kell nyújtani, azután várakozni 3 napig a kiadással, (nagyobb munkánál 8 napig) s ha ez alatt nem érkezik lefoglalási rendelet, ez biztos jele, hogy nehézség a munka szétküldése ellen nem forog fönn, s a kiadást lehet eszközölni. De ilyen rendelet egyik ellen sem adatott ki, mely különben is nem az íróval, hanem a kiadóval közöltetik, s így a kiadó csak úgy nyugodtan tehetette közzé, mint én, s egyikünk se tudhatta, hogy az, mit mi teszünk, hatósági megrovás alá esik. Az elég hosszan tartó kihallgatást megróvás (intés), utasítás követte, azután eleresztettek. Hanem biz az »Emléklapok« letapostatott. — Nekem pedig örülnöm kellett, hogy ez úttal ennyivel megszabadultam.

Az »Emléklapok« betiltása nagy hatást tett Pesten és vidéken egyiránt, részvéttel hallották azt barátaim és az irodalom barátai mindenfelé, mert e tény messzevágására nézve, főként a sajtó szabad mozgása korlátozását illetőleg senki se ringatta magát hiú reményekben. Tompa egész megilletődéssel írja jul. 7-éről: »Fájdalommal olvastam az »Em-

léklapok» balesetét, mely egyszersmind a mienk is, mert e térről is leszorítottunk, mely most csaknem egyetlenegy volt, s balesete az irodalomnak, melynek hazánkban a némethez mérve alig van közlönye.« De levele végén reményét fejezi ki, hogy mi nem legutólszor találkoztunk az »Emléklapokban«. Gyulai még határozottabban hitte, hogy e tilalom által nem fogom magam leszoríttatni engedni. Zsörtölődött, hogy gazdálkodtam papirossal, tintával. Szerette volna tudni, miért tilták be az »Emléklapokat«, kérdé, más név alatt és iránynyal szándékozom-e folytatni? Ő már régóta szerette volna, hogy az »Emléklapok« a forradalmi közlemények teréről az általános irodalmira térjen — mire én még a közönség közt nem hittem elegendő pártfogást találhatni. Készülő novellája beküldésével sem biztatott, mely az első (a három beteg) szellemében van írva, sőt még keményebb. Nem hiszi, hogy használhatnám s szeretné, hogy megírjam, milyet készítsen — mert ő nagy aggodalomban van. Magam is láttam, hogy rövid idő alatt lényegesen meg kell változtatnom a programmot, de azt hittem, hogy ezt még most a közönség iránti tekintetekből sem tehetem.

Egyelőre legsürgősb teendőnek látszott ellensúlyozni a hatást, mit a közönségre a betiltás tett, azon igyekezni, hogy a viszonyok miatt nehezen megszerzett s e csapással nagyon megingatott hitelt újra visszaszerezsem, mindenek fölött megnyugtanni a közönséget a vállalat folytatására nézve azzal, hogy annak kezébe mennél rövidebb idő alatt valamely más hasontartalmú vállalat jutand. Kocsi ur, ki nek buzgalma s ügyszeretete nagyon kezemre dolgozott, s ki abba valóban nemes ambitiót helyezett, a lehetőségre

nézve teljesen és egészen megnyugtató. Így lett, hogy az »Emléklapok« címét »Magyar Írók Füzeteire« változtattam, cím, melyet egy barátom és író társam igen arrogansnak jellemzett egy július 21-ről írott levelében — de akkor mit tehettem egyebet? Fő volt, valamit minél előbb adni a közönség kezébe. A VIII. füzet »Emléklapokból,« két ív már ki volt jul. elején nyomva, s ez még ezt a signaturát viseli magán — míg a 3-ik, (illetőleg 8-ik) íven már »Füzetek« állt. Aztán Kocsi Sándor buzgalmából a nyomda is sietett a kiállítással s egy hét múlva már készen áll a »Magyar Írók Füzetei II.«, sőt két nappal haditörvényszék elé állíttatásom előtt jul. 13-án már szét is küldetett következő nyomtatott levél kíséretében: »Tudva van eddig kegyed előtt az »Emléklapok« betiltása, mely miatt nem küldhettem szét pontosan az I. füzet. E füzetek annak hiányát pótolandják, megjegyezve, hogy eddigi író társaimmal egyezményemet épségben tartottam fenn. Most csak a II. füzetet küldhetem, az I-ső és III-ik a jövő hó elején fog megjelenni. A következő, valamint az első füzetet ugyanazon uton és akkép rendelheti meg kegyed, mint az első (t. i. folyamot).«

De a szándékolt folytatásra nézve ez még nem volt egészen megnyugtató. Azon, még tényleg el nem töröltt rendszabályt használtam, hogy a füzetet 3 napi contumacia kiállítása után küldtem szét. Hátha ez is le fog foglaltatni? Hátha a le nem foglalás véletlen műve lesz? Mindenek fölött szükséges volna tudni, miben botránkoztak meg a letiltott füzetben? mert törvény, szabály utasítás hiányában ez mégis tájékoztatóul szolgálhatna? De az nem volt könnyű. Általán akkor, úgy látszik a sajtó irá-

nyában legjobb eszköznek kezdték tekinteni annak függőben tartását, mert így valószínű volt, hogy a lehetónél is kevesebbet fog merni. Bizonyynyal e miatt került sok utánjárásomba megtudni azt, hogy mi az, mi e füzetben szemet szúrt, s viszont mi az, mi szabadon jöhet.

Megtudtam, s csak most nyíltak fel szemeim, hogy minő könnyű dolgom volt akkor, midőn nem is tudtam, hogy van censura, nem ismerkedtem meg az »Armee-Polizei«-al, haditörvénytörvényszékekkel, midőn még nem akarták rám disputálni, hogy most van igazi szabadság Magyarországon, hanem természetesnek találták, ha költői bús dalban enyhítik kínjokat. Ezek már azon idők voltak, melyekről oly gyönyörűen dallá Tompa :

Az üldözött vad a rengetegben
Kínjának hangot ad,
S magát az elnyomott magyarnak
Kisírni nem szabad !

Betiltott helyek az »Emléklapok« VII. füzetében.

Vessünk egy tekintetet as elkobzott VII-dik füzet betiltott helyeire. Jellemző ez a korra nézve és tanulságos is: mert az volt az első lépés azon viszonyok felé, midőn a hivatalos lap szerkesztőjét, a sajtóhatóság, korlátlan hatalmú nagy-mogulja megidézte azért, mert Kubinyi Ágoston muzeumi igazgató neve után, a hivatalos jelentés végén ez állt: kir. tanácsos (a volt) és nem császári tanácsos, mert Obernyik egy cikkében egy vers-idézet azt mondja: hogy a huszár meghal a királyért — neki csak a császárért szabad — s nem értettem meg, hogy e versidézetet falszificálni nem szabad, midőn Heckenast egy naptárát betiltották e mottóért: »Él magyar, áll Buda még!« Furcsa idők voltak azok, midőn száz meg száz ilyen dolog történt, melyeket ma anekdotáknak veszünk, s gyomrunkból nevetünk rajtuk! Akkor is neveltünk volna — ha nem lettek volna anynyira szomorúak.

Tehát — tekintsük meg ez idő felé az első lépést. Bizonyynyal, mint látni fogja az olvasó, erős dolgok voltak azok, melyek miatt az »Emléklapok«-at eltiltották, számot tevők a szabad sajtóviszonyok közt is. De nem meggondolatlanság, nem hetvenkedés volt az tőlem, hogy mégis le-

hetőnek tartottam megjelenésüket. Az »Emléklapok« lépésről lépésre foglalt tért, minden füzete hozott valamit, mi szabadabb szó volt mint az, mi a megelőzőben foglaltatott, de mindig nagy ugrás nélkül. Utolsó időig nem érte szó miatta, s az első megintés, a lefoglalás, az elkobzás, a VII-dik füzet kinyomása, a régi folyam betiltása, s az új folyam sajtóhatóság elé terjesztése oly gyorsan követték egymást, mint az országos kormányzósági s térparancsnoksági változások, s ez utóbbit illetőleg egy humanus és méltányos embernek fölcserélése egy rideg bornirt Haudegen-nel. A változásra nézve legkevésbé sem voltam tájékozva; épen abban állott a rendszer útálatos önkénye, hogy hagyta s elősegíté annak elkövetését, mit ő el volt határozva meg-torolni.

Csoda-e hát, ha én a füzet elejére tettem Szász Károlynak egy szabad röptű versét »A rab?« A magyar költők még nem találták meg — mert nem is voltak rá utalva — hogyan lehet úgy írni, hogy a magyar szív megértse, miről van szó, a pedans cseh bötüszagláló pedig épen azt ne lássa meg benne a mi van. Midőn pár évvel utóbb Arany egy pohárköszöntésében az összeütött poharak hangjáról mondá, hogy »csörgése szóljon, hogy kikért, és szóljon az, hogy hallgatok«, a magyar ember jól tudta, hogy a láncz csörög, míg Prottmann valószínűleg azt hitte, hogy a pohár is csörög: A »Rab« leplezetlenül kimondá azt, mi Arany versében leplezve áll. Egyedül ül a rab börtönében. Tudja, hogy ártatlanul szenved, s e gondolatban vigasz és kín is van. A rab szemében könnyek ülnek, szívében sötét gondolatok járnak. Látja nejét özvegy búban, látja gyermekeit, kiket életében árvakül hagyott. Ah Istenem! olyan

mindennapi dolog volt az akkor, annyira az életből véve! De im' a rabot édes hangok költik fel, — a börtön ablakán egy kis madár cseveg. »Mit akarsz itt kis madár? hisz a börtönben nincsenek lombos árnyak! hogy tudtál ide jutni?« — ,Nem madár vagyok én — mondá ez — kit a tél elüz, s a tél visszahoz, én siró kedvesid üdvözlete vagyok. Szárnyakat öltöttem s vigaszt, szeretetet hozok neked tőlk. Nyisd fel ablakod!« — »Az ablak zárva van, nem ereszhetlek be. A börtön levegője nehéz, s te ki a szabadsághoz szoktál, meg is fulhatnál. Hanem te csak beszélj, úgy is meghallgatlak. Beszélj kedvesimről, bánatjukról, a szép hazáról.« — És a madár beszélt, és a rab hallgatta. Arcza kiderült, fényes lett, annyi vigasztalót tudott mondani. De végre bevégzé a madár, mely az őt vigasztalónak gy felelt:

»Megyek már, így felelt szeliden a madár,
Küldőimhez vissza kell, hogy repüljek már,
Maradnék szívesen, de lásd éltem nem más,
Egy rövid üdvözet, egy röpke sohajtás.

És mert el kell szállnom. Látom távol, távol
Messze a börtöntől, messze a hazától,
Fel s le jár a király egy kert fái alatt:
Oda repülök el, mint sebes gondolat.

Felszálllok a fára, mely alatt megpihen,
És dalolni fogok bánatos szeliden,
Mind addig dalolok börtön kinairól,
Mig a rabok sorsán a szíve megindul.«

Itt aztán valami volt mondva tanácsadóiról, de biz azt csak kipontozva mertem oda tenni. A rab pedig felébredt, csak álmodott.

»Most is sötét éj van börtöne fenekén,
Most is halvány arczát hosszan végig futja
Kiapadatlanul két szeme patakja.«

Neje gyászruhát visel árva gyermekével. Számára
nem volt kegyelem szava, s

»Most is lánczokon nyög az elesett haza.«

Érté és érzé a költeményt mindenki akkor. Két más
vers követte azt, melyeket hasonlóképen nem kímélt meg az
Armee-Polizei ollója.

Az egyik: »Ne huzd cigány«: Bercziktól. A cigány
Rákóczy indulóját húzza, s ez minden bánatot felszakgat
a magyar szívében. Kéri, hogy ne húzza. Törje össze hege-
dűjét, s temesse el.

»Minek élne velünk búbánatra
Hegedűnek búbánatos hangja?!
Holt menyasszonyt s nászi koszorúját
Egymás mellé egy mély sírba zárják.«

Hagyja el énekét, hagyja el dalát, melynek ábrándos
viszhangját úgy se tudnók visszaadni.

»Minek a dal, a mi fölhevitsen,
A magyarnak kardja többé nincsen,
A ki nyugszik künn a temetőbe,
Minek annak a cigány zenéje ?

Akkor már a Rákóczy-dalt nem volt szabad húzni,
természetesen írni sem volt szabad róla. Ez is benn
maradt.

A másik vers Mentovichtól volt: »Virágaim.« A
költő szó kedvesének: ne bámúlja, ha nincsenek virágai,

ha mint régen tarka szegfűt, piros rózsát nem adhat neki. Az ő szívében csak egy virág maradt fenn: a bánaté. A többi a hazának adta — halotti koszorúnak.

Ezek már hát nem is tartoztak szorosan a forradalmi költészet keretébe. Politikai versek voltak, az akkori hangulatot, érzelmeket kifejezők. S a mint a sajtóhatóság figyelme föl lett keltve, hogy minő hatást lehet ezekkel elérni, s mennyire ébren tarthatni egy-egy ilyen dallal a közérületet, természetesen egész éllel ellenők fordúlt a hatóság haragja. Szorosan a forradalomból vett vers, mely nem láthatott világot, csak egy volt e kötetben: »Damjanics«, névtelenül. (Nem tudom ki küldte be). Nem tartozott e kor jobb elmetermékei közé; tele bombaszttal, nagy szavak, de sok helyütt az erő és tehetség kétségtelen nyomaival. Compositiója is gyarló, de nyelve gyakorlott, folyékony. Elbeszélése annak, mint gyakorol Damjanics vendettát a rácz földön, esketi föl a honvédeket, hogy kegyelmet nem osztanak, mondja el, hogy kiirtja a ráczokat, s utoljára magát öli meg, s végül a szolnoki csata rohama. Nem annyira a vers, hanem a benne elmondott tények bírtak érdekekkel, nem frázisai hatottak, hanem hangjának merészsége. Költemény, melyet csak a megelőző évi forradalmi lapokban talál az olvasó.

A prózai dolgozatok közül kettő nem jelent meg a következő füzetekben, kettő csak csonkán láthatott világot. Azok voltak: Orsova 1849. augusztus első napjaiban, töredék a »Magyar menekvők török földön« című munkából, mely időközben egészen megjelent s »Philhungura« novella tölem, melyért még én tartozom köszönettel az Oszvald-házi hatalmasságnak, hogy akkor azt a censurát gyakorolta írá-

nyában, mit ma magam gyakorolnék — természetesen más szempontból.

Az utóbbi rovatba estek az akkori viszonyokra nézve a legtanulságosabbak. A mik egészen kimaradtak, főként a versek, annyira ellentétben állottak a fennálló rendszerrel, ennek az igazat annyira szemébe mondták, s mindenek fölött annyira izgattak ellene, hogy elnyomásukat az ostromállapot létezése teljesen indokolta. De ezek nem igen nyújthatnak tájékozást arra nézve, hogy a szuronyhatalom mit nem fog existenciája érdekében megtérni. Ezek azonban már világosan mutatták.

Csengery Szemere Bertalanról írt egy kitűnő jellemrajzot. Ebből kihúzták Szemerének az esküdtszéki intézvény mellett 1843-ban, az országgyűlésen elmondott beszédét: Tehát mutatta: hogyan gondolkodnak azon körökben az esküdtszékről. Jókai »Szenttamási György« cím alatt írt egy novellát. A dolog Szent-Tamáson történt, melyet a ráczok feldúltak, kiirtván magyar lakosságát. Egy magyar megmenekült. Ez aztán arra szentelte életét, hogy boszút álljon vett sérelmeiért. Megjelent a szegedi népgyűlésen, a galicziai katonák közt, a csatatéren izgatva, küzdve, rettenetes dolgokat követve el. Valóban rettenetes kép, mely az embert borzalommal tölti el. Erőtelmes nyelve, rajza, alakja, gyönyörű stílja nem téveszthetik el hatásukat. Egészen nem is bántotta a rendőrség: hanem a hol ez a szó fordult elő, haza vagy hazafiság, azt mind ki kellett hagyni. Persze a novella ezzel csonkult, de nem vesztett.

A 14. lapon ez állott: »mit sem törvény, sem oltár el nem fogadott, elfogadja áldozatodat a h a z a. A h a z á n a k e l l e n s é g e i v a n n a k.« A dült betűkkel szedett szavak

helyett ez áll: . . . »a harczmező. A harczmezőn ellenséget találasz.«

A 24-ik lapon: a Galicziából hazatérő huszárok énekelve jöttek haza, s az általok énekelt kis dal után »A hol az a csillag ragyog« e kérdés állt: »Ki ment valaha ily vigan halálba?« Ez sem kapott kegyelmet. Ugyane lapon a hozzájuk csatlakozó kapitánynak mondott szavak közül, e szavak után: »Azért viszünk erőnek erejével« kitörültetett ez: »Ha merényünk sikerülend, legyen tied a dicsőség hire, ha elbukunk, minket vádolj, erővel hoztunk el.«

A 25-ik lapon, e szavak után: »Mögötte az elhagyott szerető, előtte a haza bérczhatára,« kimaradt: »Epedve vár reá mind a kettő.« Alább kimaradt a huszárok éneke: (hazai dalt énekelnek; szavak után) Erdő erdő de magas vagy stb., pedig ez egy igen ismert népdal volt.

A 20-ik lapon, e szavak után: »ezek a bánáti menekültek voltak« kimaradt: »kiknek mindenüket elpusztíták a ráczok.« Aztán pár sorral alább, e szavak után, hogy alig volt valaki közülök, a ki valamit ne gyászolna, ki kellett törülni: »Ezek most mind együtt voltak és azok, kik őket ily boldogtalanná tették, legkeservesebb ellenségeik, velők szemben egy sánczba bezárva szinte mind együtt a másik részen.« Helyettök állt: »ezek a bánáti menekültek voltak, kikre csak üszkök vártak az ősi kunyhók helyén, kinzó emlékek a mult boldogság helyett. Alig volt közöttük, ki valakit ne gyászolna, némelyik egész népes családjából egyedül maradt meg.«

A 29-ik lapnak pedig utolsó sorát kellett kihagyni, mely így hangzott: »A két torony nem látszik többé a

messze láthatáron.« Hanem hogy ezt miért kellett kihagyni, máig sem tudom.

Ez apróbbak mellett volt egy terjedelmesb kihagyás is a 18. és 19-ik lapon. Bevezetése volt ez annak, midőn Szenttamási György Galicziába megy izgatni a huszárok közé, hogy térjenek haza, s az egésznek hangulata, mintegy nyitány készíti elő az olvasót a történendőkhez. Ez eleje a III-ik fejezetnek »Honvág« czímmel s így hangzott:

»A közkatona meghal honvág miatt!

Egyszer csak elkezdett valami szellemi járvány kiütni a külhonban elhelyezett magyar katonaság között.

Valami rejtélyes ember járt városról városra, beült egyenkint a korcsmákba, hol a huszárok mulatozni szoktak, ott beszédbe elegyedett velök, szavai lassankint szájról-szájra kelve elterjedtek az egész vig körben s az megszűnt vig lenni azonnal. Az idegen ember hazájukban történt dolgokat beszélt a katonáknak, s midőn elhagyá őket, nyomtatott verseket és proclamatiókat osztta ki közöttük.

A közkatonák elvitték a verseket és proclamatiókat olvasni tudó őrmestereikhez s felolvastaták azokat maguknak, sirtak, káromkodtak, és megtanulták könyv nélkül azokat eleitől végig, azt imádkozák reggel este.

Azután sokan az ágynak feküdtek, nem ettek, nem ittak, elbetegeskedtek, s ha kérdés az orvosok, mi bajuk, szívékre mutattak és mondák: »Haza, — haza — bocsás-sanak haza.«

Azután sok elhalt, nem tudta senki, mi lelte, mi ölte meg. Elpusztult, elveszett belső baj miatt, a durva, olvasni nem tudó közember elhalt honvág miatt, mint a földéből átültetett virág.

Megpróbálták az ilyen betegnek megengedni, hogy haza mehessen, és másnap már egészséges volt.

Tudva volt: hogy valaki jár nagy titokban e fájdalmakat oltogatni a magyar katonák szívébe, de nyomára nem birtak akadni.

A katonák közül egy sem árulta el, s ő maga igen ovatos volt kelepcezébe soha nem kerülni.

Bujtogatásait soha sem intézte a tisztek: hanem a közkatonák között. Tudta, hogy e körben az árulás nem terem meg.

És az elvetett mag mindenütt kikelt.

A tisztek előtt napról napra feltünőbb kezdett lenni e busongás, ez elvadulása a közkatonáknak, kiknek gyakran lehete szokatlan, bús dalaikat hallani, mikor lovaikat csoportosan usztatni vitték, dalokat, minőket azelőtt nem énekeltek, miknek versei szerelem és kedves helyett vérről és hazáról beszéltek, keserves, fájdalmas dalok, harci énekek, mikre különös, megfoghatatlan kedélyből oly dallam van alkalmazva, mely halotti énekhez hasonlít, minden vers végén e szavak »éljen a magyar!« és azok is olyan hangra téve, mintha valami haldokló utolsó kiáltása volna alább-alább hanyatlók, végre mélyen elnyújtott fenhangban elenyészők.

Még most is hallani e dalokat énekelve, erdőkben, faluk végén, néma éjszakákon, és most még jobban hasonlitanak a halotti dalokhoz, és a végső danája ugy hallatszik messziről, mint egy a »sírbeli feljövő kiáltás.«

Ezek voltak a helyek, melyeket ki kellett hagyni Szenttamási Györgyből, hogy az megjelenhessék, mint: »Vérontás angyala.« A lefoglalástól a betiltásig terjedő 3

nap elegendő volt arra, hogy megtiltassék e szónak: »haza« emlegetése, e szónak »szabadság« kimondása, hogy az elégedetlenség a fennálló viszonyokkal lázadásnak kereszteltessék, a panasz keserveink felett pedig bűnnek bélyegeztessék.

A nyomdának az irodalom iránt érdeklődő könyvvezetője Szabó József úr, megőrizé az »Emléklapok« azon példányát, melyen a sajtóhatóság biztosa különös sziveségből megjelölé a kihagyandó helyeket. E példánnyal az Oszvald-féle házból Kazinczy bálvány-utczai szállására mentem: leverten, bús kedélylyel, fájdalommal szívemben s elcsüggedve a jövő iránt. Jól esett lelkemnek, hogy kipanaszoltattam magam előtte.

Azzal a philosoph nyugalommal, mely e derék férfiút jellemzé, azzal a szelíd mosolylyal, mely soha sem hagyta el ajkait, hallgatta végig panaszaimat. Aztán szótlanúl könyvtárához ment, kivette belőle Tacitust, s emelkedett hangon, pathoszsza, mely oly jól illett neki, mondá:

Ifjú barátom, nincs semmi új a nap alatt. Hallgasson ide.

És olvasá Tacitus Agricola II. cap: »Legimus cum Aruleno Rustrio Pactus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse; neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviris ministerio ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro uterentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur.«

»Igaz, mondám, igaz, mintha mára irta volna Tacitus. De, folytatám, ezután következik a III. cap. »Nunc de-

mum redit animus.« Én nem tudom, fogja-e ezt utánunk valaha mondhatni valaki, de azt tudom, hogy rajtam nem segít az, hogy már Tacitus megírta azt, mit Heyntzl csinált.»

»Az nem, hanem az elcsüggedés sem segít.«

Igaza volt. Itt nem elcsüggedni, hanem tenni kell. Próbáljuk meg legalább azt a tért megtartani, a mi megmaradt.

A »Magyar írók füzetek« megindulása.

A Haynau-féle államcsiny nem kis zavarba hozta a bécsi kormányt. Szemben állt a ténnyel, hogy 26 rettenetesen compromittált ember Haynaunak mondott köszönetet megkegyelmeztetéseért. Általános amnestiát adjon-e, megelégedve a már végrehajtott megtorlások hosszú sorával? Schwarzenberg herczeg ily nagyszerű elhatározásig nem tud fölemelkedni. Viszont Haynau kezdeménye mögött sem maradhatott. Azt már ő is belátta, hogy a megkegyelmezéseknek legalább fokát megszabta a teljhatalmú kormányzó. Mert hogy a compromittáltság egyenlő fokán álló emberek közül az egyik Pest utczáin sétáljon, a másik a josephstadti börtön levegőjét szívja — az igazságtalanságot ez ellenmondásban ő is belátta, a ki pedig nem igen szokta kutatni az igazság szavát. Így történt, hogy jul. 20-kán a Haynautól elítélt Kubinyi Ferenczen kívül még 209 compromittált egyén kegyelmet nyert.

E kegyelmi tény azonban semmi egyebet nem jelentett, mint hogy 209 ember nem akasztatott fel, vagy nem záratott be. A múltra nézve maradt minden a régiben, s a jövőre a kormány teljesen szabad kezét hagyott magának. Az ostromállapot szigora nem enyhült, a nemzet élete el-

len irányzott rendszer kérdésbe sem tétetett. A 209 ember szabad lábra tételét bizonynyal mindenki hálás szívvel fogadta: mert hisz ezek a nemzet javához, színéhez tartoztak. De amnestiájukkal együtt járt internáltságuk. Ők visszaadattak családjuknak, de nem a hazának. Leszorítottak a tevékenység teréről, őrszemekkel kísértettek, fölügyelet alatt állottak: családi tűzhelyök vált börtönükké. Aztán minden maradt a réginél. A katonák voltak a helyzet urai, s tájékozatlanságuk, a viszonyok nem ismerése és ellenszenvők nem egy hibás lépésre ragadta őket. A legutolsó közlegény fölötte állt a legderekabbb civilistának, ki ennek szemében mégis csak »Kossuth-Hund« volt, mert még mindig ellenséges földön képzelte magát: hol a társaságok zárva voltak előttük, a nők nem fogadták el, s csak egynek megjelenése is a legkedélyesebb összejövetelt leforrázta. S ha egy-egy öregebb tiszt elragadtatással beszélt az aranjuezi szép napokról, midőn másként volt, az ifjabb hallgató meg nem tudta fogni, hogy miért nincs ma is minden úgy, s boszújában mindent elkövetett, hogy ne is lehessen úgy.

A társadalom, a világ rájuk nézve ellenséges tábor volt. S ez nem leheté másként, míg az ostromállapot tartott, míg az alkotmány szünetelt, míg a nemzet jogai a nemlétezők lomtárában heverték, és míg a kés a földre terített nemzet szívének volt tartva. S hogy ezen is történjék változás: arra semmi sem mutatott. Nehány nappal azután, hogy a lapok az amnestia hírét hozzák, a Militár-Distrikts-Commando egy rendelete föleleveníté a régi parancsot, hogy pörge kalapot, tollat, tricolor-szegélyt nem szabad viselni. S buzgóan confiscálta a pörge kalapokat, tol-

lakat tricolorokat s befogták a szabólegényeket, kik tán csak azért tették föl, hogy a szobalányok szebbeknek tartásák. Ezek ellen voltak akkor a razziák s nem a csirkefogók ellen. S hogy milyen gazdag aratása fog lenni a kormánynak, azt előre számítgatá az, ki a »Pesti Napló« jul. 26-ki számában az amnestia hírrel csaknem egy szuszra olvasá, hogy a pestvárosi rendőrség kivétetik a város kezéből, átadatik a Distrikts-Commandonak, mely azt országossá teszi, s élére Prottmann urat állítja, kit a »Pesti Napló« mint jeles szakembert, elfogúlatlan férfit üdvözölt. Később a »Pesti Napló«, főként Kemény, Pompéry és Török idejében, elégszer tapasztalta, milyen jeles szakember, elfogúlatlan férfi az a Brottmann — vagy valóban Prottmann! kit gráczai biztosságból — egy akkor Pesten elterjedt hír kofa-commissariusnak mondta, — a magyarországi rendőrség élére állítottak, s ki szűk látkörű, ok nélkül dühöngő, goromba gögös férfi volt. Ki a maga otromba rendszerével soha egy zshiványt, soha egy compromittált embert nem tudott elfogni, de vérig boszantá a mívelt osztályt, úgy mint a szegény népet. Ki az irodalom üldözésével oly lendületet adott az irodalomnak, milyennel azelőtt nem bírt, és e miatti ingerültségében igazságtalan üldözésekre vetemedett, hogy azt elnyomhassa, mit maga idézett elő; ki összeesküvések fölfedezésén jártatta esztét, s ezért a nemzeti élet minden nyilvánulása ellen törve, demonstratiókat idézett elő, melyek miatt befogatott egy csomó embert, kik nem voltak egyebek, ártatlan mesterlegényeknél, s aztán előállt, hogy megmentette a társadalmat. Pedig ő és túlbuzgó közegei idézték elő ama cravallokat, melyek egy csomó napszámot börtönbe juttattak, s melyek sokkal kevésbé fenyeget-

ték az állam biztonságát, mint az ő proclamatíói, melyek azokat provocálták, s melyek mindenike valóban merény volt a nemzet joga, közérzülete, méltósága ellen. Ki ne kárhoztatta volna például azon, a társadalom alsó rétegéhez tartozó pár suhanczokat, kik augusztusban egy ünnepélyes napon a »Tartsd meg Isten« énekelésekor a karzaton pizszegésben törtek ki? A színház félig üres volt, mert a közönség nagy része csak azután kezdett gyülekezni, de a kik benn voltak, megdöbbenve hallották azt: remegve a különben is üldözött nemzeti színházért, mely a Feld-Policzeinak ürügyet szolgáltatathatott egy csapást mérni az intézetre s az új Landes-Polizeinak, hogy létezését elég korán igazolja, természetesen ennek kárára. Két suhanczot a hely színén befogtak, s a mint a »Magyar Hírlap« írta, nem is a tetteseket, hanem a kiket előkaphattak a csendőrök. Ezek vonakodás nélkül követték a csendőröket, de a színházi csarnokban egy térparancsnoksági tiszt az egyiket vérig öklözte. A hivatalos lap két nappal a tény megtörténte után kijött száma élesen kikelt a tiszt által alkalmazott lynch-justice ellen, mely csakugyan föl is lázítá a közönséget. »Némelyek — írja e lap — ez önkényes tény ellen a leghevesebben kikeltek, mások másként növelték a zavart.« Az est azzal végződött, hogy vagy 50 embert befogtak, kevésbe mult, hogy a zavar árát a színház nem adta meg, melynek bezáratása is szóban forgott — azonban mégis elégnek tartották a karzat bezárását, valószínűleg azért, mert a botrányt, mint a hivatalos lap előadása is igazolja, nem a közönség idézte elő. A dolog vége pedig az lett, hogy a hivatalos lap szerkesztőjét az igazmondásért megdorgálták s a befogottak megbotoltattak, miután lakolni természetesen

valakinek kellett, s az a heveskedő tiszt legkevésbé sem lehetett. Persze a közönség válasza az volt, hogy egy hónappal később, Lajos napját családi és társas körökben bálokkal, estélyekkel ülték meg. Ez ellen aztán a Polizei mit sem tehetett.

Ilyen napok voltak azok, melyekben a Magyar Irók füzetei megkezdték pályafutásukat. E vállalatból legelőbb a II. füzet jelent meg. Az emléklapok betiltása után kellett nevet cserélni s a midőn ez történt, ezen füzet már sajtó alatt levén, az anyag legnagyobb részben az volt, mely az Emléklapoknak volt szánva. De csakugyan nem adhattam mindent, mi abban látott volna világot. Szerencsére az első íveken nem volt olyasmi, mit a sajtóhatóságtól nagyon kellett volna féltennem. S az utóbbi ívekre szántak közül kihagytam »Az utolsó haditanácsot Komáromban« tölem, Mentovich egy dalát s Szász Károly egy persa énekét, mely bár oda volt téve, hogy idegenből fordítottatott, de sokkal határozottabb célzásokat foglalt a jelen viszonyokra, s ezek ellen sokkal élesebb tiltakozása volt a hazafi fájdalomnak, hogy sem közlését meg mertem volna kísérteni. Ily módon másokkal pótolva az ez által támadt hézagot néhány nap múlva elkészült a füzet, s azt jul. 15-én a hatóságnak be is adtam.

A Magyar Hírlap jul. 16-iki száma egész röviden hozta a hírt, hogy az Emléklapok I. és II. száma a napokban szét fog küldethetni. A jelentésnek Emléklapokról kelle szólni, mert a közönség csak e néven ismeré. S csakugyan a jul. 22-iki számban már benne volt a hír, hogy a Magyar Irók Füzetek II. száma megjelent, melyet

az előfizetők az Emléklapok helyett kapnak, s melyet nyomban fog követni az I. és III. füzet.

Egy barátom s legjobb és kitartóbb dolgozótársa vállalataimnak egész őszintén írta: hogy elégtelen tartalmával. Valóban én sem voltam elégtűl. A túlnyomó nagy részt ugyan oly kitűnő dolgozatok tették, melyek fölérték a korábbi füzeteket, sőt egy — Arany Katalinja — versenytárs nélkül állt, de az egészen meglátszott, hogy a még mindig emelkedésben állott vállalatnak szárnya szegetett. Ugyane barátom Kovács Ágoston egy terjedelmesebb cikkét »Egy ifju életéből« ekkép ítéli meg: »Kovács Ágostonnal nem sokat nyertél, tartalom és érzés nélküli érzéges, phantasia nélküli ábrándozás.« A másik, melylyel elégtűlen lehetett barátom, — legalább én az vagyok vele — az én beszélyem »Klaudia.« Na, hanem a füzet gyarlóságai eddig vannak. A többi aztán bő kárpótlást nyújtott.

Arany Katalinja mindenek felett. Egy műítészünk már méltányolta e classicus becsű költői elbeszélést. Szász Károlytól a »Honvéd felesége« egy Beranger modorában írott költemény: a forradalom víg napjait varázsolta vissza, midőn a honvédet diadalok helyett csata veszteségekre kelti föl neje, ki vele volt a diadal napjaiban s nem készül elhagyni veszteségei közepett sem. A rajzot következőkép zárja be:

»Amott közelget mint sötét kísértet,
Az ellenségnek roppant tábora,
Egy tenger ellen ő ki bírna győzni?
Annyian vannak, mint a földpora.
Dördöl az ágyu, felel a miénk is,
Kezdődik s hajh, tán a végső csata!
— Ébredj fel férjem, ébredj álmaidból
Megperdült a dob, zeng a trombita.«

Még egy kis népdal is Szásztól e füzetben, egy versbe szedett forradalmi epizod Zalártól »A lengyel és a honvéd« a vácsi csata napjaiból, hol a hídőtől visszaverték a lengyeleket, míg a honvédek azt megtartják. S ettől fogva, mond a dal, többé nem hallotta senki tőlük: honvédek ily vitézek legyetek (már t. i. mint mi). Aztán még egy vers volt Tóth Endrétől, »a kilenczedik zászló rongyainak apotheosise.«

A prózai dolgozatok közül volt novella Bérczytől: »A varsányiak,« mely visszajátszik a honvéd életbe s a csomó megoldása az utolsó amnestiában történik; egy erős kézzel rajzolt kép Sajótól: »Egy hóhér«, ki a politikai ítéleteket végrehajtott bakót írja le, s kitől a forradalmi és csataképek újjakkal megtoldva, a napokban hagyták el a sajtót, egy történeti rajz báró Wesselényi Miklós életéből, Köválytól (az 1834. erdélyi országgyűlés egy epizódja), s egy más kis történeti rajz egy honvédtől, »Roham Szi-nyénél.«

Ez volt a füzet tartalma. Legalább látta a közönség, hogy a vállalatnak folytatása következik, habár a névcserénél még a tartalom is inkább mutatta, hogy azok az idők, melyben az író szabadon aknázhathott a régi nagyság napjaiban, vagy tollára vehette a jelen fájdalmait, ostromozhatta annak visszasságait, letűntek. De a szabad mozgás — úgy hívém — még csak korlátozva volt, s nem megfojtva, s a mit nyert, az még sem volt teljes ostromállapota a sajtónak is. Tompának benyomásokra kész kedélye örömmel fogadta a megindítás hírét. »A mint sajnáltam — írám — az »Emléklapok« balesetét, épen úgy örülök feltámadásának, habár más név alatt is, mert hisz a név mit

sem tesz. S ennek bizonyosságára ismét küldök verseket a kíváнат szerint.«

Hitemből azonban, hogy a sajtó szabad mozgása csak korlátozva van, csakhamar kiábrándított a katonai kerületi parancsnokság egy rendelete, mely a füzet szétküldhetési concessiójának kiadása után röviddel hozzám küldetett, s mely így szól:

»Pesth, am 23. Juli 1850.

Indem die Buchdruckerei Basil Kozma unter einem die Ausgabsbewilligung der einbändigen Brochure »Magyar Irók Füzetei II.« erhält, werden Sie als Verfasser desselben angewiesen, bei der allfälligen Fortsetzung dieser Brochure, wovon das Pflichtexemplar immer, jedesmal vorzulegen ist, das Feld der politischen Lyrik und Novellistik zu verlassen, und die Ereignisse der Revolutionsepoche nicht ferner mehr in den Kreis der Belletristik zu ziehen, welcher ihre Brochure offenbar angehört.

Heyntzel Gen. Maior.«

Ez bizony világosan, tisztán volt elmondva, csak kár, hogy a következő füzetre nézve későn jött. Hanem már ott voltunk, hogy a sajtó is »bevonatott az ostromállapot körébe.«

Csoda, hogy olyan későn!

A többi füzetek.

Az aug. 28-ki rendelet tehát eltiltá, hogy politikai és forradalmi dolgokat, vagy olyan közleményt, mely a fennálló viszonyokra céloz, közzétenni nem szabad. Heyntzel tábornok szükségesnek hitte a megkezdett »nagyszerű« épületre ráilleszteni ezt a téglát is, hogy az annál biztosabban álljon. Azt már láttam, hogy a szerkesztői pálya nem rózsalevelekből, hanem rózsatövisekből lesz kirakva. Sajó barátom, ki a viszonyokat úgy szerette venni, a mint adva vannak, s kit némelyek szerettek volna elszakasztani tőlem, azt híresztelve, hogy a füzetekbe nem fog többé dolgozni (hír, melyre vonatkozólag a hozzám intézett kérdéseket maga az a tény czáfolta meg, hogy ezután is vállalataimnak egyetlen füzete, egyetlen száma sem jelent meg, mely tőle nem hozott valamit), legalább megvigasztalt: hát úgy irunk, a mint lehet, mondá, addig terjeszkedünk, míg a lepedő ér, de irunk mindaddig, míg a tollat ki nem veszik kezünkéből.

Hanem, hogy ez a dolog az irói körökben általán nem lett azzal a resignatióval fogadva, legalább nem az első pillanatban, azt az emberi kedélyek, véralkatok különfélesége is fölfoghatóvá teszi. Gyulai már jul. 21-én ír :

»Ezután kevés, a forradalomból irt beszélyt vagy politikai költeményt fogsz tőlem venni. Nem lehet úgy irni, a hogy kellene, azután az ember bele is csömörlik, midőn az egész irodalom nem egyéb, mint forradalom, s megint csak forradalom. A szerkesztésre is azt ajánlom neked, hogy inkább tiszta szépirodalmi tartalmuak legyenek füzeteid, s csak itt-ott lopj be egy jó, forradalomból irt költői vagy történeti cikket.«

Ez helyes és correct tanács volt, melyet magának az irodalomnak érdeke is parancsolt, s melyet már kivinni fel is tettem magamban. Hanem Tompára e hír másként hatott. Egy kedvetlen órájában azt írta nekem, hogy ezután per absolutum nem fog irni, s kérdésemre: hogy miért, így válaszolt: »Azon kérdésére: miért, nem irok, legeggyenesebben így felelhetek: nincs kedvem! mivel az írásból jelenleg:

1-ször: szellemi jutalom nincs. Mivelhogy az ördög sem olvas s nem vesz könyvet. Innen:

2-szor: anyagi jutalom nincs, vagy alig több a semminél.

3-szor: Korszerű eszméket nem lehet az idők szigorú viszonyai miatt a közönség elé vinni. Az örökös halvány hold sugar előtttem igen unalmas.

Ez okból további közremunkálásomat kegyednek meg nem ígérhetem.

Meglehet, még küldök valamit a napokban, de bizonyosan ezt sem mondhatom.«

Persze hogy küldött — mert az egész levél nem volt egyéb, mint a vett rossz hírek első benyomásának kifo-lyása. Hanem az apró ijesztgetések mik voltak ahhoz képest,

miken nemsokára keresztül kelle mennem? Mire Heyntzel feddő levele hozzám ért, a harmadik füzetnek már utolsó íveit nyomták, s egyúttal a negyedik füzettel is ugyancsak izzadt a sajtó. Már akár befűthettem a kinyomott ívekkel vagy akár gyűjteményembe tehettem volna a megszerzett materialékat. Aztán a forradalmi képek erős, húsos alakjaitól egyszerre úgy megválni, hogy 15 ívet csupa halvány holdsugárral tömjek meg, egy-egy czélzatot arra, a mi fáj, a mi éget, úgy elkerülni, hogy az újon berendezett rendőrkapitányi épületben csak úgy correctnek találják, mint a közönség élvezetesnek, épületesnek vegye — az lehetetlen volt. Vagy meg kellett volna a füzeteket szüntetni, vagy fölvenni az eldobott kesztyűt, vagy küzdeni azzal a hatalommal, mely mindent tehet, de melynek Argus-szemeit egy vagy más dolog mégis elkerülheti: ha eddig szerzett kevés hitelemet s jó híremet nem akartam kockára tenni. Más választás nem volt.

Én biz az utóbbit választám!

Aztán végre is mit kockáztatok? Az új füzetek nagy része kinyomva vagy legalább kiszedve s összeállítva. A költség nagy része úgysis megvan. Legfeljebb lefoglalják — mert hogy a nyilvánosan még be nem vallott, de tényleg fennálló előleges censura mellett többre menjenek a lefoglalásnál, azt még sem hittem — sokkal többet akkor se vesztek mint most. De még ki is ereszthetik s ez sajtóviszonyainkra nézve nyereség volna. Mert akkor, mikor a kiadott rendelet s a füzet kibocsátása és a napi lapok magatartása közt nyilvános ellentét van: a tulságos óvatosság vagy hátrálás nem látszott eléggé indokoltnak.

S ez érvek mellett még egy más is volt, mely a koczkáztatást ajánlá. Báró Geringer polgári kormányzó magához hívatott kihallgatásra. Tény, hogy működése Magyarországon minden egyéb volt, csak áldást hozó nem: de legalább humanus, szívélyes bánásmóddal enyhíté rendeletei szigorát. »Úgy látszik, hogy önnek fia — mondá atyámnak — irodalmává választá a forradalmat,« s engem okokkal akart meggyőzni, hogy az irodalomkodás azon neme, melyet mi üzünk, nem alkalmas a zaklatott kedélyek csendesítésére. Mintha bizony mi azt akartuk volna feladatunkká tenni! Erre ők nem találtak közlőnyt, egyetlen sem Magyarországon! Hisz a maguk hivatalos lapja is akárhányszor hibáztatta eljárásukat — ők maguk nevezék azt a bujdosók közlönyének!

No már! a füzet kész. Ha valamit ki kell belőle vágni vagy meg kell égetni — ne magunk hajtsuk azt a műtétet rajta végre. Nyujtsuk be, Isten nevében! S pár nappal a jul. 23-ki rendelet kelte után a nyomda be is adta. Az, mit a jul. 23-diki rendelet eltiltott, bőven volt e füzetben is. A novellák közül az elsőnek a »két sir«-nak tárgyát a forradalom végnapjaiból vette annak szerzője Szász Károly. A diadalok napjaiban kezd játszani s a vég katastrofa az utolsó temesvári csatában s a bitófán leli megoldását. Ügyesen szőtt s csinosan irt novella, melyet a közönség jól fogadott. A másik Jókaitól volt »A bujdosó tanyája«. Maga is napló-töredéknek nevezi. Ragyogó tájképeit, gyönyörű leírásait érdekesebbé teszi azon körülmény, hogy bujdosásának helyeit ecsetelte bennök. Egy vadon vidék az, melynek kiemelkedő hegycsúcsairól szélesen elterülő panorama nyílik fel a szemlélő előtt.

E helyeken barangolt ő heteken, havakon át, nem tudva, nem sejtve senkitől, hogy kit rejt e vadon, csak egy pár nagyon bízalmas emberétől, kik rejtőzését előmozdíták és hű szerető nejétől, ki egypárszor meglátogatta, s aztán hazalopta. E táj szolgáltatta novellája anyagát. Alkalmas volt arra, hogy az ő költői fantasiáját mindenféle képekkel megelevenítse. S e képekhez egészen illő keretet lehetett találni a napok eseményeiben: egy a társadalomból kizárt bujdosó a magányban búskomorra lesz, a vadon vidék benyomása csüggeteg elméjét rémgondolatokkal népesíti meg, ezek álmaiban a való alakját öltik fel s ő ébren összezavarja azokat a valóval: megöszül, megőrül, mert nejét hűtlennek, egyik gyermekét halottnak, másikat oláh cigányok prédájának hiszi, — s a nyert amnestia nem találja fel őt soha! Bizony abban az időben az ilyen történeteknek is meg volt a lehetőségük. A harmadik novellai dolgozat Dózsától volt. »Egy oláh tribun.« Az enyedi mészárlások idejében történik. Egy enyedi család megmentése egy álöltözetű oláh tribun által. Regényes történet historiai kerettel. A véres napok leírása nemcsak adathű, hanem történethű is — egyszerű, keresetlen modorral írva az egész, de meghatóan, ügyesen festve. Kétségtelenül legkényesebb darab a füzetben, melyet legtöbb okom volt féltetni, daczára hogy sem túlzást, sem kirívó színezést nem lehetett szemére vetni. Ezeken kívül még egyetlen rövid prózai dolgozat van e füzetben tőlem, egy kis történeti összeállítás »Görgény vára« cím alatt. Ennek nincs a forradalommal semmi köze.

Vers mindössze kettő van e füzetben. Tompának egyik legszebb regéje a »Tengerszem« mutatta, hogy e költő, levele daczára sem feledte el a középutat a halvány hold-

sugaras s a politikai tartalmú vagy hazafias irányú költői formák közt. De a többi mind összeütközésbe lett volna hozható Heyntzel rendeletével.

Berecztől az »Ezred leánya«, mely a füzetet megnyitá, egy kis leánynak a története, ki kedvesét a csatákba kíséri, ki aztán elesik :

... a vihar, mely a hazát eltiporta
Szíve reményit is magával sodorta.

Aztán a honvédeket elviszik »Meszsze, meszsze földre, idegen országba.« A lány pedig a városba megy, kit a világ nem hagy, daczára hogy »megtört virág« az útfélen »mert még van illata.« Épen úgy, mint e kis életképet, minden nap láttuk magunk előtt különböző alakban Bérczy egyszerű megható rajzának, a »Két Béné«-nak eredetijeit.

Jót, roszt megosztva e világon,
Három kézzel járnak három lábon.
Üresen lóg a zeke bal újja,
A másik meg famankóját húzza.

A láb Kápolna mellett van eltemetve. A kéz Isaszegnél maradt. Mind kettő hős volt, vitézül harczolt. Veres sipkások voltak a kilenczedik zászlóaljból. Most sem koldúlnak, habár mindketten Istennek nyomorékai, mert annak szégyene kiégetné szemöket, hanem ha valaki meglátva őket, egypár fillért nyom kezükbe, szépen megköszönik.

Lauka Gusztáv »Apotheosis«-a — a forradalom apotheosisa. Úgy látszik, a költőnek nem jött még vissza régi jó kedélye. Elhagyott vidéken, egy pusztasírt éjjelenként

meglátogat egy szellem, s a múlt dicső csaták hírével mulatja.

E csatár egy nemzet
Történeti éke,
A látogató szellem
Milliók emléke.

Fekete Misi már humorizált. A »Szántunk vetünk« — allegoria. Hijába mondják a magyarról, hogy semmit se dolgozik. Hát azért volna tétlen, mert keveset beszél? Akkor nem dolgozott, mikor csak a szája járt, s várta a sült galambot. Most már »szántunk vetünk.«

Az aratást
Elhozza majd az ég.

Azt bizony mindenki tudta, hogy a szántást vetést Fekete az irodalomra értette, hogy pedig az »aratás« alatt mit értett ő, a hinni és remélni tudó férfi — az iránt sem lehetett kétségben az, ki első sorait megértette.

A füzetet Arany »Nyalka huszárja« s Gyulai »Esik eső«-je zárják be. Az első a letiltott Emléklapokban látott napvilágot, s megtörtént dolgot ír le, ki egy csatában az ellenségtől elvett lovát száz aranyért nem adja hadnagyának — hogy egy új tisztnek, kinek lova nem volt, s jó pajtása, ingyen adhassa. Az »Esik eső« egy kis epigramm. A födélre hulló eső a költőt kedvese kebelén álmra hívja — itt akarja elálmodni, a mi még fáj s megálmodni, mi kedves szép.

E rövid ismertetés is mutatja, hogy sok jóakarat kívántatott hozzá, hogy e füzetet a rendőrség a jul. 23-diki rendelettel kiegészítse. S e jóakarat ezúttal meg volt

benne. A »Magyar Hirlap« aug. 2-iki száma jelenté, hogy a Magyar Írók Füzetei III. elhagyta a sajtót; az aug. 3-ik szám hirdetési közt már ott volt a füzet tartalma.

S azután egy hónap telt el — míg újabb füzet látott világot.

Optimismusom elhitével velem, hogy a sajtó megszorítását még sem akarják oly merevül keresztülvinni, mint azt egyelőre hirdették. S megnyugodva ebben, a következő, és az előbbi füzetek nyomtatását folytattam. Az első füzet, mely legártatlanabb volt az eddig megjelentek közt, bár különben a legjobbak közé tartozott, csakhamar elkészült a nyomda, úgy hogy e miatt az minden akadály nélkül megjelenhetett volna. Nehány darabja az Emléklapok VII-ik füzetéből volt átvéve. Szemere Bertalan Csengery által irt kitűnő jellemrajzának czíme is megmaradt. Jókai Szenttamási Györgyéből »A vérontás Angyala« lett s a censura által törölt helyek kivételével látott napvilágot: Tompa »Három huszár«-jának pedig az ő felhatalmazásából »Huszár kaland«-dá kellett változnia, hogy azoknak, kik az Emléklapokban betiltották, kikerülje figyelmüket, midőn a füzetekben újra olvassák. Az »Emléklapra« (Petőfiné emléklapjára írott óda) hasonlóan benne volt az »Emléklapokban« is, s annak úgy, mint ennek, egyik gyönyét képezé.

Az »Emléklapokból« kimaradtak helyét következő darabok pótolák: »Gróf Bethlen Miklós első szerelme«, egy az abbé Reverend-féle emlékirat alapján készült érdekes történeti beszély. »Karácson éjszakáján«, költemény Gyulaitól, egyik legszebb családi kép költészeti irodalmunkban, mely a füzet bevezetése volt. »Tavaszi éj« ha-

sonlóan Gyulaitól, egy költői melegséggel írott rajz, »Egy nyáj története« Fekete Misitől, »Románcz« Lauka Gusztávtól, »Népdalok« Szász Károlytól, Zalánczytól, Dobsától, Pum Jánostól, »Hol a boldogság?« Bérczytól — mind oly dolgok, melyekben nagyító üveggel sem lehetett volna forradalmi vagy politikai vonatkozást fölkeresni. Azonban ilyen is volt — kettő. Egy óda Dózsa Dánieltől »Dózsa Lajos emléke.« Ez a költő testvére volt, ki mint honvéd esett el. Visszaemlékezik boldog gyermekkorukra, midőn együtt játsztak — s most meg sirját sem tudják, hol van.

»Elestél, elestél s hálátlan csatában,
Hallgat rólad a hir széles e hazában,
Oszlopot nem emel neked az utókor,
Sőt talán fejedre hűtlen átkokat szór.«

És bánkodik a költő, hogy hamvait nem keresheti föl s nem ültethet cserfát sirja mellé. De hisz és bízik.

»Tán hazánk tavasza újra eljöhet még!«

A király szabadságot akart a népeknek adni, s ő is csak azért küzdött. Mi szépen ellehetett volna mind azt rendezni!

»De a félreértés folyt és foly szüntelen,
Mert sok keserűség van még a szivekben;
S annyiban boldognak mondhatod halálod,
Hogy nem kell siratnod szenvedő hazádat.«

A másik politikai czélzást magában rejtő költemény Fekete Mihálytól volt: »Sötét felhő.« Ezzel ő a magyar nemzetnek akart tükröt mutatni:

»Sötét felhő szálla
A lengyel egére,

Véreső, hazája
Pusztuló terére,
Bujdosásnak átka
Hontalan fejére.«

»Látod háborgását
Vad tenger árjának,
Hallod csattogását
A vihar madárnak . . .
Nézd, nézd minő kép ez,
Hol lengyelek járnak !«

Az engedély az I. füzet szétküldésére, melyet egy kritikus barátom jobbnak tartott a megelőzőknél, »már csak azért is, mint írta, mert nem hemzsegett a sok nyomdahibától« sokáig késett, de végre aug. végén megjött. A füzet aug. 29-én küldetett szét — ekkor már a negyedik füzet is be volt adva a rendőrségnek.

A »Füzetek« betiltása.

Nem hiában kivételes állapotnak nevezték az ostrom-állapotot. Ez a rettenetes bábeli zavar nemcsak kivételt képezett a normális viszonyok alól, hanem a fejetlen confusiónak olyan halmaza volt, hogy abból ugyan kiokoskodni nem lehetett. Engedély-megadás, betiltás, rendszeres üldözés, rendszeretlen elnézés, kérkedés szabadelvűséggel és katonai szigor, szabad sajtó és a nyomtatvány ki nem adása engedély nélkül, s a szerkesztő hadi törvényszék elé állítása képezték az akkori sajtóviszonyok chaosát. Hol volt a sajtó feje? tényleg: Generalmajor Heyntzel. Ez a jó úr egy betűt sem tudott magyarul. Az Armee-Polizeinál voltak biztosok alkalmazva, ezek mondtak neki valamit, amit ő nem értett, s szidta az embert olyan dolgokért, mikről fogalma sem volt, s minél jobban káromkodott, annál biztosabban meg volt arról győződve, hogy megmentette a veszélyeztetett társadalmat. Valójában nem volt eltörülve azon intézkedés, hogy nagyobb nyomtatványt 8, kisebbet 3 nap alatt ki lehet adni, sőt a hadi parancsnokság egy körlevelet bocsátott a nyomdászokhoz s könyvtárúsokhoz, melyben őket az intézkedés szigorú megtartására utasítja; de a mint a nyomtatványok szaporodni kezdettek, az Armee-

Polizeinál s az e helyébe lépő rendőrségnél alkalmazott egyének nem voltak képesek a nyomtatványokat a kitűzött időben elolvasni, s így történt, hogy egy-egy munka már akkor lett lefoglalva, mikor nagy része szétküldetett. Persze volt aztán lárma.

Heyntzel ehhez különösen jól értett. Ha valami ilyen nyomtatványnak neszét vette, kiadta a dorgatoriumot előbb írásban, azután szóban. Nagyon mérgesen beszélt, nagyon kiabált. Ha nem szóltál, konokságotat, ha szóltál, vakmerőségedet kárhoztatta. Azután jött megidézés, kihallgatás, s ha bűnödöt rendőri kihágásnak vették, a tábori rendőrség, ha nagyobbak: a hadi törvényszék elé állítának. S ha azt kérdezted volna magadtól: »miért olyan nagyon mérges ez a sok jó úr?« aligha meg tudtál volna rá felelni. Maguk valószínűleg tudták, de nem akarták kimondani. Általán annak az egész rendszernek, mit akkor inauguráltak, fő immoralitása az volt: hogy mást mondtak és mást cselekedtek. Például ezen tételből, hogy a sajtó szabad, azt hozták le: a kész munkát nem lehet addig kiadni, míg azt a hatóság írásban meg nem engedi, mi fenemlitett körlevelükkel nyilvános ellentétben állt. Azt meg, hogy mit nem enged meg a hatóság, nem mindig mondták meg, kivéve azon esetet, ha pert akasztottak nyakadba. S így volt eset rá, hogy lefoglaltak egy munkát per nélkül, és bepe-reáltak lefoglalás nélkül is. Aligha az nem volt célzatuk, hogy az írók kevesebbet merjenek annál is, mint a mit ők meg akarnak engedni, hogy merjenek. Különben lehet, hogy maguk sem voltak tisztában vele, s a megengedés és eltiltás enyhésege vagy szigora összefüggésben állt a külső történetekkel. Legalább én úgy tapasztaltam, hogy olyan-

kor, mikor nem hallottak conspirationalis vagy rendzavaró híreket, kegyelmesebbek voltak.

Annak a föltűnőleg sok kedélyes Lajosnapi lakomának, melyek ebben az évben a Svábhegyen, Zugligetben, magánházaknál tartattak, a sajtó is megadta az árát. Szerencsétlenségemre épen ebben az időben folyamodtam a budapesti kerületi hadi parancsnoksághoz, hogy engedjék meg, hogy a »Magyar Irók Füzeteit« nem két hetenként, hanem hetenként jelentethessem meg. A Militär-Distrikt-Commando e kérelmem folytán következő rendeletet intézte hozzám: »Pesth am 29. August 1850. Unter Rückschluss des an Sie gerichteten diessseitigen Erlasses nro 7184 vom 23 July 1850. wird Ihnen auf Ihr anher vorgelegtes Gesuch bedäutet, dass sie wohl die Ausgabsbewilligung für die vorgelegte einbändige Brochure »Magyar Irók Füzetei II.« erhalten, jedoch gleichzeitig den Auftrag hatten über eine allfällige Fortsetzung dieser Broschüre jedesmal das Pflicht Exemplar anher zu unterbreiten.«

»Auf dem Ansuchen diese Zeitschrift allwöchentlich und nicht mehr alle 14 Tage erscheinen lassen zu dürfen muss das Distrikts Commando nur höchst miszfällig bemerken, dass Sie die weitem Pflicht-Exemplare dieser Zeitschrift anher vorzulegen unterlassen haben. Sie haben sich daher hierüber vorerst unverzüglich zu rechtfertigen und von den nachgefolgten Heften die Pflicht-Exemplare allso gleich vorzulegen. Heyntzel G. M.«

Tehát ismét követelik tőlem azokat a köteles példányokat, melyeket már egyszer beadott a nyomda, s melyekre nézve azt hittem, hogy minden veszedelmen túl vagyok. Én akkor a Svábhegyen laktam, s a rendelet megka-

pása és a példányok beszolgáltatása közt néhány nap eltelt. E miatt aztán volt nagy láрма! Megidéztek, hadi törvényszékekkel fenyegettek, s végre is dr. Darányi orvosi bizonyítvánnyal igazolta, hogy — beteg voltam.

Heyntzel fogadása minden egyéb volt, csak udvarias nem. A Laffert ház, hol lakott, nem volt az Újépület szomszédságában, hanem ez úttal jobban tartottam, hogy kedvem ellenére is visszatérő után egyenesen oda fog vezetni — mert már ismertem a tábornok természetét — mint akár mikor, midőn az ahhoz közel levő Oszwald házba kellett kényszerlátogatást tennem. Valahogy csak mégis szóhoz jutottam: elmondtam mentségeimet, hogy a köteles példányokat a nyomda adja be, hogy tudtomra be is adta, s én ártatlan vagyok a dologban. A mit mondott, nem mutatta azt, hogy elhitte szavaimat, de végre mégis elbocsátott s én máig sem tudtam meg, hogy megkerültek-e a köteles példányok, s az én általam beadott köteles példányok nem mások, mint azok, mint a melyek már kezeik közt vannak — elég az hozzá, ez ügyben egy Protokoll-Aufnehmennél több eredményt soha, de soha nem közöltek velem. De ez nem első függőben maradt perem volt.

Minthogy pedig célba vettem a »Magyar Írók Füzetek« octobertől kezdve két hetenként helyett, hetenként jelentetni meg, el voltam határozva a 4-ik füzetel bezárni a kötetet. Szeptember elején elhagyta a sajtót a 4-ik füzet. Nemsokára történendő megjelenését a három első füzet anonceának végén jelzém. S csakugyan a mint a füzet beadása után a köteles napok elteltek, szétküldtem az előfizetőknek s a négy füzet fölösleges példányai egy részét új

czímmel: »Magyar Írók Albuma« s tartalom jegyzékkel ellátva könyvtáruksi kézre bocsátám.

A megjelent 4-ik füzet pedig nem volt sem jobb, sem szabadabb előzőinél, de az én szigorú műtész barátom nem nyilatkozhatott felette, mert terhes betegség szögezte ágyhoz. Bemutatom hát ép úgy, mint volt. Tompának egy szép virág regéje »A Csudafa« nyitotta meg — melynek a forradalommal semmi köze se volt. Ezt egy hasonlólag nem forradalmi prózai dolgozat követte »Fresco változatok azon világhírű thema fölött: Házasság«; — kitől más-tól, mint Bernát Gáspártól, ki még akkor is a vidéki közönséget mulattatta ötleteivel. Hanem Gyulainak következő verse beillett azon idők hangulatába. »Ne hozd a bort!« Egy elmerengő hazafit fest. Nem kívánja, hogy bort hozzanak neki — hiszen könyeiből méreg lehetne, s ez megölhetné őt, de nem bánatát. Azért miért is innék?

A mult vissza nem tér
Ittunk egyért, ittunk másért,
De leginkább a hazáért . . .
Hiába folyt a bor, a vér.

Nem iszik, hiszen még sokat beszélhetne! Borban van az igazság — s azért most beverhetnék fejét. De mégis iszik — hanem nem mondja meg miért. S a ki ember vele iszik, hosszan iszik és — megérti. — Hanem biz' ezt a rendőrségnél is megértették, miért akar Gyulai inni: legalább a következmény azt mutatta.

A következő cikket: »Egy nő naplójából« címűt Il-mától, Kőváry Lászlótól kaptam. Valóban naplótöredék volt, legalább a benne elbeszélte dolog, talán némely költői rész-

letet kivéve, megtörtént. Hogy ki írta, csak sejtém, és sejtelmemben Kőváry levele is megerősített: »ne gondoljon messze — ugymond — kitalálja.« A 48-diki dúlások egy epizódja oly élénken, élethíven van festve, hogy az, kinek ezen eszmény úgy megragadt emlékében, csakugyan tanúja lehetett annak. Egy nőnek megszabadulása a legrettenetesebb mézszárlásból, kedvesének sejtelve, a szerelem hatalma által. Nagy igények nélkül írva, de annál megragadóbb kép. Nem ment a pathostól, de minden áradozó túlzás nélkül. Sok ilyesmi történt akkortájtban Erdélyben, ha nem is volt ilyen regényes színezetű minden történet.

Lauka »Románcza«, Gyalu történeti ismertetése tölem, már nem voltak forradalmi dolgok. Tóth Endrétől a »Földönfutó rajongásai« költemény s a »Hontalan«, novella Rizától (Tóth Kálmán nővérétől), már belejátsztak annak utolsó napjaiba, míg viszont az ezeket követő darabok: »Csendes szellő«, költemény Szász Károlytól, »Évszámok factuma«, történeti összeállítás Kővárytól, »A pap lova«, költemény Fekete Misitől, »Apa vagyok«, Szathmáry Károlytól, nem estek a kárhoztatott categoriába, valamint Horváth ügyes kézzel rajzolt úti kalandja »Flóra« sem.

Az utolsó lapok viszont e nagy napok emlékeinek voltak szentelve. Bérczytól a »Hirnök« balladai formában rajzolja egy szegény lány történetét, kinek jegyese a harctéren küzd. Az aggódó lányt távol zugó moraj riasztja fel — anyja biztatja, hogy az vihar. »Nem, óh nem, ágyuk dörögenek«, mondja a lány. Aztán az ablakon beverődő pír vonja magára figyelmét — de a lány sejtő lelke tudja, hogy az felgyújtott falvak lángja. Aztán lódobogás riasztja

fel. Hirnök jött, ki tudatja vele, hogy kedvese elesett s ez megrepeszti a lány szívét. S aztán most nyugodttá lesz.

Egy másik költemény »Hallom dalaidat«, Szász Károlytól, Petőfi emlékének volt szentelve. Egy pillantás a hatásra, melyet e napok »Tyrtaeusa« gyakorolt a forradalomra. Felidézi emlékből Etelka szellemét, aztán ábrándos heves szerelmét, melynél erősebb senkié sem volt. Aztán folytatja:

Hallom a szabadság szilaj énekeit
Mik túl harsogták a forradalom szavát.
Melyek megindíták a veszteglő rónát,
S forró lángba hozták a Kárpátok havát.
A vész elszégyenült erőtlen hangjában,
S a fene vadállat felsítt barlangjában.

»Oh nem, nem is volt az egy lantnak zenéje,
Egész tábor hangszer volt abba foglalva,
Kardodnak csengése harsogó trombiták
S megperdülő dobok összes riadalma.
S e szilaj zenére egy örökös refrain:
A pusztító ágyúk iszonyún dörögven.«

»Mentünk . . . ki maradt vón' otthon vesztegelve,
Mikor elkiáltád te a »Talpra magyar«-t
Eljött a végveszély, ott valánk mindnyájan,
Minden lant hallgatott, megcsendült minden kard,
Hallám a véghangot: karddal metszéd át
Egyetlen csapással lantod minden húrját.«

A lant és kard egyszerre törtek ketté. S most csendes éjszakákon feltűnnek képzeletében a szétvert magyar hadak ködképei. Ez alakok közt egy ismerős árny tűnik fel, sebbel homlokán: A költő. Látja kezeiben a lant töre-

dékét, a ketté tört kardot, homlokán a koszorút, melynek tövisei vért eresztenek. Hallja dalai visszhangját — s az emlékezés erre az, mi a költőt sírjából felidézi.

A két vers mellett Jókai két elbeszélése zárta be a kötetet s a vállalatot. »A két csonka vitéz.« A kápolnai csatában egyszerre két sebesültet szállítottak a kórházba: egy honvédet s egy császári katonát. Ott a kórházban ezek megbarátkoztak. De a csaták után elfelejtkeztek róluk. A császári katona utóbb megnyerte, hogy a rokkantak alapítványába felvétetett — de ez addig járt, míg társának, a honvédnek is kinyerte, hogy abba fölvétessék. Biz ez nagyon egyszerű történet — de ez akkor oly találó genrekép volt a napok eseményeiből, hogy megindulás nélkül senki sem olvasta. A másik beszély az »Eltűnt Leányok«, két ábrándos leányka története volt, kiket a forradalom árja magával ragadott, hogy teljesen elsodorja őket.

Ez volt utolsó a »Magyar Írók Füzetéből« Nem is akartam a vállalatot tovább folytatni. A kitűzött program keresztülvitelét már legyőzhetetlen akadályok gátolták, s aztán eljöttnek is láttam az időt, teljesen szakítani a forradalmi czéggel. Azonban, hogy e füzetek mégis önálló könyvet képezzenek, mint említém, collectiv czímmel láttam el: »Magyar Írók Albuma.« S mindkét alakban benyújtám a rendőrségnek.

A rendeletig megállapított határidő elteltével szétküldém az előfizetőknek — s már meg is volt téve az intézkedés a megmaradt példányoknak könyvtárúsi kézbeszolgáltatása iránt — midőn kiadatott a lefoglalási rendelet, melynek alapján a 4-ik füzet elkoboztatott.

Ez elkobozás valóban meglepett. Egy szó, egy kitétel nem volt ebben, mely élesebb lett volna azoknál, melyek a három első füzetben világot láttak, sőt azoknál is, melyek a többi lapokban megjelentek. Igaz, engem jókor eltiltottak a forradalomtól s a napi politikai vonatkozásoktól — de édes Istenem, e tilalmat egy perczig nem vették teljes szigorral. Azonban ez időkből szeszély és önkény, nem pedig megállapított elvek szolgáltak zsinórmértékül. Többé szó sem lehetett róla, hogy a recriminált helyeket kitudjam (mint az első füzetnél) s örülnöm kellett, hogy a nyakamba akasztott pert nem végezték be hadi törvényszék ítélettel, hanem azt a többi után függőben hagyták. Aztán én is jobbnak láttam nem zavarni sokáig a dolgot, nehogy a megindítandó vállalatok elébe nehézségeket gördítsek. Azon kívül is bővében voltam annak.

Első hetilap a forradalom után.

A »Magyar Írók Füzetei« IV. számának elkobzása előtt már megkaptam az engedélyt a füzeteket nem — mint eddig két hetenként, hanem hetenkint adhatni ki. De minő alakban! A füzetekre tényleg volt concessióm — s a parancsnokság, bár tehette volna, nem akarta ezt egyszerűen visszavonni. E helyett lehetetlenné akarta tenni a szerkesztést. Egy meggondolatlan perczen elég nagylelkű volt tőlem sem kívánni többet, mint a sajtó többi kezelőitől — t. i., hogy nyújtsam be a köteles példányokat, s ha 8, illetőleg 3 nap alatt más rendelkezés nem történik, az illető füzet vagy kötet kiadható. Most rám nézve kivételt tett: megengedte, hogy a füzetek hetenként jelenjenek meg, de ezek csak akkor küldethetnek szét, ha erre a katonai parancsnokság kiadta az írásos engedélyt. Ez sí mább, kevésbé feltűnő alakja volt a betiltásnak, de annyival méltatlanabb s igaztalanabb, mert névleg a sajtó »szabad« volt, az az eljárás, hogy valamely munka megjelenhetésére írásban adták ki az engedélyt, csak önkényen alapúlt, s még mindig egyes esetekben vétetett gyakorlatba, a napilapok a folyóiratok irányában — az enyém kivételével — nem is alkalmaztattott, mert az a felelősség alól nem mentett fel, s a hadi

törvényszék Damokles kardját továbbra is fejem fölött hagyta függni: szóval praeventiv censura alá helyeztek, de azért vállamon maradt a sajtó szabadságával járó felelősség is. Kit ne undorított volna ez émelyítő kétszínűség, mely kaczerkodott a szabadelvűséggel s valóban a despotismus legdurvább alakja volt?

De ez nem volt minden. Maga a kezelés tette volna lehetetlenné a szerkesztést. A censurát a rendőrség kezelte, az engedélyt a Distrikts-Commando adta ki. Az nem volt köteles, mint a folyóiratoknál, egy nap alatt elkészíteni jelentését — tarthatta magánál a meddig tetszett. Véve a legjobb esetet; az irodai kezelés 4 napot vett igénybe a rendőrségnél s 4-et a Commandónál; tehát 8 egész napot — ha t. i. semmi kivetni valót nem találtak — mert ha igen: a 8 naphól 3-szor 8 nap lett.

Mindez tisztán állt előttem. Mind ez akadályokkal számoltam, mind e nehézségeket megfontoltam. Közönségemnek tartoztam ugyan azzal, hogy a »Magyar Írók Füzeteit« 6-ra egészítsem ki (mert 5 füzetre nyitottam előfizetést), de a mint ez megtörtént. visszavonúlhattam volna, a nélkül, hogy megpróbáljam lehetetlenséggel határos dolgok keresztúlvitelét. Meg is villant az eszme agyamban, tanácskoztam is róla barátaimmal — de komolyan egy perczig sem gondoltam rá. Hogyan? küzdés, próba nélkül lépjek vissza, megadva magamat? veszni hagyjak egy vállalatot, mely határozott életképességgel bírt? az írói kört, mely már együtt volt, ne igyekezzem az irodalom hasznára értékesíteni? s végre is megszerezsem Heyntzel úrnak azt az örömet, hogy sikerült neki minden positiv erőszaktétel, üldözés nélkül leszorítani az irodalmi térről?

Erre egy csöpp kedvet sem éreztem magamban. Ám próbáljunk meg becsülettel élni, ha lehet, ha nem — demonstrációval bukni meg.

Az ilyen politikai demonstráció nem volt sem üres henczegés, sem a hatalom kihívása, hanem küzdés az erőszakkal, az önkénnyel azon a téren, melyen még egyedül lehetett a nemzet közérzületére hatni, s az legrosszabb esetben is használt annyit, hogy a democratiával kaczerkodik absolutismusnak leálcázására vezetett, mert megmutatta, mi az ő fönnen hirdetett sajtó-szabadságuk — a valóságban, az életben, hol nem szabványok vagy rendeletek, hanem személy és önkény döntenek.

Bármennyire tisztában voltam ezzel, saját tapasztalataim után is, mindig hittem, hogy fogok evezhetni a Scylla és Charybdis közt, reméltem, hogy sikerülend a concessio szigorán enyhíteni, mert végre is nem azért akartam a két heti füzeteket heti folyóirattá változtatni, hogy azt demonstráció tárgyává tegyem — hanem tisztán magasabb irodalmi okokból.

Szépirodalmi lap csak egy volt: a Hölgyfutár. Kétségtelenül egy éves pályája alatt e lap hasznos szolgálatokat tett az irodalomnak. Nem tagadta meg hazafias érzelmeit, előbb míg lehetett nyilván, azután, rejtett sorokban küzdött a hatalom ellen, mely épen ez időtájban el is ítélte a beteg szerkesztőt hat heti fogságra, honnan két nap múlva a humanus lelkű gr. Wallmoden katonai főparancsnok ki-eresztette egy »kis üdvös leczke után.« De már egy szóba jöhető szépirodalmi lap kevés volt, már egy közlönnyel nem érte be az írói közönség, oly örvendetesen megszaprodott ezek száma, s mi fő, a »Hölgyfutár« tisztán szépiro-

dalmi lap volt, szorosan vett irodalmi rovat nélkül. Sem komolyabb eszméket keltő cikkek, sem tüzetes szépirodalmi tanulmányok nem jelentek meg benne; a küzdés a hatalommal, a gyarlóságok ostromozása a »Hirharang«-nak volt fentartva, melybe a beteges, komor, fáradt szerkesztő életet, elevenséget tudott önteni. De mind ez nem pótolta az irodalmi eszmecserék hiányát.

Már pedig mi akkori írók, magunk és a közönség szempontjából éreztük szükségét egy irodalmi organumnak, mely a társadalmi és széptani kérdéseket fejtegesse a már gyakrabban megjelenő könyvekről ismertetéseket hozzon, tüzetesen bírálja a nemzeti színház eredeti vagy fordított újdonságait — szóval tért nyisson az irodalomnak komolyabb eszmecserére.

Ez volt a valóságos, a főindok, miért tartottuk mi nehányan az akkori írók közül szükségesnek egy heti folyóirat megindítását. S kik voltak ezek a »mi«, kik a röpkévek szellemi fenntartására szövetkeztünk? Az irodalmi rovatot — melyre fő és kiváló súly volt fektetve, — Gyulai fogta kezelni. Ugyanő és Sükei iránycikkük írására kötelezték magukat. Sajó — még akkor sem volt Jókai — minden számra egy novellát, vagy humoreszket ígért. — Humoreszket ígért és adott a már akkor visszatért Pákh Albert is. — Verseket minden második számra: Arany, Tompa és Szász. A tárcza egyes rovatait Bulyovszkyval állítottuk ki. E belmunkatársakon kívül Csengery, Kemény, Garay, Jósika Miklós megígérték támogatásukat évnegyedenként legalább egy-egy nagyobb dolgozattal. Szóval a forradalom előtti irodalmi életnek ama régibb tekintélyes bajnokai, kik az Emléklapokban s Füzetekben adtak elné-

múlásuk után először életjelt, csoportosúttak a vállalat körül is, melynek kitűzött feladata volt egy határozott irodalmi s aetheticai elvekkel bíró vállalat hiányát pótolni.

Az akkori politikai lapok aug. utolján már hozták a hírt, hogy a »Magyar Írók Füzetei« hetenként 2 íves füzetekben fognak megjelenni, s azok divatlappá fognak alakulni. Szeptember 10-kén kiadtam az előfizetési felszólítást: hogy »Pesti Röpivek, Magyar írók füzetei a társas élet szépirodalom és divat köréből« czim alatt jövő octóber hó 6-kán heti füzeteket bocsátunk közre. »Programmunkon mit sem változtatunk« stb. Aztán a rovatok felsorolásánál hangsúlyozva, hogy a politika ki lesz a vállalathból zárva. Ez utóbb az engdély értelmében mondatott el, míg a program meg nem változtatása a vállalat horderejét akarta elleplezni. T. i. az én concessióm nem divatlappra szólt, hanem folyóíratra. Ha jól emlékszem, ez időtájt már megindult egy catholicus szépirodalmi lap »Családi Lapok«, szerkesztve Klezsótól: Toldy Ferencz pedig a zajtalanúl működő Akademia aegise alatt kiadta felhívását az »Uj Magyar Muzeumra.« Ha szívünkől üdvözöltük ez utóbbit, mint nagy momentomú irodalmi életjelt — nem hittük, hogy az első, egyetemes irodalmi hiányt pótoljon. Már t. i. mi írók. Nem úgy a rendőrség, — ennyi élet, mozgalom már soknak tetszett neki. Mi tehát, ha élni akartunk, feltűnés, zaj csinálás nélkül tehattük csak azt: egyiránt illik az akkori idők embereire, s irodalmi vállalataira: »bene vixit, qui bene latuit.«

S főként akkor! Nemcsak az üldözés növekedése, mely Nagy Ignác főntebb elmondott elfogatásában, az én

összes, a forradalomra vonatkozó s megjelenési engedéllyel ellátott munkáim utólagos elkobzásában már nyilvánult, nemcsak a rendszer szigorúbbá létele, mely a humanus gondolkodású gr. Wallmoden visszahívását eredményezé, intettek zajtalan működésre, hanem főként azon körülmény, hogy eddigi irodalmi működésem nem támasztott bizalmat személyem iránt sem a Laffert-házban, sem a dunaparti palotában, s az örködés ezen helyekről kétszeres lett.

Tehát: nem mutatni ki, hogy mivé akarjuk alakítani a »Füzeteket,« hanem csöndesen hajtani végre az átalakítást úgy, hogy a közönségnek legyen tudomása róla, de ne a rendőrségnek (oly dolog, mi akkor nem tartozott a lehetetlenségek sorába), ez volt a megoldandó feladat.

Akartunk pedig egy társaséleti és irodalmi organumot szerkeszteni, mely szembe szálljon az uralkodó rendszer által teremtetett apathiával egyfelől, ostorozza a hazafiság köpenyébe kapaszkodó irodalmi nyegleséget másfelől, mely elvonva a nemzet figyelmét a meddő politikai ábrándoktól, erejének társadalmi úton kifejtésére utasítsa őt, mutassa föl neki, hogy alkotmányának elkobzása s német igába hajtása ellenében fennmaradása eszközeit önmagában keresse, s hogy azokat fel is találhatja a nemzeti szellem emelésében, műveltsége fejlesztésében, az irodalom és hazai művészet ápolásában: szóval, ha az elvesztett politikai szereplést társadalmi szerepléssel fogja pótolni. Ily eszméket terjeszteni volt célunk.

E cél pedig — lényegében a fennálló rendszer ellen intézett törekvés vala, nem ugyan nyílt támadás alakjában, mi természetesen lehetetlen volt, hanem a nemzeti szellem

ápolásában, mely hasonlókép eléggé hatásos eszköz lehetett. E cél természetesen kizárt minden alkuvást az uralkodó rendszerrel. Nekünk épen úgy kellett küzdenünk az az által pártfogásba vett cosmopolitismus, mint a nemzeti elcsüggedés által teremtetett lethargia, vagy a hazafiság leplével takaródzó charlataneria ellen, mely három körülmény egyiránt veszedelmessé lehetett volna. De fogunk-e modus vivendit találni ily irány mellett? lehető lesz-e ily eszméket közölni, bár a legsímább alakban is? Reméltük.

Se reményben szeptember 30-kán kiadtuk a »Röprek« próbaszámát.

A »Röpivek.«

A »Röpivek« kiállítása a 48 előtti divatlapokéhoz hasonlított. A lapok mellett szétküldött próbaszám, a rövid és tartózkodó programm helyett programmúl szolgált: bemutatta a lap rovatait, írói erőit, s a lap célját és létezési okát is. Három új író is mutatott fel a régi gárdából: Garrayt (egy balladájával), b. Jósika Miklóst (egy mutatvánnyal) s Kaján Abelt (Pákh Albert) egy humoreszkkal (Spectabilis tanulmányok) — egy kitűnően talált rajz a 48 előtti világból, s ezenkívül a lap rendes munkatársaitól, Tompa és Gyulaitól költeményeket, Jókaitól novellát. A kaleidoskopban (Tárcza) társaséleti rovatok voltak változatos tarkaságban képviselve; a lap célját pedig a szerkesztői levelezés következő szavai vallották be: »közönyösség gyakran a politikai életben erkölcsi kényszerűség lehet, a tétlenség lehet passiv cselekvés, és így talán hazafiui erény is. De nem a nyelv és irodalom körül. Dobjam el a tollat mert bélyegzett papirosra ir . . . Nyelvünk, irodalmunk kincse oly csekély, melynek ép azért, mert a sok közül tán utolsó, becsesnek kell lenni előttünk Nemzetünk nem halt meg, a csapás csak elszédíté« stb. Szóval komoly szó

a közönséghez, hogy a passiv ellentállás jó fegyver lehet a hatalommal szemben, de a passivitás oly dolgok körül, melyek nemzetisége fenállásának eszközei, már a saját mellének szegzett fegyver.

Természetes, hogy ily irány, ily szellem, ily hang nem tetszett a hatalomnak, mely későn vette észre, hogy a lenézett sajtó aláaknázza intézkedéseit. A mit ő megvárt épen e törekvésnek megváltoztatása volt, ugyanaz, mit a Röpivek köré gyűlt írói kör nem adhatott fel. Ha tehát mi nem tettük le saját fegyvereinket, ő is használta a hatalmában levőket: nem engedett több cselekvési tért, s az adottban telhetőleg nyomott.

A programmal egyidőben folyamodtam a katonai kormányzósághoz, hogy azon feltétel mellett, hogy lapom köteles példányát pénteken a sajtóhatóságnak bemutatni tartozom: engedje meg, hogy azt vasárnap reggel szétküldhessem. Felhoztam érvül a könyvtárútsókhoz kiadott körrendeletet, mely kisebb röpiratoknak szétküldhetésére 3 napi engedélyt ad, fel továbbá, hogy e lap nem foglalkozván politikával, a nővilágnak van szánva, s arra szolgál, hogy a közönség figyelmét a politikai térről a társadalmira fordítsa. Figyelmeztettem a kormányzóságot az ellenmondásra, mely abban rejlik, hogy egy szépirodalmi lap napokig heverjen a censor asztalán — egy politikai lap pedig egy éjen át kiadassék.

Ez a folyamodvány a legroszabb időben és a legroszabb ajánló levél — a mutatványszám — kíséretében került a katonai parancsnokság asztalára, melynek emlékében elevenen éltek még a színházi demonstratio és a Lajosnapi pohárköszöntések, mely csak nemrég

kegyelmezett meg egy másik szépirodalmi lap szerkesztőjének Nagy Ignácznak, s nemrég foglaltatta le egyszerre 3 munkámat: Klapka emlékiratai fordítását, Kossuth 48 é lőtti politikai beszédei gyűjteményét (Ráth Györggyel együtt szerkesztém), s történeti naptáromat, a melynek valószínűleg nem nagyon tetszett a mutatóványszámon előmlő szellem s mely, hogy a hasonló események által fenyegetett társadalmi rendet megmentse, a pörge kalapok tollai és hosszú szalagja ellen írtó háborút kezdett. Maga a mutatóványszám is csak alkudozások után láthatott világot — a szétküldésre vonatkozó kérelem pedig következő választ vonta fejemre: »9900. Vom k. k. Militär-Distriks-Commando Ofen-Pesth.

Pesth am 8. October 1850.

Nachdem Sie schon mehrmalen ihr gegebenes Wort, in ihren Druckwerken nicht auszuarten gebrochen haben, so wird ihrem untern 7. d. hieher vorgelegten Gesuche schon aus der Ursache keine Folge gegeben, um Sie für die Unverschämtheit, mit der Sie immer den Anordnungen zuwieder handeln, zu bestrafen.

Bei dieser Gelegenheit warnet man Sie erneuert und allen Ernstes den ergangenen Befehlen in Pressachen genauestens nach zu kommen, da man sonst bei den nächst vorkommenden derlei Vorgehen ihnen die Concession auf diese Flugschrift unnachsichtlich abnehmen würde.

Heyntzl Gm.«

Sans equivoque! Tiszta, világos, érthető volt minden szó, sem félremagyarázni, sem félreérteni nem lehetett. Jól emlékszem, fölmentem ő exciájához, remélve, hogy a ki-mondott ítéletet elfordíthatom: szemben álltam vele,

a szigorú, zordon katonával, kemény vonásokkal, mord és épen nem megnyerő tekintettel. Nem először voltam nála ekkor — de legkeservesebben ekkor bántam meg, hogy kerestem e téte a tétet. Hivatalos stylusa udvariasnak tűnt föl társalgási stylusa mellett — arcza kigyúlt, szeme szikrázott, keze kapkodott. Azt vélte tán, hogy minden zsebem tele van egy-egy conspirációval — s ő most legalább is egy titkos forradalmi ügynökkel áll szemben.

Soha sem hittem volna, hogy utam a Laffert-házból ne az Újépületbe vezessen: mert a tábornok a nélkül, hogy szóhoz engedett volna jutni, a nélkül, hogy megkérdezte volna, miért vagyok ott, egyedül nevem hallatára jött ily önkívüli állapotba, s mikor már a düh és harag miatt szólni is alig tudott, eresztett el magától. Furiosus egy úri ember volt, igaz — de mégis százszor különb, mint az, kivel utána jöttem érintkezésbe: Protman úr. Ezen elfogúlt és szívtelen úri ember kereste az alkalmat s értett is hozzá, hogyan kell kellemetlenségeket mennél kellemetlenebb módon elmondani. A vele való érintkezés után becsülni tanultam a tábornok egyenes lelkű kifakadásait.

Annyi bizonyos, hogy egyelőre nem lehetett reményem engedélyt nyerni a »Röpivek« vasárnapi szétküldözhetésére. Várni kellett az időtől, s valamit kigondolni a szigor kijátszására. Ez a valami pedig a mit kigondoltunk, nagyon veszélyes merény volt. — Kocsi S. nyomdatulajdonossal, akkor a Kozma-féle nyomda ügyvezetőjével, ki maga is részt vett a nemzeties irányú irodalmi mozgalmakban, úgy magyaráztuk a tilalmat, hogy az nem a postai szétküldésre, hanem a könyvtárúsi bizományba adásra szól és a lapok minden vasárnap postai úton szétmentek. Sze-

rencsémre a distinctió helyes vagy helytelen volta fölött nem találtam alkalmat sem a katonai, sem a rendőri hatósággal vitatkozhatni azon egyszerű okból, mert a tény egyik hatóságnak sem jutott tudomására.

Az első szám oct. 6-án jelent meg. A főlap cikkei a mutatvány számból vétettek át, a tárcza jelentékeny módosításokkal jelent meg. E számban megkezdte Gyulai működését nyilas jegy alatt s folytatta a lap megszűnéseig következetesen. Az, mit e számban adott, egy kis program volt: »sok multságost, mondá, nem ígérünk, de annyi hasznót mindenesetre igen, hogy néhány rossz könyvtől megmentjük s egy-két jelesre, élvezhetőre utasítjuk (az olvasót). Az idő drága, a pénz szűk, kik pedig a magyar könyvet veszik, nem gazdag emberek.«

Aztán elmondá, hogy szigorú és lelkiismeretes foglenni. »Vannak ugyan — mondá — emberek, kik irodalmunk e szerencsétlen korszakában a szigorúságot hazafiatlanságnak tartják, az abszolút szempontot örökre ellökik s a viszonyost csak dicsériádákra zsákmányolják ki; de ezek a virágzóbb állapotban is így beszéltek s talán pro domo sua. Jaj azon irodalomnak, melyet így kívánnak felvirágoztatni... Ama beszéd nem egyéb, mint meggyalázás. Miért akarjátok az író, mint koldust az utczaszögletre állítani, hogy ott rimázkodón kiáltsa: vegyetek, igaz, hitvány könyv, de magyar; vegyetek hazafiságból ti, kik a jót is alig veszitek.«

S biz ez akkor már úgy volt. Egy tavasz, egy nyár meghozta a termékenységet. Színművek, regények, versek, elbeszélések, nem ugyan a régi ismert írók tollából, kik még mindig hallgattak, vagy álnév, jegy alatt dolgoztak az

időszaki folyóiratokba, hanem ismeretlen vagy kevésbé ismert szerzőktől egymásután jelengettek meg. A könyvpiacz lassanként, egymásután elég új munkát és új nevet hozott forgalomba s az új nevekkal egy csomó új frázist, melyek a nemzet hazafi érzelmeire appelláltak s az ajánlott munka megvételt hazafi kérdésnek declarálták — lévén az nemzetiségünk végső horgonya.

Hazafi fájdalma biz akkor minden embernek bőven volt, de akkor hívatott, hívatlan tódúlt a piacra, megénekelni nem ugyan hazafi fájdalmat — azt nem merte — hanem bukott szerelmét, vagy elbeszélés hőisévé tenni szíve választottját, hogy ő is »áldozzon a nemzet oltárára.« De ez ugyan nem volt tiszta láng, mely melegített világított volna. S bár erős ecsettel, de híven jellemzé a helyzetet Gyulai: »jeleseink nagy része visszavonulva él, a közepszerűség csiripol, erőszakoskodik. Dudva kezdi lepni az eddig csinos kertet s minden lépten szilaj állatok lábnyoma látszik,»

Ez áramlat ellen, mely sok üres főt csalt hívatása ellenére a magyar Parnassusra s a tehetségeket is sötétben tapogatásra kárhoztatá, mely a közönség ízlését megvesztegetéssel fenyegeté s a könyvvarúsok nyegleségét, lelkiismeretlenségét a hazafiság köpenyével takargatá, akart és tudott a Röpivek Nyilasa küzdeni. Igaz — küzdése ezúttal nem soká tarthatott, de nem maradt hatástalan. Tisztítá a levegőt, tisztázta az eszméket, irányt mutatott íróknak, közönségnek. Erős hangon szólt, de becsületes meggyőződéssel. Szigorú volt, de nem igazságtalan. Néha atticai sőt hintett megjegyzésére, de a komoly törekvésnek és tehetségnek szívéből örült. Birálatai hangot adtak az ép ízlésű

magyar ember »boszuságának, örömeinek,« midőn kikeltek az írói tehetetlenség és könyvárúsi nyegleség ellen egy felől, de az igazság mérlegével jelölték meg az életrevaló irodalmi termékek helyét másfelől.

Igy bírálta meg egymásután Boross Mihály víg regényét »Házasság speculatióból«, Barna Ignác »Szerelemhangok« cím alatt kiadott költeményeit, »Egy földönfutó hátrahagyott novelláit« Pálffi Alberttől, az »Alföldi szinmütárt« s végre a »Hölgyfutár« poétáit. Következetesen tervszerűleg járt el. Egymásután minden genreből választva valamely egy vagy más tekintetben figyelemreméltót s minden bírálatában a szorosán vett ismertetés mellett megpendítve valamely életrevaló eszmét, elmondva valamely hasznos nézetet. Így adott hangot a Szerelemhangok ismertetésénél boszankodásának, a jelesebb költők félrevonulása miatt — kik, mondá, nem minden keserű gúny nélkül: »jól megválaszták az időt.« S aztán párhuzamba tette a tevékenységet, melyet 70 év előtt hasonló körülmények közt kifejtettek a magyar írók, azzal, mi akkor történt; s megmondá, mit vár a nemzet ma íróitól. Így vázolta Pálffi Albert novellái ismertetése alkalmából a 48 előtti beszélyirodalmat, s mutatta ki a helyet, mely azt az irodalomban megilleti, s méltatta munkáit általános szépirodalmi szempontból. Így szólalt fel az Alföldi szinmütár ismertetése alkalmából az Alföld rettenetes közönye ellen, melyet ez az irodalom iránt tanusít, s rámutatott az ottani tösgyökeres magyarság hivatására, hogy ott kell »megalakulni a valódi magyar középrendnek, melyre annyira szükségünk van«, s a kiadó Horvát Döme figyelmét Hugo Victor mellett Delavigne Kázmérra, s a spanyol szinművekre irányzá.

Így kötötte ő össze e figyelemre méltó czikkeken az egészséges eszméket és életrevaló indítványokat. S mindenik bírálat és ismertetés tett ugyan hatást, de nagyobbat egyik sem, mint az utolsó, a »Hölgyfutár poétái.«

E cikk egy eléggé éles polemiára adott alkalmat, melynek nem érdektelen története volt. De mielőtt erre térnénk, lássuk ennek előzményeit; a Vojtina-leveleket.

A »Röpirat« 6. száma hozta Vojtina Gáspár első levelét András öccséhez. Éles, metsző, találó satyra, tele keserű humorral s még keserűbb igazságokkal, Arany János tollából. De hát ki volt ez a Vojtina Gáspár, kinek írója által tolmácsolá Arany boszúságát, elkeseredését?

Vojtina Gáspár a Bernát Gazsi privatdinere s komornyikja volt egy személyben. Szegény Gazsi sok mulatságos dolgot beszélt róla, hogyan suvikszolta ki a csizmája helyett mellényét, s engedte magát lefoglaltatni, mint zálog, hogyan szökött el tőle a forradalomban egy szabad csapathoz, mulattatta ott a honvédeket buzdító verseivel, s hogyan szökött vissza hozzá.

Ekkor meg aztán Gazsi szökött meg tőle, haza ment Eszlárra és — Vojtinából vándor dalnok lett Pest csap-székeiben, s pótolta a Sängers-Gesellschaftokat s a Café chantanteok énekeseit. Ama kis írói körhöz is eljárt, mely — mint már említők is — a váczi-utczában Paragh vendéglőjében esténként találkozni szokott, s itt mutattuk mi be őt mint Pest egyik nevezetességét Aranynak és Tompának. Vojtina verseket irogatott, persze (ő maga nem tudott jól magyarul) rettenetes magyarsággal s elszavalta még rettenetesebb tótos accentussal, mi nagyon mulatságos volt. Verseiben szabadon szidta

a németeket, a policziát, néhányszor hűvösre is került — s minden atyai intéssel sem engedte magát egyetlen keresetforrásától: a versírástól, szavalástól s tánczról leszoríttatni. Elmondta biz ő, minden terrorismus daczára, csatabuzdítását a honvédekhez:

Kicsiny halál nem tesz semmit,
Őseinknél szintugy volt!

S a hahota, mely szavait követte, még jobban esett neki, mint a kalapjába vetett hatos. Ez volt tehát az alak, melyet fölvelt a legsikerültebb magyar satyrák egyikének írója, hogy a buja kihajtásokat ostorozhassa.

S e tanulatlan, otromba, nevetséges alakot választani azok jelképeül, kik a magyar Parnasson tollsípval és dudával, tökszárral, czimpolyával, dorombbal, madár kelep-czével és repedt kolomppal, hagymabördövel, bürökkel, lyukas kulacs-csal, mely sivít, czirok hegedűvel s hasadt fazékkal oly éktelen lármát csaptak, hogy a föld, az ég rengett belé — ez már magában is találó gúny volt. Jól festi a helyzetet, hol a 3 iskolát kétszer végzett úrfiak előtt két pálya állt: lenni úrparaszt, vagy lenni költő. Mi is kellett hozzá? a rím nem kötött senkit s az assonance korlát-lansága csaknem prózává tette a verset. Vojtina már szabályokba szedte az assonance értelmezését s kellékeit, természetesen a maga módja szerint. Sorba vette az azzal elkövetett visszaéléseket s minden tétel, hogy téged zseni, nem köt ez, te nem teszed ezt, a mellőzött szabályt mondá el — később az assonance törvényeit prózában is, egy maradandó becsű értekezésben elmondá Arany a Röpivek há-sábjain. A II-ik levél (a 10-ik számban) épen ily módon kezdte alkalmazni a magyar ars poetica egyes törvényeit:

szólt a magyar mértékről, a numerusról, rythmusról — kezdvén e levelet azon, mi az akkori divatos verscsinálásnak fő bűne volt, a vizenyős termékenység s az egészen elharapódzott plagiumok ostromozásán? Valóban Heyntzl urnak nem legkisebb bűne volt a »Röpivek« betiltásánál, hogy nem engedé létrejönni e satyra cyclust, melyre a viszhangot, Andris válaszát Gáspárhoz, Tompa kezdé megírni — de ő csak az első levélnél maradt.

Míg hát a Vojtina levelek in genre ostromozták azokat, kik elkezdtek »hanczurozni a Parnassuson mezitláb«- Gyulai egy komoly cikkben a »Hölgyfutár«-t támadta meg. Minden más pályáról leszorítva, s tétlenségre és visszavonulásra kényszerítve, egy sereg fiatal ember hazafi fájdalomának enyhítését a versírásban kereste. Tehetséges, tehetségtelen, belső inspirációval és a nélkül vegyesen nyúlt a tollhoz, s özönlte el azt a két lapot, mely a költői termékeknek tért nyitott. Egy napilap természeténél fogva kevésbbé lehetett szigorú, mint egy heti közlöny. Aztán sok gyarlóság, tehetség nyilvános jeleit mutatta s a »Hölgyfutár«-t e szempont engedékenyebbé tette — úgy hogy minden nemes dolgok mellett is, melyek benne **napvilágot** láttak, a 48-ig fennállott mértékre lett szállítva.

Miután a »Röpivek« a megkezdett irodalmi rovatot szigorú mértékkel kezelte, a megjelent könyvek irányában: eljöttek látta az időt a »Hölgyfutárt« is nagyobb szigor alkalmazására ösztönözni. Mind a mellett, bár csaknem egy időben négy ismert költőtől kaptam erre ösztönző levelet, de a hadjárat megkezdését mégis hosszabb tanácskozások, fontolgatások előzték meg. Nem szerettünk volna abba a hírbe jutni, mintha mi a fiatal tehet-

ségeket le akarnók szorítani, hisz mi is fiatalok voltunk, s ilyesmire annyira nem gondolánk, hogy az újabban fölmerült még fiatalabbak közül hárommal összekötésben is álltunk. Azt sem hallottuk volna szívesen, hogy kenyéririgységgel vádoljanak, mi akkori szomorú kenyérünket inkább megosztottuk egymással, mint sem irigyeltük volna. De ha a lap az irodalom felett komoly szemlét tartani feladatává tette — nem volt szabad e kérdés elől hátrálnia, nem irodalmi érdekekből, mert a valódi hivatással bíró fiatalok is ez iránytalanság mellett s a helyes vezetés teljes hiányában a legrosszabb útra jutottak.

E cikk éles és szigorú volt ugyan, de nem méltánytalan. Kezdte azon, hogy a Hölgyfutár szerkesztőjének érdemeit méltányolja. Elmondá hogy minő hasznót tett kezdeményezése az irodalomnak, a nemzetiségnek, a legszomorúbb napokban — s csak azután fejezte ki sajnálatát hogy élvezhető rovatai megszorításával, az élvezhetetlen költészeti rovatnak, hasábjaiából túlságos terjedelmet kölcsönöz.

S itt tüzetesen tért ki mindazon ízetlenségekre, eszmétlen ürességekre vagy genialitást affectáló hóbortokra, miket akkor divat volt versbe szedni. Petőfi széttöré a régi iskola bilincseit, mely egy pár affectált költő émelgős s velőtlen sentimentális muszában és csengő-bengő rímeiben culminált, de Petőfinek egy szűkkeblű bírálója, ki maga is azon iskolához tartozott, megérte, hogy azok, kik e nagy szellem utódainak mondák magukat, az eszmétlen ürességek és bizarr ötletek szabály és korlát nélkül összehordott keverékét versnek nevezték.

Mindez fontosabb dolog volt akkor, mint máskor —

mert nem egy a régi jelek közül azért nem akart megszólalni, hogy ne keveredjék — mint egyikök nevezi — »e csűrhe nép közé«, mert ezek a külső viszonyaiban is félszázaddal visszalökött irodalmunkat belsőleg is odáig súlyoszással fenyegették, mert végre ez jogos igazolása lehetett a közönség részvétlenségének. Gyulai mindehez tüzetesen szólt, példákat idézett, néhány versnek tartalmát mondta el, másokat egészen közlött, s megnevezett egynehányat az írók közül.

E hosszú névsor közt véletlenül két álnevet is felhozott: Mikét és Rém Eleket (Kelemér: Tompa lakhelye); az első Erdélyinek, a másik Tompának volt álneve, s Nagy Ignác sietett a »kigunyolt urak megnyugtatóására kijelenteni«, hogy ők ezekkel graduáltattak fűzfapoétákká. Gyulai válasza rövid és correct volt: ő nem oka, hogy ezeknek »egy-egy amugy isten számába vetett« költeménye gyarló, de ez nem változtat a dolgon, legkevésbé bátorithatta pedig fel a szerkesztőt arra, hogy kötelessége legszentebbikét az »álnév titkát« megszegje. Különben nem is vette fel a dolgot sem egyik, sem másik, Tompa leplezetlenül megírta nekem, hogy ő helyesli a felszólalást, de nem a Nagy Ignác nyilatkozatát, mert ez fogja okozni, hogy »ez igazságos és méltó criticából nem fognak-e barmok okulni, s megtérni, sőt így fognak okoskodni: »lám Erdélyi és Tompa is köztünk van, mint ők, úgy mi sem érdemeltük e megrovást.«

Tompának igaza volt. A költő had annyival kevésbé tágitott volna, mert a »Pesti Napló«, mely eleitől fogva ellenséges állást foglalt el a Röpivek irányában, maga is sietett megnyugtanni a megszorított urakat, hanem ezúttal maga a szerkesztő Nagy Ignác látta be a helyzet

tarthatatlanságát s azután jobban megválogatta a költeményeket. E szerint, e polemia végeredményével meg lehetett a Röpivek elégedve.

Kevésbbé kedvező véget értek többi polemiái — a közönséggel és sajtóhatósággal folytatott polemiák: az elsőt, mely térvszerűen volt kezdve és folytatva, nem vihette végig, az utóbbiban, mint gyöngébb, mint a maga elé tűzött feladat áldozata esett el.

Mert mindkét polemia — épen úgy mint a fenn elmondott irodalmi is, egy közös forrásból, a lap programjából származott. A »Röpivek« t. i. társaséleti közlöny volt — hatást kívánt gyakorolni a fővárosi társasélet magyarosodására, s a vidéki társaséletnek irányt kívánt adni. Erre volt szentelve a »Tárca« vagy mint a Röpivek nevezé a »Caleidoscop«, változatos és élénk rovatai közül a társaséleti szemle, mely többnyire Bulyovszkytól sok élcezt, sok rejtett szúrást, sok csipős gúnyt mondott el azon hóbortos, visszás dolgokról, mikkel úton, útfélen boszantották a szegény magyar embert. Egy-egy álnevekbe burkolt történetke, egy-egy külföldi pikáns kaland, egy-egy a sanda mézárasként másfelé néző, és másfelé vágó célzás gyakran megnevettette a sorok közt olvasni tudókat — s e mesterséget már is meg kezdé tanulni a magyar ember.

A Caleidoscop egy másik rovata a »Nemzeti színház« komoly bírálatokat irt a fölmerült újdonságokról: Obernyik saját neve alatt, Gyulai nyilas s a szerkesztő rák jegy alatt irták azokat. De volt e rovatnak egy rendes szemléje is, mely az ottani napi eseményeket kísérte figyelemmel, komoly igazságokat mondott, vagy élcezzel ostorozott, a mint a tárgy magával hozta, s nem egy életre-

való eszmének adott hangot, mint pl. megpendítette egy conservatorium felállítását és sürgette, hogy a bűjdosásból visszaérkezett Egressi Gábornak le nem járt szerződése lépjen ismét életbe. De sem komoly bírálatok, sem az elménczkedések nem zavarták meg a színészek és írók közt fennállott jó harmoniát: azok csak úgy, mint ezek érezték, hogy válllvetve jobban szolgálhatják az ügyet.

Hanem e rovatok csak követték a társas életet, irányt annak a lap főrovata kívánt adni, melyben iránycikkek voltak. S itt főhelyet foglalt el egy Gyulaitól írt cikksorozat: »Társas életünkről.«

Sok balvélemény, sok hibás nézet kapott lábra a forradalom után. A passivitást helylyel-közzel rosszúl értelmezték, a resignatio apathiává fajult, s a vidéki magyar nemesség elzárkozása a világ, az új eszmék elől a nemzet haladásának visszavetésével fenyegetett. Mert a kormány mindent felforgatott, s minden új eszme gyűlöltté kezdett lenni; mert a régi rendszeresen üldöztetett. Minden a mi régi, bizonyos nymbussal lett fölékesítve. Szóval a 48-diki eszmék vívmányai voltak a társas életben fenyegetve.

A hadjáratot Pákh Albert »Spectabilis Tanulmánya« a humor ostorával kezdte meg, Gyulai cikksorozata VII. számon át az érvek fegyverével folytatta. Elmondta azon nézeteket, melyek társas életünk jövőjére irányt adni vannak hivatva, azon eszméket, melyek nemzetünk életbevágó s általános hazafiságra vonatkozó korkérdéseivel összefüggésben vannak; s melyek ha meghallgattatnak, több hasznot ígértek az akkori »Pesti Napló« általános szabadsági frázisos s birodalmi egységet hangoztató vezércikkeinél. Ostorozta a világpolgárságot szenvedőket, s kívánta,

hogy a társas élet a nemzetiség alapján fejlődjék. Szemlét tartott a magyar társas élet múltja s jelene fölött, s a nemzetiség és műveltség tényezői fejlesztésére buzdított. Leirta az aristocratiát s táblabíró világot párhuzamban, s nemcsak politikai tüntetéseket kívánt, hanem azt, hogy az első a nemzetiség magasabb szempontjára emelkedjék, s adjon irányt az utóbbinak. Szólt a hazafias nevelésről, a nyelvről, mint nemzetiségi tényezőről, a nemzeti irodalom s művészet fontosságáról, megróván a közönséget, mely mindezek iránt közönyt, részvétlenséget kezd tanúsítani, s azon írókat, kik idegen nyelven adták ki munkáikat, szólt továbbá a helyes értelemben vett egyenlőségről — szóval mindarról, mi az akkori nyomott viszonyok közt a nemzetet emelheti, felvirágoztathatja, mi lételét biztosíthatja, s kárhoztatta mind azt, mi ezt súlyoszhetheti, a hiúságot, a közönyt, mely azt hiszi, hogy az el nem nemzetietlenedéssel már mindent megtett. Életrevaló eszmékben gazdag cikksorozat volt ez, melynek egykoron nevezetes hasznát fogja venni az, ki azon idők művelődéstörténetét veendi tolla alá.

Ez irány természetesen legkevésbé a sajtóhatóságnak tetszhetett, mely a lapot lefoglalásokkal törlésekkel kezdte üldözni. Mi ezekre a magunk módja szerint válaszoltunk: egy-egy alkalmi élczczel, egy-egy elpalástolt czélzással, mely a közönségnek képletekben mondta el a lap legutolsó kalandját. Különösen Bulyovszkynak a heti szemlékhez irt bevezetései, egyes hónapokra irt jövődölései voltak tele ilyenekkel. Egyszer a reactionarius tél ellen kelt ki, mely reményeinket még nem sokáig tartja kéreggel elborítva. Máskor a külföldi lapok levelezőit ostorozta, kik a magyar társas életről annyi badarságot irnak össze-

vissza. Mikor egy verset betiltottak, azt jövendőlte, hogy a divatlap szerkesztőknek következő minta vers fog ajánltni.

Nem ettem én ma egyebet
F e k e t e retket, kenyeret
S á r g a répát, fokhagymát.
Csim csalavári happ.

Persze azt elhallgatta, hogy ki adja ki e minta verset. Mikor a bélyegadót behozták, azt kérdezte, honnan van az, hogy az emberek közt a bélyegzettek gyakran nagyobbá lesznek? Máskor mikor Gyulai cikikéből a cosmopolitismus ellen intézett sorokat törülték, a francia szabadságot Szigligeti Dávidjában léptette fel, ki így kiált fel: lássátok, hogy nyúznak, hogy kötöznek. Midőn pedig a sajtóhatóság a Röpivekből, Pesti Ivet csinált — Icarus meséjével állott elé, magyarázván, hogy a »Röpivek« fél-szárnyát — (t. i. a »Röp« szót) azért vesztette el, mert »Créta szigetén« felül emelkedett.

Ez volt a »Röpivek« legveszedelmesebb polemiája, mert életébe került.

A Röpivek betiltása. Későbbi vállalatok.

Könnyű volt a sajtóhatóságnak polemizálni. Ő parancsolt, a szerkesztő engedelmeskedett. A mit az ő veres krétája kitörült, az ellen nem volt apelláta — s ha kiadta a lezárolási rendeletet, a fölelbeszés el is késett, mert a rendelet kiadását nyomon követte a végrehajtás. Így hát a Röpivek nagyon egyenlőtlen fegyverekkel küzdött, s annyival egyenlőtlenebbekkel, mert a sajtóhatóságot nem törvény, szabály vagy rendelet vezette, nem volt az felelős, egyöntetűségre sem törekedett, s a következetességet még csak nem is affectálta. Engem minden két hétben megidéztek. Az a becsületes úri ember P . . . úr, a ki kihallgatott, nevetve ismételte mindannyiszor a kérdéseket: »hogya hívják?« — »hány éves?« — »minő vallású?« — »volt-e már fogva vagy kihallgatva?« s aztán jött a főkérdés: »ez s ez a cikk hogy került lapjába?« Egyszer ott marasztottak éjszakára, egyszer az Újépületbe küldtek, azután a haditörvényszék elé állítással fenyegettek, s végre kitiltottak Pestről: ítélet, melyet hosszas utánjárás után visszavontak. Mindezt hosszas volna részletezni, elég annyi belőle, hogy e sok kihallgatásból annyit se tudtam meg, hogy hát tulajdonképen mi szabad és mi nem szabad? Mert néha a leg-

élesebb, csipősebb élczet is szó nélkül hagyták — máskor kitörülték az ily sort is:

»Vagy letűzlek mellőle (t. i. a rózsát a tövis mellől!) a tavaszra.«

Hanem Pákhnak egyszer sikerült kifogni rajtok. »Kész-e a humoreszk?« kérdém egy napon tőle szobájába lépve, mire ő szótlanul egy csomag kéziratot nyomott markomba. »Mi a manó?« kérdém elolvasva a címet: »Hunyadi János.« — »Na csak olvasd végig.« — S kezdém olvasni: »Nándornak Fehérvára fölött komoly redőket, ölte az enyészet arcza« stb. stb. a végén »Nándornak Fehérvárában éjfélt tizenkettőt kongott az óra« stb. stb., néhány sor után pedig: »Hunyady János meghalt!« Csak néztem és bámúltam. »Olvasd el az egészet«, mondá ő.

Úgy tettem. Hát elől egy fél hasáb borzasztó elmélkedés volt a túlvilágról, s a végén egy másik félhasáb Hunyady János utolsó óráját festi — a kettő között pedig a mi volt, éles, csipős, maró satyra a fennálló rend ellen. Gúnyolta a Polizei-Systemet, a Kronlandot stb., szóval egy ember élményeit festi, ki a forradalomról mit sem tudva, haza jön. Pálftyt, Jókait, Petőfit keresi, egy assentált fogolytól nyer felvilágosításokat arról, hogy minő világra ébredt ő föl.

»No lásd öcsém, mondá, az a német megnézi az elejét s a végét. Látja, hogy Hunyadyról beszél — ezt aztán ő nagyon épületesnek és unalmasnak fogja tartani, s a mi közbül van, azt figyelmére sem méltatja. Így még passirozhat.«

Nagyot nevettem e classikus ötleten — de szép volna, ha ki lehetne játszani a Polizei-Sectiót, gondolám, aztán

ez sokkal jobb élcz, hogysem egy árva kísérletet ne érdemelne. Megkísértém, s a czikk meg is jelent a 3-dik számban. — S az eredmény megmutatta, hogy Pákhnak igaza volt. Ez azon ritka számok közé tartozott, melyből egyetlen sort, egyetlen jotát se törültek, s melyért sem az Armee-Commandó, sem policzáj előtt nem állottam.

Hanem állottam sok egyébért, főkép a lap iránya miatt, talán hallgatagúl azért is, mert a régi írók mind jobban gyülekeztek körülötte, már kezdett a közönség közt terjedni, s hatása naponkint növekedett. Annyi bizonyos, hogy az adott körülmények közt elég jó volt, s feladatát betöltötte: nemcsak azzal, hogy mint társadalmi lap az irodalom és művészet érdekeit, mint magyar lap a hazafiság nemesebb értelemben vett követelményeit szigorúsággal, de becsületes meggyőződéssel, hangzatos frázisok nélkül, de komolyan szolgálta, hanem azzal is, hogy mint szépirodalmi lap, igyekezett az irodalom 48 előtti színvonalán maradni. Elmondhatom — hisz nem az én érdemem, hanem a dolgozó társaké, kik nemcsak beváltották szavukat, hanem annál többet is tettek. A régiek közül Garaytól három s Vachot Sándortól egy költeményt hozott. Arany és Tompa verseivel, s köztük olyanokkal, melyek a költői irodalomban mindig kiváló helyet foglalandnak el — minden második számban találkozott az olvasó. Gyulai és Szász Károlytól hasonlólag minden második szám hozott költeményt, köztük balladákat, költői beszélyeket is. Vajda János, ki akkor Olaszországban besorozott katona volt, innen küldte egy verset, s kortársaink közül még Lauka, Mentovich, Sükei keresték fel a Röpiveket. Az újabb nem-

zedéket Tóth Kálmán, Tóth Endre, Zalár, Medve Imre képviselték.

A prózai részben Jókaitól minden szám hozott néha egy, néha több dolgozatot. Komoly novellája kettő jött az elsőt még Sajó, a másodikat már saját neve alatt adta. Ezen kívül Jósika Miklós, Lauka Gusztáv dolgoztak e rovatba. Tarka, változatos volt a humoreszkek rovata: Jóкаи kifogyhatatlan gazdag ere sikerült humoristicus rajzokkal növelé a lap becsét, hogy kis Endymion nem más mint Sajó, s hogy a névtelenül megjelent »Emléksorok« című satyrával egy tollból eredtek, azt az olvasó rögtön észrevette. Azon fölül Vas Gereben, Pákh Albert, Lauka Gusztáv, Bernát Gáspár, Székely József neveivel találkozott az olvasó e rovatban, kiknek dolgozatai közül egy pár az akkori napi életet festé. Irányczikkeiről s tárcájáról már fentebb elmondám a tudnivalókat.

Mind ez tiz számban, két és fél hó alatt: mert a 11-ik már nem jelenhetett meg. Ez pedig így történt.

Mint emlitém, a Röpiveket csak utólagos jóváhagyás után lehetett kiadni. Majd minden második szám részesült letartóztatási szerencsében; igaz hogy midőn a rendőri megintés megérkezett, a lap már szét volt küldve, de a nyomdában maradt példányokon a kivágási műtétet végrehajtották, s hogy a lapnak szétküldött példányai is vannak, arról a rendőri közeg mit se tudott. Azt aztán követte a megidézés, a kihallgatás s a felmentés vagy büntetés, mert tudni kell, hogy az előleges censura nem mente fel az utólagos meghurczoltatástól. E törlésekre jóformán emlékszem: azok közt érdemleges dolog egy se volt, hisz arra még is ügyeltünk, hogy fejfel ne menjünk a falnak. Például

idézek egyet a törlések közül. Gyulai »Társas életünk« című cikksorozatának II. címe e szavakkal kezdődik: »Nagy szerencsétlenség, midőn egy nemzet nem magából fejlődik és a sors csapásai vagy önkönyműsége megfosztják saját énjétől. Legdrágább kincseit vesztette el, melyeket bármely anyagi jóllét ki nem pótol, visszahozni pedig — ez is ritka eset — csak mély fájdalomérzés és szilárd határozottság képes.«

S viszont alább:

»Köz sorsa minden eszmének, hogy többször felreértik és sokszor visszaélnék vele. A világpolgársággal ez leginkább megtörtént. Száján peng minden gyávának, midőn megtöri hazafikötelességét; köpenyül szolgál némely közügyekbeni részvétlenség eltakarására; ezzel kérkedik a nemzetiséget levetkezett mágnás, vele áll elő a ravasz diplomata, midőn a népeket meg akarja csalni, nem maradhat ki e hódoltató beszédéből, midőn valamely nemzet eltörlését kívánja eszközölni, és végre a pietista szentelt vizével oltogatja a haza oltárának lángját.«

Csakugyan oda jutottunk, hogy »magát az elnyomott magyarnak kisírni sem volt szabad.« Pedig a »Röpivek« nem sirásra akarta biztatni a magyart. Hitét, önbizalmát kívánta ébren tartani, hogy emelkedett fővel harcoljon a nemzetisége ellen egyenlőtlen fegyverekkel folytatott küzdelemben. Biztatta, hogy ne csüggedjen, hanem magyar míveltsége és magyar polgárisultsága emelésével tegye ártalmatlanokká a ráért csapásokat, s igyekezzék megtartani állami helyzetét de e feladatától — hisz ez volt létezésének célja — sem gyakori collisiói a rendőrséggel, sem üldöztetése, sem a szigor növekedése nem terelhették

le. Mindent megpróbált. A nemzetiség, minden irodalmi és művelődési kérdéssel annyira össze volt forrva, hogy teljesen nem mellőzhette, a fennálló hatalom pedig minden allúsiót rá, saját maga ellen mért csapásnak vett.

Az intések és kivágások s hadi törvényszék elé állítással való fenyegetések hosszú sorát a 10-dik szám megjelenése után a 11-dik szám elkobzása s a lap betiltása követte. Mi akkor úgy tudtuk, hogy e rendszabály ürügye egy chinai notice volt, mely a Toi-Csoing és Ming-dynastia közt folyt versenyzést beszélt el. Szó volt benne chinezekekről, »kik már maguk sem kételkednek, hogy kell valaminek történnie« a pekingi csörgő sapkáról, feltúczat mandarinról stb. Ezt a szőnyegen levő porosz-osztrák háború kigúnyolásának vették. Valójában ez pedig csak ürügy volt, mint a következmény megmutatta.

Mi nem akartuk e betiltást véglegesnek venni. Igaz, hogy a Röpivek concessiója visszavonatot, de próbáljuk meg más nevet adni neki — hátha így menni fog, gondolám, s a Röpivek 11-dik számát »Pesti Ivek«-nek keresztelém, s decz. 8-kán kiadtam. Azzal a szívóssággal, melyet erős meggyőződés s kötelességérzet táplál, azzal a könnyűvérűséggel, melylyel csak fiatal ember bírhat, haladtam elébb. A lap címében beállott változást Bulyovszky Icarusról irt meséje megmagyarázta: különben az egész csakugyan a Röpivek folytatása volt más név alatt.

Hanem így sem ment. Midőn a 11-ik szám már egészen ki volt szedve s részben ki is volt nyomva, kaptam egy rendeletet a katonai parancsnokságtól. A czimből a »geschätzt« és »Wohlgeboren« már elmaradt: »An den

Schriftsteller Szilágyi Sándor zu Pest« hangzott az egyszerűen.

S a rendelet így szólt:

»12220.

Vom k. k. Militär-Distrikts-Commando Ofen-Pest.

Pest, am 12. December 1850.

Nachdem Sie mit der Ausgabe der Druckschrift »Pesti Ivek« nichts Anderes, als die Fortsetzung der confiscirten Wochenschrift »Pesti Röpivek« unter anderm Namen beabsichtigen, mit dem diesseitigen Erlass Ihnen aber die Concession zu einer Wochenschrift förmlich entzogen wurde, so darf das »Pesti Ivek« so lange nicht zur Ausgabe gebracht werden, als bis Sie ihm nicht die Form einer periodischen Schrift, zu der Sie einmal durchaus keine Concession mehr erhalten, benehmen.

Das Schreiben von Flugschriften kann man Ihnen nicht wahren, warnt Sie aber nochmals es nicht darauf ankommen zu lassen, die Drohung, hinsichtlich der kriegsrechtlichen Behandlung verwirklichen zu müssen.

Heyntzel Gm.«

S ezzel vége volt a polemiának, a küzdelmeknek, a törekvéseknek. Vége? Még sem. Még nem mondtam le minden reményről, még nem hagytam fel a törekvésekkel. Igaz, hogy a »Röpivek«, Arany János Assonencea, Jókai »Halálos ítélete« a rám kimondott ítélet folytán félbe szakadtak, de azon írói erővel, mely a »Röpivek« körül concentrálva volt, még mindig lehetett másnemű tekintélyes és tisztességes irodalmi vállalatokat megkísérteni. Ezek biztatása és támogatása bátorított, s így jött létre a »Nagy-Enyedi Album.« Ha jól emlékszem, Kuthy a forra-

dalom után ebben közölte első szépirodalmi művét. Erdélyi is egy nagyobb dolgozattal lépett föl benne, s első nagyobb elbeszélését, a »Sziv örvényeit« Kemény is ebben adta ki. Minden rendőri beavatkozás nélkül azonban nem láthatott világot. Nagy-Enyed feldúlásának történetét atyám Szilágyi Ferencz írta meg, s e miatt a kötet egy ideig zár alatt tartatott. Csak sok utánjárás s capacitatio után nyertem meg a kiadhatási engedélyt.

Nem volt ily szerencsés a 2-dik kötet, mely ellen az írtó háborút még Heyntzelnál is nagyobb embertelenséggel folytatta amaz örökké feledhetetlen Prottmann úr. Lefoglalták Jósika egy novellájáért »Ara a halottas ágynál«, melynek tárgya a móri csatából vétetett s Kazinczy Gábor történeti rajzáért. »A Széchenyi convent.« Mind kettőt ki kelle vágni — de a miket helyökbe tettem, Kazinczytól »Kelet Népe« s tőlem »Szomorú esztendő — 1603 —« hasonlólag nem nyertek kegyelmet. Most az egész második kötetet elkobozták, s engem kitiltottak Pestről. Atyám közbenjárása megváltoztatta ugyan e kitiltási tilalmat, de az elkobzott példányokból nem kaptam vissza még a 12 ívet sem, melynek kiadását első ízben megengedték, s melynek tartalma ellen most sem volt kifogás. Mint mondák, Prottmann úr büntetésül tartá meg.

Időközben »Kelet Népe« czim alatt divatlapot akartam megindítani — azok a hazafiak, kik a Nemzeti könyvtár kiadására vállalkoztak, fogadták el organumúl. Sem az ő utánjárásuk, sem az én törekvéseim nem vezettek célhoz. A concessiot nem adták meg, a program-számot lefoglalták s ismét pert akasztottak nyakamba: egyszerűen azért, mert kérelmeztem.

..... Ezzel megtelt a szerkesztői dicsőség pohara. Elvonúltam Kecskemétre professornak. Aztán kiadtam egy »Nők Könyve« című zsebkönyvet, melylyel a Nagyenyedi Album előfizetőit kárpótoltam.

Ez lett vége az én szerkesztői pályámnak. Legföljebb barátaim sajnálták vagy viczczelték távozásomat a fővárosból, hol újabb meg újabb küzdelmek vártak rájuk. De a jég meg volt törve, a dolog folyt s az elnyomással arányban nevededett a közönség részvéte az eszmék iránt, melyeknek a Röpivek egyik előharczosa volt.

TOLLRAJZOK
AZ
ÖTVENES ÉVEKBŐL.

Egy hangverseny az ötvenes évekből.

A hangverseny-idény az ötvenes években sem sokban különbözött a mostanitól. Kezdetét vette akkor is a »hűvös, borongó« őszi napokkal, midőn »beült hozzánk az unalom,« s a »concert-spirituelek,« a »matinéek,« a »soiréek,« hirdetve óriási falragaszokon, csak úgy, mint ma, válogatott és előkelő közönségeket gyűjtöttek össze, ugyan nem mindig elűzni a »beült unalmat,« hanem alkalmat nyújtva Éva leányainak, hogy toilette-jeiket bámúltathassák, s a divat uracsainak, hogy műértő hirbe jöjjenek. S a hangversenyek ezzel elérték céljukat, mert divat tárgyai voltak, s mert állandó közönséggel bírván, a Bécsben hangversenyező művészek lerándultak Pestre is.

Hanem mégis volt egy kis különbség az akkori és mostani hangversenyek közt. Nekem úgy tetszik, hogy azokban a nemzeti zenére több gond volt fordítva. Nem az európai művészek magyar témákra irt változataira célzok, melyek itteni hangversenyzéseiknek állandó rovatát képezik; ezek csak úgy játszanak ma is Pesten magyar, Bukarestben pedig román változatokat; hanem értem a mi feledhetlen magyar csalogányunkat: Hollósy Kornéliát, s az akkor virágja tetőpontján álló Füredyt, kik nélkül

kevés hangverseny ment véghez, s kiknek ép oly nagy örömet okozott, ha egy szívük szerint, egész melegséggel, igazi érzéssel elénekelt egyszerű, szép népdal ragadta el a közönséget, mintha valamely nagy opera bravour áriája szerzett volna nekik virágcsót.

De nem erről akarok most beszélni. Az ekkori hangverseny-programmok irodalmi részének történetéhez kívánok egy kis adalékkal járulni. Kicsinység az egész, semmi fontossággal sem bíró, de akkori irodalmi viszonyainkat nagyon jellemzi. Mert gondolni lehet, hogy mint minden a világon, e hangversenyek is a legszorosabb rendőrségi felügyelet alatt állottak: a zenei rész csak úgy, mint az elszavalandó szövegek; a rendőrség pedig azt hitte, hogy Isten azért teremtette őket a világra, hogy a kiket csak fátumuk közelükbe visz bármi kéréssel a világon, azokat megszékirozzák oly irgalmatlanul, hogy még ősz fővel is keservesen emlegessék meg a napot, melyen rossz sorsuk össze hozta őket ez úri emberekkel.

Annyi bizonyos, hogy én megemlegetem!

S hogy megemlegetem: bizonyítja az is, miszerint hangverseny rendezői szereplésem minden mozzanatára élénken emlékezem.

E szereplésem 1850-ben a Garay-hangversenynyel kezdődik. Folytatása volt 1851-ben a kolozsvári árvizkárosultak részére célba vett hangverseny, s végét érte az 1851-ben nov. 18-kán rendezett jótékony célú hangversenynyel.

Tehát a rendőrséggel való gyakori irodalmi érintkezéseimet e művészeti érintkezések is tetemesen megszorították.

De hogy az alább mondandók tisztában álljanak az olvasó előtt, szükség lesz előre bocsátani, hogy minő fázi-

sokon ment akkor keresztül egy hangverseny addig, míg a műsort nyomdába lehetett adni.

Mindenekelőtt a rendező jelentette magát az illető rendőri közegnél, ki eleintén a pestvárosi kapitány, utóbb pedig maga a rendőrigazgató: Protmann volt. Ha Protmann úrnak történetesen a rendező személye s a hangverseny célja ellen nem volt kifogása, elvben megadták az engedélyt. Akkor egy folyamodvány kíséretében be kellett a programmot mutatni, még pedig úgy, hogy minden szöveg másolatban legyen hozzácsatolva. Ezt aztán szoros vizsgálat alá vették: nincs-e forradalmi dal köztük? nem olyan-e valamelyiknek a szövege, mely demonstrációra, vagy talán csak tapsra is alkalmat adna? nem fordül-e benne elő ez a szó: »haza«, vagy »király«, vagy »huszár« vagy talán »szabadság«, vagy pláne »martyr«? Mert Protmann úr mindezeket kitörülte ama szótárból, mely a nyilvánosan elmondható szavak jegyzékét foglalta magában. De ha ilyesmi nem volt is, lehetett olyan vonatkozás, mely tapsot idézhetett elő. Pedig hát ez tüntetést vonhatott volna maga után, a mit egyáltalán nem tűrhettek azok a jó urak, kiknek Bécsbe nem volt más jelentésük, mint hogy »Magyarország boldog és elégyült a miatt, hogy a forradalom hydrája leveretett;« lám, milyen nyugodt, lám, mint ki van minden kebel elégitve! Hiszen hallgat, »miként a sir!« Persze, aztán az ilyen strófákat, mely palotán és kunyhón végig hangzott:

»Hajrá, fiúk, ez a pohár,
Föl a kehelyt, koccezintsatok!
Csörgése szóljon, hogy kikért,
És szóljon az, hogy hallgatók!«

nem értették meg; a »csörgés« és »hallgatás« finom vonatkozását — mely pedig minden magyar kebelbe útát talált — nem tudták fölfogni, s csak akkor bámúltak el, midőn az ilyesmi olyan nagy mozgalmat kelte, hogy maguk is gyanúsnak tartották volna, ha megértik azt, mi az ily szavakban a magyar ember szívét úgy földobogtatá. Az ilyen együgyűség a rendező föladatát kétszeresen nehezé tette, mert az csakugyan soha sem tudhatta, hogy miben fognak főnakadni. Már pedig az nap óta, hogy Protmann urat tették a pestvárosi rend és nyugalom főörévé, az alárendelt közegek föladata volt: minden áron főnakadni valamiben, akármi lett légyen is az. Megtörténvén a szabályszerű főnakadás, következtek az alkudozások, magyarázatok, kérelmek, fenyegetések stb., s végre az engedély!

Midőn a Garay-hangversenyt rendeztem, akkor Protmann még Gráczot boldogította, mint rendőrbiztos. Nem is volt az engedély megkapással semmi bajom. De midőn a második hangversenyt rendezém, akkor már a Dunaparton uralkodott, s engemet is »jól« ismert. S elég is volt, hogy nevemet meglássa valahol, hogy az neki nagyon gyanúsnak tessenék. A múlt években egy barátom egy csomag sajtos papir közt egy okiratra akadt, mely e hangversenyre vonatkozik. Az okirat nem más, mint egy eredeti jelentés, mely szóhú fordításban így hangzik:

»18,728. Nagyságos cs. kir. katonai parancsnokság! Szilágyi Sándor literátor mellékelt folyamodásában azért esedezik, hogy engedtessek meg neki a nemzeti színházban, az ide csatolt programmal, a kolozsvári vízkárosultak javára hangversenyt rendezni. Innen e kérelem teljesítése ellen nem forogna fönn nehézség, azon föltétel alatt, hogy a 4-ik

sz. a. említett szavallati darab: »A csodakürt,« hagyassék el egészen, mert e nagyon dagályos és zavaros szellemi terméken látszik, hogy annak szerzője: Erdélyi János, egyedül csak arra törekedett, hogy a nemzetéhez tartozók előtt bizonyos személyeket és állapotokat — melyeket bővebben nem is kell fejtegetni — költői öltözetben mutasson be, s maga számára zajos tapsokat biztosítson. Ha e férczműnek nem tulajdonítjuk ez említett, csak hasonlatokban és célzatokban fönlevő tulajdönt, akkor annak nincs értelme, s nem érdemli meg, hogy nyilvánosan elszavaltassék. Pest, 1851. augusztus 21-én. Protmann.«

Íme, Protmann úr, mint kritikus!

A harmadik hangversenyemnek már egész históriája volt.

1851. őszén fölkértem gróf Bethlen Jánosné, szül. Teleki Zsófia grófnőt, egy ép oly művelt, mint köztiszteltű s jótékonyágáért átalános becsülésben álló honleányt hogy engedje át nevét egy, a Nagy-enyedi szerencsétlenek javára rendezendő hangversenyhez. A grófné, a vele járó alkalmatlanságok daczára is, szívesen beleegyezett. Össze lévén a műsor állítva: bemutatattott a rendőrségnek. Következő darabokból állt: »1. Induló »Hunyady László«-ból Erkel Ferencztől, előadva a Patikárus testvérek zenekara által. 2. »Édes rózsám«, palócz dal Lisznyaitól, szerzette Bartalus, énekli Gyarmathy úr. 3. a) »Sovárgás a tengeren,« Willmerstől; b) »Eredeti magyar« Bartalustól, zongorán előadja a dalszerző. 4. »A varsányi temetőben,« Lisznyaitól, dalát szerzette Gyarmathy, s »Ez a világ a milyen nagy,« Egressy Bénitől, énekli Hollós Kornélia kisasszony. 5. Kalbrenner hangversenye (63. mű), zongó-

rán előadja La Cinna Oszkár úr. 6. »Ereszkedik le a felhő,« »Az óra is oly késő már,« énekli Füredy ur, a nemzeti színház tagja. 7. »Olaf lovag,« forditá Pap Endre, szavalja Jókainé asszony, a nemzeti színház tagja. 8. »Csárdás-lánczolat,« előadva a Patikárus testvérek zenekara által. 9. Kettős dal a »Kunok«-ból, éneklik Hollósy Kornélia k. a. és Füredy úr, a nemzeti színház tagjai. 10. Weber Károly Mária »nagy hangversenye« (19. mű), előadja zongorán La Cinna Oszkár úr.«

Úgy igyekeztünk a grófnéval összeállítani a műsort, hogy a rendőrségnek se lehessen ellene semmi kifogása. Részemről, kinek akkor már két zsebkönyvét foglalták le, három folyóiratát tiltották be, számos munkáját kobozták el, s egy csomó nyomtatványát égették meg, ki már voltam becsukva néhányszor az Újépületbe, a pesti rendőri épületbe, sokszor kihallgatva és elbocsátva, megintve, megdorgálva s már egyszer száműzve is Pestről, s mindezt irodalmi dolgokért: azt hittem, hogy birok már elegendő tapasztalattal, s már a grófnő kedvéért is kerültem mindent, mi e nemes hölgynek kellemetlenséget okozhatott volna.

De csalódtam!

Meg kell jegyezni, hogy a programmot (ki volt tűzve november 18-dikára az »Európa« termébe), ketten irtuk alá: a grófné és én, ajánlván a jótékony czélt a közönség figyelmébe. S így történt, hogy néhány nappal a kitűzött határidő előtt mind kettőnket a rendőrséghez hívtak. Együtt mentünk el, s tüstént bebocsáttatást nyertünk Protmann úrhoz, kinek hivatala az Al-dunasoron, a Wodjájner házban volt.

Protmann úr a Dunára nyíló tágas és szép szobában fogadott. Állványokon nagy, feketébe kötött könyvek voltak kinyitott, betett állapotban, s maga Protmann úr is egy ilyen könyv előtt állt. Erős ember volt, zordon tekintettel s épen nem megnyerő külsővel. A mint beléptünk, helyet mutatott a grófnénak leülésre s szikrázó szemekkel, összeszorított ököllel rám rivalt (persze németül): »Ön lázadó, soha sem fog már megtérni? majd így, meg amugy jár!« A grófné megrettenve fölállott, s én, hozzászokva már az ilyen fogadásokhoz, nyugodtan kértem: »Mit vétettem hát ismét?« »Mit? — kérde Protmann úr. — Hát már miféle szavalandó darabot tűzött ki megint?« S előkereste a szerencsétlen műsort, és nagy bámúlatomra elővette — »Olaf lovag«-ot.

Sóbálványnya lettem! Ez egy középkorbeli, gyönyörű ballada Heinetől. Olaf elcsábítja a királylányt, s ezért nőül adják hozzá, de egyszersmind Olafot a király kivégezteti. Olaf csak annyi időt kér az életre, míg a menyegzőt megtartja, s az engedélyt meg is kapja. Szíve szerint tánczol nejével, s a mint az éjfél eljön, áldva a szép természet és a bodzafát, hol oly boldog volt, a hóhér bárdja alá hajtja fejét.

Nem bírtam belátni, hogy mi lehet ebben a lázadásra ingerlő, míg csak Protmann úr a négy első sort:

»Két férfi áll a templomnál,
Vörös ruhát hord mindenik;
Közülök egyik a király,
És a bakó a második.«

krudélis rosz német prózában élém nem tartá, s meg nem magyarázta, hogy a bakó és a király egymás mellett és vö-

rös ruhában nem szerepelhetnek még Dániában sem, még a középkorban sem.

Ilyesmire csakugyan nem voltam elkészülve, Pap Endrének »Olaf lovag«-ját, mint irodalmi műfordítást, mely nyomtatásban akkor még nem jelent meg, vettem fel a műsorba. De ily magyarázatokkal hiába védtem magamat. Protmann úr — úgy látszik — nem nagyon forgatta Heinét, mert azt állítá, hogy valami »magyar rebellis« csinálta e vonatkozást, s szidott és fenyegetett érte rettenetesen. Azután bemutattam ugyan neki Heinénak egy 1848 előtti kiadását, melyből láthatta volna, hogy Heine semmire sem vonatkozott e művével; de ez sem használt. A könyv ma is ott hever valahol a rendőrség iratai közt, s »Olaf lovag« nem kerülhetett előadásra.

Kitűztük hát a műsorba az »Ősidőből« czimű költeményt, Szilágyi Istvántól. Ez rég jelent meg, de szintén nem kaphatott szabad menedék-levelet. A műsor kefelevonata — mely ma is birtokomban van — nem kapta meg az »imprimatur«-t, sőt most már nemcsak az »Ősidőkből«-t kellett kitörölni, hanem még nevemet is a műsor alól. — Végre Gyulai Pál »Esküvő előtt«-je kapta meg az elszavalhatási engedélyt, s a műsor egyedül a grófné nevével jelent meg.

Szabadon lélekzettem. Azt hittem, hogy üldöztetésem ezuttal véget ért. De ismét csalódtam! A hangverseny nov. 18-kán d. u. négy órára volt kitűzve, s engemet nov. 18-kán d. u. négy órára a rendőrség elé idéztek. A szokásos hangversenyi szertartások végett az előadásnál dolgom lett volna, de ezt nem vallhattam be, mert én mint rendező a programm lapról kitörültetvén, ily minőségben hivatalosan nem szerepelhettem. A baj pedig az volt, hogy az idézést

oly későn kaptam meg, hogy már physikai idő sem volt: mással helyettesíttetni magamat.

Végre is hát — a közönség gyülekezett a hangversenybe, s én a kihallgatásra mentem. Velem jött a hivatal aljáig Gyarmathy Miklós barátom, ki maga is a közreműködők közt volt, egy Sz—y István úrhoz címzett levéllel zsebében, melyet ő Budára lett volna viendő elfogatásom esetére, hogy Sz. úr tegye meg gróf La Mottenál a kiszabadításomra szükséges lépéseket. De nem volt rá szükség. P....z rendőrbiztos úr, emberséges emberhez illő, de ez időben nagyon is ritka módon járt el ezuttal is, valamint mindig midőn kihallgatásom rá volt bízva. Nem tartott sokáig magánál, s a szokásos kérdések után: hogy hány éves vagyok? hogy hívnak? voltam-e idézve? mire isten tudja hányadszor, mondtam a stereotyp feleletet: »soha!« a mit ő, nem tudom hányadszor, mosolyogva irt föl, s a vallomás megtörténtével hamar felvette a jegyzőkönyvet, aláíratta velem, s elbocsátott. S ez volt a legtöbb, mit akkor tehetett.

Azonban mégis közel egy óra telt el ez alatt, és a hangversenyt nélkülem nem akarták megkezdeni. Maga a közönség is úgy kívánta, melynek körében elterjedt az esemény híre. S midőn megszabadúlva, a működők közt megjelentem, ezek szíves kézzszorítással fogadtak; de a közönség is, midőn az első kivezetést tettem, egész részvétellel tüntetett ki.

S a hangverseny fényesen sikerült! Ma már e rendező nemeskeblű hölgy s az »akadémia« egyik hőse: Fűredi, a föld alatt pihennek; két kiváló női alakja visszavonultan él a színpadtól, de ma is mindkettő köztisztelet tár-

gya ; Bartalus szép nevet vívott ki magának, Gyarmathy, kinek gyönyörű hangja volt, melyet első elfogultsága után jól tudott érvényesíteni, ma Erdélyben általánosan becsült tekintélyes hazafi, s végre a rendezőnek is jutott a hangverseny dicsőségéből annyi, hogy e hangverseny emlékét íme t. olvasói előtt följújíthatja, kik közül talán egy-kettő jelen is volt.

Kemény Zsigmond czipója.

Az a reactió, az az átalakulás következménye a nagy nemzeti catastrofának az ötvenes években, sok olyan apró pikáns eseményt idézett elő, mely végtelenül boszantó volt akkor arra nézve, a kin történt — de ma alig egyéb mulatságos adománál, legfőlebb egy kis darab korrajz.

A diadal mámore, a szenvedély, a gyűlölet korántsem elegendő magyarázata azon félszeg és nevetséges viszornak, melybe a helyzetnek egy-egy kis basácskáját juttatá a túlbuzgóság.

Minden magyart conspiratornak néztek, minden borkorban forradalmat láttak, minden, a mit nem értettek, összeesküvés kulcsa volt. Fejök ezzel volt tele, álmaikat ez háborgatta — az a mély csend gyanús valami volt, mely eszélyesen takar valamit. Mit? Ezt kutatták.

Csak egygyel voltak tisztában: Magyarországon minden benszülött gyanús. A hivatalnokok épen úgy, mint a magánzó, a volt jobbágy épen úgy, mint a mágnás. Protmannak — kiről az előbbi fejezetekből ismételve is megemlékeztünk — a Pest nyakára küldött főkapitánynak legutolsó dolga volt a közbátorságot fentartani Pesten,

főfeladata volt: conspiratiókat hajhászni, szemmel tartani a gyanúsokat s maltraitirozni a »Schlecht-Gesinnteket.«

Ez utolsó feladatának híven megfelelt: hanem, hogy conspiratiókat fedezett volna fel, arról senki sem hallott, ki az 50-es években Pesten élt. De hát keresett, szaglált, kutatott s gyakran, mikor már azt hitte, hogy markában tartja, üstökénél fogva fogja — akkor látta, hogy az egész »nesze semmi, fogd meg jól.«

Egy ilyen »megjárásról« nekem is van tudomásom, mert véletlenül épen én küldtem áprilisba. Ez volt egyetlen elégtételem, azért a sok üldözését, melylyel illetett.

A dolog Nagy-Körösön szövődött s Pesten oldaltott meg.

A Nagy-körösi gymnasiumon akkor több irodalmi névvel bíró férfiú volt alkalmazva, kik a pesti írói körökből nem egyszer láttak vendéget maguknál. Egy ízben b. Kemény Zs. a »Pesti Napló« szerkesztője volt ott. Egyik napon ebéd alkalmával egy ottani földesúrnál, az ízletes házi kenyérről a szó a vakaróra ment át: vagy mint Magyarországon hívják »vakarcs«-ra, mely a gyermekeknek kedvencz eledele szokott lenni vidéki gazdáknál, kenyérsütés alkalmával. Kemény is említette, mennyire szerette azt régen, s milyen régóta nem evett.

— No várjon, mondá a háziasszony, a legközelebbi kenyérsütés alkalmával készítek és küldök a bárónak vakarót.

Ugy is lett. Pakolással, elküldéssel én bízattam meg. A vakarcsot szép velin fehér papirosba takartam, új skatulyába tettem, összekötöttem, címeztem, s úgy adtam fel reggel igen jókor a diligencera, hogy még frissen, lágyan

érjen Pestre. Igen, ez volt az én czélom — de Protmann úr mást szolt közbe.

Kém akkor mindenütt volt, természetesen a postán is, hol különben is minden pakétot, minden levelet megvizsgáltak. Feltűnt a cím: »B. Kemény Zsigmondnak, a »Pesti Napló« szerkesztőjének: ein kleines Brod, ohne Werth.« A küldő neve még növelte a gyanút, ez olyan író volt, kinek majd minden munkáját elkobozták, folyóiratát betiltották. Mit rejthet ez a pakét? hogy lehetne abban kenyér? S ha kenyér van csakugyan benne, mi lehet ebben a kenyérben, mert hát ez kenyér nem lehet, mert kenyeret nem küldhet egyik író (és pláne olyan gyanús) a másiknak. Denique a postáról a pakét nem Keményhez, hanem a rendőrségi épületbe vándorolt, hol már Protmann úr aligha nem egy conspiratiót vélt fölfedezni a Keménynek szóló kenyérben. Hanem hát ebben a vándorlásban eltelt néhány nap, a mig végre Keményt megidézték a rendőrségre.

Itt formális »Verhör« alá fogták. »Miféle kenyeret vár ő?« — ,Ő semmiféle kenyeret sem vár.« — »De hát mégis kapott.« — ,Nem tehet róla!« — »De hát mi van abban a kenyérben?« — ,Honnan tudná ő?« — »De jobb lesz, ha vallani fog.« — ,Mit valljon?« — »No hát itt van a pakét, bontsa fel itt szemünk előtt.« — ,Szívesen.«

A pakétot Kemény felbontotta. Feltörte a pecsétet, felvágta a spárgát, kinyitotta a skatulyát és kivette a papirosba takart vakarót. Felmutatta. Átalános bámulás. Csakugyan kenyér. Most már azt hitte Kemény, hogy mehet — és menni készült.

— Kérem, mond Protmann, azt is szeretném látni, mi van a kenyérben.

Denique kést hoztak s Kemény négy felé vágta a vakarót. Persze proclamatió Protmann nem kis bámúlására; nem esett ki belőle. Hanem a dolog még sem fért a rendőrfőnök fejébe. Mégis kell ott valaminek lenni, mit ő nem tudhat.

— Kérem báró urat, nem lenne-e szíves ebből a kenyérből egy darabot megenni?

— Szívesen, mondá Kemény, s meg is evett egy darabot, hanem, hozzátevé, jobban szerettem volna, ha egy hét előtt ehettem volna belőle, mert most már egy kissé régi.

Kemény a vakaró maradványait egyenesen a szerkesztőségbe vitte. Hanem biz az már olyan kemény volt, hogy senki sem ehetett belőle. Hanem annál jobb ízűt nevettek a conspiratió hajhászat felsülésén.

A censura történetéhez.

Hogy mi volt a censura az 50-es években? az akkori olvasó közönség csak sejtette, a mai kor újabb nemzedékének fogalma sincs róla. Kevés van idősebb íróink közül, ki ne érezte volna nyűgét, lánczait, a fiatalabbak közül egy sincs, ki ma már egyébnek tartaná mythosnál. Az a szörnyeteg, melynek két feje Protmanr és Worafka olvasta vagy referáltatta magának este, hogy törvény vagy szabvány minden korláta nélkül törüljön belőle s a törlési utasítások után ismét elővette reggel »quaerens quem devoret!...« Mert meg volt az előleges censura és az utólagos felelősség, mint azt szerkesztő pályám vázolásánál elő is adtam. Azzal, hogy estve kihúzták a lapból a közbiztonságot veszélyeztető helyeket, nem volt vége a dolognak. A szerkesztő volt felelős az ekkép megcensurázott lapért is s ezen felelősséget alkalmazták perbefogásokkal gyakorlatilag is.

Persze a trop de zele sok quid pro quora adott alkalmat. Mikor Miklós czár meghalt, a hivatalos »Magyar Hírlap« közölte mint távirati hirt, — lefoglalták, mert Protmann úrnak még nem volt tudomása róla. Mintha

Miklós czár Protmann úr tudta nélkül meg se halhatott volna! Ugyancsak a hivatalos »Magyar Hírlap«-ban Obernyik egy munkájában egy huszár éltette a királyt és a házat — kitöröltette Protmann úr a lapból, mert »a huszárnak császára van«, s miután Protmann úr sehogy sem tudta megérteni az interveniáló szerkesztő Szilágyi Ferencz előadásából, hogy a huszár csak a királyért tud lelkesülni — a novella az incriminált hely nélkül jelent meg.

Hát még Bánffyval, Törökkel, Pompéryval, Keményvel mennyi hasonló mulatságos kaland nem történt! Csak egyet hozok fel azon időből, midőn a Naplónak Pompéry volt a szerkesztője — 1857-ből. A »Pesti Napló«-nak a »Pester Post« czimű német lappal polemiája volt, mely abból támadt, hogy a »P. P.« Pompérynak egy cikkét roszúl fordította le.

Pompéry válaszának kezdete így hangzott: »A »P. P.« felel az Egressy feletti bírálatot illető megjegyzésünkre. E felett eszünkbe juttatja Meliboeus német nyelven írott magyar nyelvtanának mottóját:

»Wie glücklich ist ein Deutscher Mann
Der unter Ungarn ungrisch kann.«

S czáfolatát folytatva, szavait e megjegyzésekkel zárja be: »Szép az a deutsches nichts« emelő öntudata, hanem azért még is szívére vehetné »P. P.« mit Meliboeus mond, hogy

»Glücklich ist ein deutscher Mann
Der unter Ungarn ungrisch kann.«

Bármily ártatlan igazság is ez, a censura törülte, s a censor e szavakat irta az első sorok mellé: »Hier bitte das angedeutete weg zu lassen, sonst habe ich Spectakel fertig — das wünschen Sie aber nicht.« A végéhez pedig, »Auch dieser Schluss muss ausgelassen werden. Ich weiss er würde mir Unannehmlichkeit machen.« Természetesen sem a bevezetés, sem a zárszavak nem jöttek ki.

Hanem aztán mikor Benedek azt az eléggé nem méltányolható érdemet szerezte magának, hogy Protmann urat állásától fölmentette, s ez incognito megszökött Pest-ről s incognitója daczára Rákos-Palotán monstre macskazenét kapott, tényleg észre kellett vennie, hogy »él a magyar«, s ha pedig insbrucki magányában gondolkodik, hogy a magyar nyelv ismerete mennyi baklövéstől megkímélhetne volna — lehetlen, hogy rá ne térjen Meliboeus perhorrescált szavai igazságára!

Jellemzésül lássunk még egy croquis-t azon idők furcsaságaiból, mely sajátságosságánál fogva leginkább képes fölmutatni az uralkodó világ ferdeségeit. Midőn ő Felsége első körútját tette hazánkban, több testületek közt az üldözött Akadémia is testületileg kívánt tisztelkedni az uralkodónál, azon loyaltásnál fogva, melylyel a magyar ember az uralkodó személye iránt minden körülmények közt viseltetik, s talán remélve is, hogy ily módon kevésbé szabadabb lélekzéshez jut, s talán megnyerheti betiltott üléseinek megnyitását. A küldöttség vezére gr. Teleki József volt, az Akadémia elnöke, a tántoríthatatlan hazafi és hű alattvaló ezen kiváló typusa. A beszédet, melyet ő felsége előtt volt elmondandó, Protmann bekívánta. Annak egy passusa »jobbágyi hódolatról« szólt. Protmann urat elfutotta a

méreg: »mi ez megint? kérdé, es ist ja kein jobbágy mehr« s e szó helyett az akkor korszerű »alattvalói« szót tette. Telekit mélyen sérté e gonosz indulat: »hát már az sincs megengedve, hogy a magyar ember királyának jobbágya legyen? semmit sem fogok mondani«, mondá keserűen.

S úgy tett, mint mondá. Bemutatta a küldöttség tagjait minden szó nélkül.

Ilyen világ volt az!

AZ ELSŐ MAGYAR
KATONAI TANINTÉZET.

(1808—1848.)

A Nemzeti Ludovica Academia története.

I.

Az 1808-ban Pozsonyba hirdetett országgyűlésnek egyik feladata volt a királynét Mária Ludovicát megkoronázni, a másik pedig a nemzeti véderőt oly karba helyezni hogy a Napoleonnal folytatott háborúk a siker több biztosítékával bírijanak az eddigieknél.

Az első megtörtént szeptember 2-kán; sokkal több időt vett a másik igénybe s ez a nemesi insurrectió 1715 óta elhanyagolt intézményének újra fölélesztését hozta napirendre.

A tárgyalások folyama alatt nem lehetett mellőzni a kérdést: minő eszközökkel lehetne a nemzet harczias szellemét újra lánggra gyúlasztani?

Hogy e részben az intézkedéseknek túlnyomólag a jövőre kell irányozva lenniök, s ekkép mindenek fölött a jövő generatióra hatni, abban mondhatni véleménykülönbség sem létezett a rendek közt. Mert elég alkalmuk volt megdöbbenőleg tapasztalni a másfél évtized óta rövid megszakítások után untalan megújuló hadakozások folyama alatt, hogy a nemzeti véderő elhanyagolása mily élesen megboszulta ma-

gát. A néhány évtized előtt még katonai nemzet harczias híre a közvélemény előtt ép oly óriási hanyatlást mutatott, mint a csatatéren azon hadseregé, mely savoyai Eugen alatt Európában a legtiszteltebb s legrettegettebb helyet foglalta el.

S mert ezt érezték a rendek, semmi áldozattól nem rettentek vissza, mely kilátásba helyezé előttük a siker biztosítékát.

Mindannyiszor tehát, midőn a korona a nemzettől újabb és újabb pénz- és véráldozatokat kívánt s tanácskozásai tárgyat ezek megajánlása képezte, szóba jöttek a katonai szervezet hiányai s ennek következtében a hozott áldozatok sikeretlensége, s tanácskozásaikba bevonták a segélyeszközöket is.

Igy született meg egy magyar katonai növeldének eszméje, mely képes legyen a hadsereg számára magyar tiszteket növelni.

Annnyival inkább érzék ennek szükségét, mert a Lajtán-túli katonai növeldékbe a magyar ifjak csak igen mérsekelt számban juthatván be, a nemzet akkori zöme, a nemesség előtt csaknem egészen el volt a hadi szolgálatban való előmenetel zárva; a legalsó foktól felküzdeni magát pedig aránylag mindig igen kevésnek sikerült még az oly harczias időkben is, mint azok voltak.

Az 1802-ki országgyűlés folyama alatt gróf Beleznay Sámuel »a nevendék ifjaknak katonaságra való készítésére« 10,000 forintot ajánlott, fel s azt a nádorispán kezébe le is tette. *) Ez áldozatra hívatkoztak az 1808-ki

*) Az 1802-ik XX. t. czikk.

országgyűlésen a nemesi insurrectio körüli viták alkalmával a rendek, magán aláírásokat nyitottak s valódi lelkesedéssel sokan közülök nevezetes összegeket ajánlottak fel. Ezer forintot 35-en, kétezer forintot 10-en, háromezer forintot 4-en, négyezer forintot 3-an, ötezer forintot 8-an, gr. Eszterházy Kázmérné 6 ezer forintot, Zichy József somogyi követ 10 ezer forintot s Jekelfalussy József zempléni követ 12 ezer forintot: e szerint Beleznay alapítványával 162,000 forint gyűlt össze — a mint az oct. 1-én tartott ülésen be is jelentetett. S hogy az adakozások országszerte nagyobb mérvet nyerjenek, elhatározták, hogy a követek és törvényhatóságok útján országszerte felhívást adnak ki »ezen hasznos és szükséges tárgynak előmozdítására.« *)

A főrendek hasonló buzgósággal karolták fel az ügyet, s a közülök adakozók névsorát ugyanaz nap (oct. 1-én) tartott ülésökből megküldték az alsóháznak, hol az üzenettel együtt nyomban felolvasták: József főherczeg 10,000, Ambrus főherczeg-prímás 20,000, gróf Illésházy István 15,000, gr. Batthyány Károly 24,000, báró Fischer István egri érsek 12,000, Verhovác Maximilián zágrábi érsek 12,000, gr. Zichy Ferencz 12,000, gr. Koháry Ferencz 10,000, Lovász Zsigmond 10,000, gr. Eszterházy Ferencz 10,000, herczeg Grassalkovics Antal 10,000, gr. Széchenyi Ferencz 8000, hg. Eszterházy Miklós 8000, gr. Apponyi Antal 8000, Rosos Pál püspök 6000, tizenegyen 5000, tizenegyen 4000, nyolczan 3000, kilenczen 1000 s egy (Splényi József) 200 frtot, összesen 338,200 forintot

*) Az 1808-ki országgyűlés jegyzőkönyve 141. lap.

irtak alá. E nap•szerint egy fél millió felett 200 forintot eredményezett.

S ez alkalommal a karok és rendek tábláján indítványba hozatott, hogy azon felterjesztés alkalmából, melyet a banderialis szervezet ügyében tesznek ő Felségének — a tett ajánlatok is jelentessenek be. Némi vita után határozatba ment, s azt maguk a főrendek is elfogadták.

A lelkesedés fokához mérten, mely e korszerű eszmét felkarolta, — úgy hogy a következő napon 65,000 forintot irtak alá (a cancellár 10,000, s Eszterházy Károly 10,000 frttal járultak ez összeghez) — az ügy gyorsan fejlődött — annyira, hogy 48 óra múlva a létesülés stadiumához érkezett. A külső veszély, mely a hazát fenyegette, nagy volt; de a nemzet készen állt vérével és vagyonával annak szemébe nézni.

II.

Az octóber 3-kán tartott ülés örökké nevezetes marad a magyar katonai academia történetében. Még alig egy hónapja múlt el, hogy az országgyűlés megnyílt, de azóta, hogy a királyné Mária Ludovica (szept. 7-kén) megkoronáztatott, egy hó el se telt s már is két fényes eredménye volt a két ház egyetértésének: a személyes fölkelés elrendelése s a katonai egyetem.

Octóber 3-kán a főrendek követsége tudatta az alsóházzal: hogy ő felsége a váczai régi Theresiana Academiának épületét a katonai egyetemnek átengedi, ő felsége pedig a királyné meglevén győződve arról, hogy azon nemes indulatokból származott adománynak, melylyel az ország rendei által legközelebb tartott dicsőséges megkoronázta-

tása alkalmával megtiszteltetett, jobb hasznát nem veheti, mintha annak egy részét a karok és rendeknek a haza védelmére célzó tárgyra segedelmül adja: e végre 50,000 frtokról kegyelmes ajánlást teszen. *)

Az izenet viharos lelkesedést idézett elő s az elnök, báró Aczél István indítványára határozatba ment megkérni királyné ő Felségét: engedje meg, hogy ezen katonai egyetem nevérol neveztessek, szólítsák föl a főrendeket, hogy következő napon együttesen mutassák be hódolatuakat a király és királyné előtt. A főrendek maguk részéről örömmel csatlakoztak az alsóház ezen kívánatához.

Octóber 4-kén Ferencz királynak nevenapja volt. Az ország rendei az üdvöztöröl nevezett egyházban 9 óraker részt vettek a hálaadó isteni tiszteletben, s onnan a főrendek palotájába mentek fel közös ülésre, melyen az átnyujtandó feliratot felolvasták, lepecsételték, meghallgatták az újabb adományokat: a váczí püspök addig, míg él, évenkint 1000 frtot, 100 akó bort, 50 mérő buzát s ugyan annyi öl fát ajánlott fel — ezenkivül 12,000 frt. új adomány jelentetett be 4 adakozó részéről.

Innen az ország rendei a királyi palotába — a trónterembe mentek, hol elébb a királyné kíséretével a karzaton viharos éljenek között s utóbb a király hasonlag viharos éljenek között megjelentek.

Beszédet a primás tartott: a védelem tárgyában hozott határozatot a trón zsámolyára teszik. »Lássá meg Európa, hogy az ősök hazaszeretete nem fogyott ki az ivadékokból.« Azután köszönetet mondanak a váczí intézet

*) Az 1808-ki országgyűlés jegyzőkönyve 111. l.

átadásáért s kéri, engedje meg, hogy az intézet a királyné nevééről neveztessek.

A király válaszában örömét fejezi ki a haza védelme körül tett áldozatokért. A váczi intézet átadásával ő fel-sége csak azt akarta megmutatni, hogy szívesen járúl köz-jóra törekvő igyekezetök előmozdításához s még nagyobb mérvben fogja azt kitüntetni, ha a háború gondjaitól megszabadul. Szívesen beléegyezik, hogy a katonai egyetem a királyné nevééről neveztessek.

Alig hangzottak el az éljenek, midőn a királyné kíséretével a karzatról a terembe jött. A primás az ország rendei háláját kifejezve, kérte a királynét, engedje meg, hogy az új katonai intézet nevééről neveztessek.

»Örömet ráállunk, mit felséges férjünk tesz. Mert az övéhez akarjuk fűzni a mi igyekezetünket, hogy a nemzetnek használhassunk. Neveztessek hát Ludovica-Academiának. Nem azért, hogy adományunknak, hanem hogy a nemzethez való vonzalmunknak tartsa fenn emlékezetét.« *)

A néhány szívélyes szót, még viharosabb éljenzés követte — s ezzel az ország rendei eltávoztak: a nap édes emlékét vivén magukkal,

A király pedig még az nap, oct. 4-kén kelt legfelsőbb elhatározásával a rendek által átnyújtott feliratot tárgyalásra kiadta az udvari korlátnokságnak **), mely a felírás

*) Az 1808-ki országgyűlés oct. 4-iki XIII. ülésének jegyzőkönyve.

**) Lieber Graf Erdődy! Ueber die neben liegende Repraesentation meines Königreichs Ungarn hat Mir die Kanzlei den Beantwortungs-Entwurf ehestens vorzulegen. Pressburg, den 4-ten October.

Franz, m. p.

tervezetével már másnap elkészült — melyben az Akadémiára nézve véleményezi, hogy a rendek felszólítandók, hogy további javaslataikat s kéréseiket terjeszszék a trón elé. A király elfogadta a tervezetet, de az csak oct. 19-kén adott ki,*) oct. 20-kán iratott alá s küldetett le a rendeknek, kik azt az oct. 22-kén tartott közös ülésben hallgatták meg a főrendek termében s a szokásos éljenekkel kísérték.

Már akkor minden készen volt: az oct. 25-kén tartott hasonlólag vegyes ülésben a tárnokmester Brunswick József, mint a katonai academia ügyében kiküldött bizottság (*regnicolaris deputatio*) elnöke bemutatta az egész elkészült nagy terjedelmű s részletesen kidolgozott s a szükséges adatokkal és mellékletekkel fölszerelt tervezetet, melyhez a bizottság már készen kapta az adatokat és munkálatokat.

E tervezet volt hivatva alapúl szolgálni a felállítandó intézet szervezetében, igazgatásában, vezetésében — és az sokkal fontosabb, hogysen szükséges ne volna főbb vonalaival megismerkednünk.

III.

A haditanács, jelesül Gometz altábornagy által készített felterjesztés, mely fölhasználás végett a bizottságnak kiadatott, kiemeli, hogy az academiát alapítványos és fizető növendékek számára, már felállításakor úgy kell fölszerelni s tanerőkkel ellátni, hogy a fokozatos szaporod-

*) Az erre vonatkozó adatok a magyar kir. cancellária levéltárából vették.

dásra alkalmas legyen, s annak idejében legalább 200 növendéket befogadhasson. Megvárhatni a nemzet patriotismusától és nagylelkűségétől, hogy akkép fogja tervét végrehajtani, hogy sem a birodalom, sem a külföld hasonló intézetei közül egyik sem fogja túlszárnyalni. E szerint két szervezet készítendő: egy, a melyből kitűnjék, ha elegendő-e a felajánlott alap kamatja az első évi szervezésre; és egy másik, hogy milyen lesz az intézet, mikor teljesen fel lesz szerelve?

Az intézet tőkéje 800,000 frt. 40 növendék nevelése kerül 38,405 frtba, melyre 640,000 frt tőke kell. A megmaradt tőke kamatjának fele elég arra, hogy az épület fölszereltessek 40 alapítványos s 20 fizetőre, kik közül mindenik 600 frtot fizet. Öt év múlva az intézetben lenne 120 alapítványos s 80 fizető, melyre évenként 137,355 frt kell — minek 2.892,250 frt tőke felel meg. De 80 fizetőtől 48,000 frt jöven be, a kiadás öt év múlva 89,355 frt lesz, melynek 1.489,250 frt tőke felel meg. S remélni lehet, hogy ez összeg 1814-ig össze fog gyűlni.

Maga a tanterv kimerítően tárgyalta a fölvetett tárgyat.

Az intézet célja, mondá, akkép képezni a fiatal nemeseket, hogy a magyar ezredekhez mint ügyes és jól képzett tisztek léphessenek be, s képesek legyenek mint segéd-tisztek a táborkarnál, mint tisztek a főhadiszálláson szolgálni s annak idejében a legmagasb katonai rangnak is megfelelni.

A hadapródok száma egy osztályban nem lehet 20-nál több, miután nem pótolhatni ezen intézet növendékei közül a magyar ezredek egész hiányát, s miután arra is kell ügyelni, hogy a kevésbé tehetséges hallgatókat

is sikerrel lehessen tanítani. E szerint a fizető tanulókkal együtt — kiknek száma 60—80-ig mehet — egy osztályban a létszám maximuma 30, az intézet hat osztályában pedig 120 hadapródra s 80 fizető növendékre — összesen 200-ra — állapított meg.

Fölvehetők az ifjak 12—15 éves koruk között. Szükséges előismeretek: vallástan, német nyelv, magyar nyelv, latin nyelv, földrajz, biblia és egyetemes történet, természettan, számtan, elemi szépirás. A katonai pályánál szükséges, hogy 13 éves korától fogva a növendék kizárólag szakképzést nyerjen, mert a számtant, a legfőbb katonai segédtudományt, csak ezen évtől fogva tanulhatja sikerrel a növendék. Az első év legfőként a német nyelv megtanulásának szentelendő: s csak azon esetben, ha egy felveendő vagy épen nem, vagy csak meglehetősen tudja a német nyelvet, vehető fel 11 éves korában, mert az ilyennek két évet kell a német nyelv teljes megtanulására szánni.

A fölvétel szept. első felében történik, hogy a tanítás octóberben megkezdethessék. A javaslatba hozás a fölvételre május havában történik.

A növendékek fölvétel előtt megvizsgálandók, még pedig a megyék közvetítése mellett, egy 3 tagú bizottság által, melynek tagjai egy pap, egy megyei hivatalnok s egy orvos. Az első megvizsgálja a vallásból s aztán egyetértve a megyei hivatalnokkal a német és latin nyelvből, történetből, szépirásból, természettanból, számtanból: főként arra ügyelvén, hogy minő tehetsége van az ifjúnak s a bizonyítvány kiállításakor erre fordítván figyelmét. Az orvos megvizsgálja, ha valjon egészséges-e? E mellett szükséges, hogy a növendék iskolai bizonyítvány-

nyal bírjon, osztályzata primánál gyengébb nem lehet s e mellett erkölcsi magaviseletét kimutató teljesen megbízható bizonyítvánnyal kell ellátva lennie.

Nagy gond fordítandó a *physical* nevelésre. Legyen az épület tágas, szellős nagy kerttel ellátva, hol a gymnasticában gyakorolhatják magukat, legyenek játékaik a korhoz mérve; az ügyesebbek oktassák a gyengébbeket. Fognak úszni, táncolni, vívni, birkozni, lovagolni tanulni, s gond lesz rá, hogy labdázással és tekézással kellő testmozgásban részesüljenek télen át is. Ezen kívül lesznek fegyvergyakorlatok. Alvásra 9 óra van szentelve: 9—6-ig, nyáron a nagyobbaknál 8 óra.

Táplálékok:

Reggel: $10\frac{2}{3}$ lat kenyér.

Délben: 4 tál étel,

$10\frac{2}{3}$ lat kenyér,

$\frac{1}{2}$ meszely bor.

Este: két tál étel,

$5\frac{1}{3}$ lat kenyér,

$\frac{1}{2}$ meszely bor.

Az élelem egészséges legyen. Vendéglőst az intézet tart. Egy hadapród élelme egy napra 24—30 krba kerül.

Az öltözet kétféle: hétköznap sötét színű magyar ruha, vasárnapokon s ünnepekre fehér, mint a gyalogságnál.

Az ifjak 6 órakor fölébresztetnek, a tanítás 7 órakor kezdődik s tart 12-ig. 1 órakor ebéd. 2—8 óra között az órarendhez alkalmazkodnak, 8 órakor esteliznek s 9 óra után elvégezvén az esti imát, lefeküsznek.

Az erkölcsi nevelést illetőleg, minden osz-

tálynak felvigyázója, illetőleg nevelője egy tiszt és két hadapród-őrmester, ezek egyike éjjel-nappal elválhatlanul az osztálylyal van; a két osztály két századra oszlik: az 1., 2., 3-ik osztályt főhadnagy, a 4., 5., 6-ik osztályt százados vezényli; minden századnál van 3 hadnagy s 6 hadapród-őrmester; a két századot őrnagy vezényli; ezen kívül a szolgálat könnyítésére még 2 hadnagy és 4 hadapród-őrmester veendő fel a létszámba. A tisztek és őrmesterek megválasztásától függ az intézet jövője — s a magyar, ki hazáját szereti, bizonynynyal minden erejéből azon leend, hogy teljesen megbízható egyének alkalmaztassanak.

Egy fejezet a büntetésekről szól, melyek akkép alkalmazandók, hogy a növendék erkölcsi érzetét ne öljék meg; egy fejezet a jutalmazásokról, melyekről hogy igazságosak legyenek, minden osztályban külön tiszteleti könyv vezetendő.

A tudományos képzésnek olyan előkészületet kell a növendéknek adnia, hogy az intézetből kiléptekor, bármelyik katonai ágra szánja is magát, képes legyen önjerejéből saját szorgalma által elsajátíthatni az arra szükséges nagyobb tudáskört.

Tantárgyak:

1. Vallás.
2. Német-, magyar-, latin-, franczianyelv.
3. Szép- és helyesírás e négy nyelven.
4. Levél és hivatalos irály mind a négy nyelven.
5. Földleírás, történet, statistica.
6. Gondolkodástan, erkölcestan.
7. Természet-, nép- és hadjog, hadi törvények, magyar jog.

8. Természettan és kísérleti természettan.
9. Tiszta és alkalmazott számтан.
10. Tüzérségi, tábori- és állandó erődítés; a helyek megtámadása s védelme.
11. Gyalogsági és lovassági szolgálat.
12. Harczászat és hadászat.
13. Szabadkéz- és helyrajz.
14. Gaeodesia és térképezés.
15. Tereptan és a terep felhasználása.
16. Gyakorlatok.
17. Lovaglás.
18. Táncz.
19. Vívás.
20. Tornászat.
21. Úszás.

Az egyes tantárgyakra készített útasításból kiemeljük: hogy a protestánsok s görögök saját papjaik által elkülönített oktatásban részesülnek s ünnepeken templomaikba mennek, hogy a tannyelv a 2—6-ik osztályban kizárólag német, s hogy a többiekre nézve ezen utasítás a fennirt tantárgyakat fokozatosan osztja fel mind a hat osztály között, némelyeket több osztályokon át folytatólagosan.

Külön meg volt szabva az is, hogy mit tartozik minden növendék az intézetbe léptekor magával hozni, valamint a törvényjavaslat tervezete is hozzá volt mellékelve. *)

*) Mind e javaslatok megvannak az 1808-iki országgyűlés irományai közt a XLVIII. szám alatt.

IV.

A bizottsági munkálatot az oct. 27-iki ülésben vették tárgyalásba, s nem minden vita nélkül fogadták el. Maga a cím »Nemzeti Academia« vagy »Nemzeti katona-Academia« legyen-e? adott vitára alkalmat. Az elsők a szabatoság elvéből indultak ki, miután azok, kik abban neveltetnek, nem lesznek kényszerítve katonákká lenni; de az utóbbiak csak úgy hitték, hogy a katonai intézetek előnyeiben fognak részesülni, ha a katonai-egyetem nevét megtartják. Ezen utóbbi nézet győzött.

Azon pontnál, mely az intézet igazgatásáról rendelkezik, néhányan ki akarták fejezni: köttessék ki, hogy a hadi-tanács nem fog ezen intézet igazgatásába befolyással birni — de miután az igazgatóság szabatosan körül volt írva, az indítvány elvettetett. El egy másik is, mely arról akart intézkedni, hogyan fog az academia igazgattatni, ha nem lesz nádor?

Elhatározták, hogy az adakozók nevei törvényczikkbe iktattassanak: — s e czikk rögtön azt eredményezé, hogy eddigi adományaitat többen kikerekítették, s ily módon a tőke 22,000 frttal növekedett. Határoztak az adósok betáblázása (azaz a megyei jegyzőkönyvekbe beiktatás) ügyében is.

Némi vitát idézett elő az akademia állásáról adandó évi jelentés ügye is. Némelyek úgy hitték, hogy elegendő lesz csak az országgyűlést tudósítani annak állásáról, mások e felett meg a törvényhatóságokat is kívánták, még pedig évenként értesíttetni — s a kérdés eldöntésénél nem a nyil-

vánosság érdekében, hanem a nádor óhajására határozták el az évi tudósításokat.

A törvényjavaslat egyes szavai felett rövidebb viták voltak, többi között a tantárgyak közé a civilis architectura is felvételre, s egyszersmind elhatározták, hogy az irományok között a német szervezési javaslatot is kinyomatják.

Megállapították a felírás szövegét is, melylyel a törvényjavaslat a felség elé fog terjesztetni. Mind ez elintéztetvén, a felsőházhoz küldetett át.

Az oct. 28-án tartott ülésben a főrendek, válaszolva a rendek izenetére, fölsőlegesen tartották, hogy minden, bármily csekély adomány is fölvételessék a törvénybe; elég lesz, ha a nagyobb adományok az adományozás nagysága szerint osztályozva vétetnek föl s a kisebb adakozások csak együttesen vétetnek föl azon hatóság neve alatt, mely azt beküldötte. Az alsóház, közöltetvén vele a főrendek izenete, nem tett kifogást ez utóbbi ellen — de a sorrendet megkívánta tartani, mert az első adakozók buzdították a többieket példájuk utánzására.

Az octóber 29-én tartott közös ülésben fölolvasták a felterjesztésnek megállapított szövegét: »jobbágyi hódolattal fogadják ő felsége kegyességét, hogy a vácsi Theresianum épületét a katonai intézetnek kegyeskedett adományozni, s hogy királyné ő felsége nevét adta ezen intézethez. S midőn alázattal bemutatják a törvénytervet s annak kegyes jóváhagyását kérik — hogy a szerencsés kezdetnek vége is szerencsés legyen, — kérik ő felségét, hogy a legfelsőbb felügyeletet, mely törvény szerint őt illeti, vállalja el, hogy az intézetet a többi intézetekéhez hasonló kedvez-

ménynyel lássa el; a tanítók és felügyelők a katonaságnál levő tisztek közül választassanak, kik rangjukat ezen intézetnél tartsák meg, s az intézetben magában léptettessenek elő; hat év múlva katonai rangban egy fokozattal följebb menjenek; az ezen intézetből kilépett ifjak közül a jeles osztályzatúak alhadnagy, a többiek zászlótartói rangot nyerjenek; úgy mint a bécsi akademiában, állittassék fel a VII-ik évfolyam is, s a kik ezt végezték, a hadmérnöki karhoz főhadnagyoknak vétessenek fel. Ha azonban ez nem volna lehető, engedje meg ő felsége, hogy a kik itt 6 évet végeztek, a hetedikre Bécsben vétessenek fel. Végül kéri ő Felségét, hogy a mennyiben az adományokból begyűlt összeg kamatai nem volnának elegendők a költségek fedezésére, az a Magyar Tudományos Egyetem felesleges jövedelméből pótoltsassék, s hogy az ezen intézetnél alkalmazott katonai tisztek, katonai fizetésöket, mint Bécs-Újhelyben, itt is húzzák.*)

A következő napon a két ház folytatta a vegyes ülést. A katonai egyetemnek elegendő jövedelemmel ellátása a rendek kiváló gondját képezte. Bármily lelkesedéssel is karolta fel a nemzet az ügyét, nem hitték, hogy az adományozások az egész alapot kiteremtsék. Meg volt ugyan említve a feliratban, hogy szívesen vennék, ha az universitás jövedelmének egy része ráfordíthatnák: de ezt sem tartották eléggé biztos alapnak. Kezdetől fogva tehát egy mind ezeknél biztosabb jövedelmi forrás kiteremtése mutatkozott szükségesnek.

Legbiztosabb alapnak hitték, ha az udvartól kinyer-

*) Az országgyűlési irományok között a LXI-ik számú.

hetik, hogy a bátaszéki apátúrság jövedelme fordíttatnék e célra: nem egészben, csak annyi, a mennyit a bécsi Theresianumban levő magyar ifjak vesznek igénybe. Ezen apátúrság jövedelmét ugyanis Mária Theresia királyné a róla nevezett Theresianumnak adományozá, oly módon, hogy abból magyar nemes ifjak neveltessenek. Az 1791-diki országgyűlés a systematica deputatiót utasította, hogy általában a nevelés s ezzel kapcsolatban a katonai nevelés ügyét is vonja be tanácskozásai körébe. Az utolsó (1807-ki) országgyűlés már tett a királyhoz felterjesztést, hogy a mennyiben a bátaszéki uradalom jövedelme nagyobb, mint a mennyit a Theresianum igénybe vesz: fordítsa ez összeget ő felsége a nevelés ügyének hazai előmozdítására — mire a királyi válasz az lett: hogy gondja lesz ő felségének, hogy ezen apátúrság jövedelme rendeltetésének megfelelőleg használtassék fel. A rendek, »mivel ő felségének akaratját ezen kegyelmes válaszból nem egészen érthették ki« — midőn a katonai nevelőintézet eszméje újból szőnyegre került, feleleveníték a kérdést, s a Ludovica ügyével párhuzamosan tárgyalák. A felírás tervezete az alsóház javaslata szerint némi módosítással a felsőház által is elfogadtatott, s mint említettük, az oct. 30-ki vegyes ülésben felolvastatván, alá íratott.

Nyomós érvekkel kísérek kérelmököt, kiemelve, hogy az ország javaiból tett s más ország javára fordított alapítványok törvény szerint az országra visszahárítandók. S végül kérték ő felségét, hogy a mennyiben a bátaszéki apátúrság jövedelmét a Theresianum nem veszi igénybe, fordíttassék az a Ludovica Academiára. *)

*) Az 1808-iki országgyűlés irományai között a LXVI. szám.

V.

A Ludovica ügyében oct. 29-kén kelt s még az nap beadott fölterjesztést az udvari cancellária másnap tárgyalás alá vette. Néhány pontjára lényeges észrevételei voltak. S azok alapján elkészítvén a királyi válasz szövegét, még az nap bemutatta ő felségének — s az erre költ legfelsőbb elhatározás elrendelése, hogy a cancellária a javasolt leiratot haladéktalanul küldje meg a rendeknek.

Úgy is történt s az már az oct. 31-kén tartott vegyes ülésben felolvastatott.

Nagy öröme szolgált a trón védelme ügyében a rendek által kifejtett gondoskodás. S minthogy a szellemi képzettség a sikert a testi erőnél jobban előmozdítja, lelki örömmel szemlélte, mily lelkesedéssel karolták fel a nemzeti katonai academia ügyét. S jövőre is, mint ő és a királyné már eddig is tették, királyi jóindulatát attól megvonni nem fogja s a felterjesztett törvényczikket lényegében jóvá hagyja, s csak némelyekben kívánja módosítani, a mennyiben a fennálló academiák szervezetétől ezen szervezetben sem térhetni el. A módosítások a leirat mellékletéből láthatók. Szívesen beléegyezik, hogy az intézet legfőbb igazgatása szeretett testvérére, a nádorra bízassék. Abba is beléegyezik, hogy a pesti egyetem fölöslegéből segély nyujtassék ezen academiának, de a fennálló rendszerből kifolyólag nem engedheti meg, hogy a Ludovicában VII-dik évfolyam is állittassék fel, különben királyi kegye jeléül megengedi, hogy néhány ifjú, ki kitűnően végezte a Ludovica Academiát, az előirt vizsgát letévén, a VII-dik

évet Bécsben végezhesse. *) Ezen leiratnak rögtöni kinyomatása elrendeltetett.

Ugyan e napon az udvari cancellária a bátaszéki uradalom ügyében kelt országgyűlési felterjesztést vette tárgyalás alá s bemutatta javaslatot ő felségének. »Ő felsége már két ízben is megirta a rendeknek, hogy a bécsi theresianumi alapítványon nem akar változtatni. Mária Theresia alapítványa egészen a törvény értelmében történt, mely megengedi, hogy az elpusztult apátságok jószágai nevelési czélokra fordíttassanak, s nincs törvény, mely megtiltaná, hogy magyar ifjak Bécsben ne növeltessenek. A rendeknek, kik ily módon a pesti egyetem fölöslegét is meg akarják a katonai intézetnek szerezní, meg volna irandó, hogy Felsőged ragaszkodik korábbi leirataihoz. De a rendek talán megnyugvást találnának abban, hogy ő felsége tekintettel lesz rá, hogy a Theresianumban a magyar ifjak száma szaporíttassék.**)

A királyi leirat csakugyan ezen értelemben készült el, s az oct. 2-ki ülésben felolvastatott. ***)

A két összefüggő ügy ezzel el volt intézve: ez utóbbit a rendek egyszerűen tudomásul vették — a katonai academia ügyében pedig köszönő feliratot határoztak, mely a nov. 3-ki vegyes ülésben jóvá hagyatott, aláíratott s fölterjesztetett: a katonai intézet megalapítása által az ország véderejének jövőjét akarják biztosítani: s ezért helyeznek arra oly nagy súlyt. Honszerelmők ösztönzi őket, hogy ő felsége lábaihoz borúljanak, nem hogy érzelmeik nagyságát

*) Az országgyűlési irományok közt a LXXI. számú.

*) Megvan a cancellária levéltárában.

**) Megvan az országgyűlési irományok közt a LXXVI. sz. a.

kifejezzék, hanem hogy örömet költsenek szívében azon jótéteményekért, melyekkel jövő boldogságuk reményét feléleszti. A legmélyebb hálával, hogy ezen katonai intézet iránt óhajtasuknak elég lesz téve. *).

A rendek utolsó ülése november 5-kén volt: ekkor mutatták be a megerősített törvényeket, melyek sorában a VII-ik a katonai Ludovica Academiáról szóló.

VI.

Ritka országgyűlés volt, mely ily rövid tartam alatt annyi fontos dolgot végzett s a melyben a két ház oly nagy egyetértéssel működött volna. A veszély érzete volt az, mely fönn és lenn, a kormányt és országgyűlést a drága idő felhasználására inté, mely a vitákat a rendes mederben tartá, elmérgesedni nem engedé. Közegyetértéssel akartak a veszélylyel szembe nézni, férfiasan elhatározott lélekkel, s mindenki a legjobb eredményeket várta az új törvényektől: a nemzeti fölkelés és banderiumok szervezésétől; az újonczok megajánlásától a jelenre, — a Ludovica Academiától a jövőre nézve.

S ha főként ez utóbbi iránt oly nagy volt a lelkesedés a hazában s a hazán kívül a magyar ezredeknél, hogy a magyar huszárok ezrede Kobilkáról nov. 15-kén 1200 frtot küldött ama katonai intézetre **), annak közel jövőben létre jöttén senki sem kételkedett s erre nézve az intézkedések komolyan meg is tétettek.

*) Az országgyűlési irományok közt a LXXXI-ik számú.

**) Gr. Neipperg jelentése nov. 15. s Károly fhg átirata a nádorhoz nov. 23; nádori levéltár.

S midőn e czélból a nádor Vácra ment, hogy az építkezésre a szükséges intézkedéseket megtegye, s ott ki-
tűnt, hogy a theresianumi intézet a katonai akademia czél-
jára nem elegendő, Kámánházy püspök élő szóval azt az
ajánlatot tette, hogy az intézet mellett fekvő s a püspökség
tulajdonait képező (8 hold) telket ő ingyen oda ajándé-
kozza — s azt nov. 28-kán káptalani nyilatkozattal is meg-
erősítette. *) Egy a hatóságokhoz 1809. jan. 28-káról inté-
zett körrendelet, e példára hivatkozva, általános részvételre,
közadakozásra hívta fel a hazafiakat. Ugyanakkor az inté-
zet szervezésére vonatkozó munkálatokat ismét tárgyalásba
vették: szakemberek azon alapon, melyet a törvény elfoga-
dott, s mely a bizottságot munkálatainál vezette — szóval
az általunk vázolt javaslat alapján — kimerítően és részle-
tesen kidolgozták a ludoviceumi szervezet tervrajzát, mely
a leczketervet, fegyelmi szabályzatokat, az alapok kezelését,
a tanítási utasítást, a növendékek képzését, az osztályokban
a tanítást, a tanítókat (tervezve volt 1 lelkész, 10 katonai,
10 polgári tanár, a tannyelv német, latin és magyar leen-
dett, ez utóbbin a történetet és földrajzot tanították volna)
s mindezt a legnagyobb részletességgel felölelte **), s gróf
Radeczky dec. 29-ről benyújtotta a lovaglás tanítására
vonatkozó javaslatát. ***)

De más oldalról is dolgozott a kormány, hogy az inté-

*) A nádor fölterjesztése dec. 28-káról ő felségéhez, s a király
legfelsőbb elhatározása, melylyel az adományozást úgy erősíti meg,
hogy a püspökséget azért teljesen kárpótolja. Mindez a nádori levél-
tárban.

**) A tervezet megvan a nádori levéltárban.

***) Eredetije a nádori levéltárban.

zet a legközelebbi tanévben megnyittathassék. A nádor Pozsonyból oct. 3-ról (1808) figyelmeztette a helytartó-tanácsot, hogy a vácsi épületet semmi más célra ne használja s intézkedjék, hogy minél hamarabb kiürítettessék. Oct. 4-ről pedig a főhadi tanácsot szólította fel, hogy ha valami katonai osztály vagy raktár volna az épületben, annak elszállítása iránt intézkedjék. *) Egy 1809. jan. 14-kén kelt legfelsőbb kézirat elrendelte, hogy az épület egy meghatalmazandó egyénnek átadassék.**) Egyszersmind az intézet jóvedelmének növeléséről is kívánt gondoskodni. A helytartó-tanács a cancellaria felhívására jelentést tett, hogy az egyetemi alap s a tanulmányi alap annyira igénybe vannak véve, hogy ezeknek jóvedelméből a Ludovica Académiára semmit sem fordíthatni, egyedül a vallás alap van azon helyzetben, hogy ez intézetre 10,000 forintot felajánlhat — s ha ez rendeltetik, a helytartó tanács kéri a törvény azon kedvezményét, hogy egy egyént ajánlhasson stipendiumra, számára fenntartani. A cancellaria (1809 márt. 24.) ő felsége kegyelmébe ajánlotta az ügyet s a legfelsőbb elhatározás kérdést határozott tétetni az iránt, ha nem fog ez

*) Mindkettőnek eredeti fogalmazványa a nádori levéltárban.

**) Lieber Graf Erdődy ! Da Ich das ehemalige Waitzner Theresianum zu einer von Mir benehmigten Ludovizäischen Akademie bei Gelegenheit des unlängst geendigten Landtages den Ständen geschenkt habe, so werden Sie bei der Statthalterei veranstalten, dass die Gebäude und dazu gehörigen Gründe den von Meinem Herrn Bruder Erzherzog Palatin, der mit Meiner Einwilligung die oberste Direction der zu errichtenden Akademie hat, bevollmächtigenden Individuo übergeben werden. Wien, den 14. Jänner 1809. Auf Sr. Majestät ausdrücklichen Befehl : E. Reiner mp.

összeg által csorbát szenvedni az eredeti czél, melyre a valás-alap rendelve van? *)

Még határozottabb lépés történt az igazgató kinevezése által.

József nádor 1809. február 16-ikáról felterjesztést intézett a királyhoz, mely szerint az utolsó országgyűlés óta foglalkozik a Ludovica belső szervezetére vonatkozó munkálatokkal. A tőkék s alapítványok biztosítására már meg vannak téve a szükséges lépések. A régi Theresianum nagyítására szükséges telkek, a lovagló iskola, gazdasági épület és konyhakert Kámánházy püspök által megszerezettek. A Ludoviceum tervezete, a Theresianum átalakítására vonatkozó tervek oly módon, hogy ez épületekben két osztály elférjen, már elkészültek. A Ludoviceum szervezetének alapelvei elkészültek s ezeket ő egymás után fogja ő Felsége elé terjeszteni. Miután a tanításnak ez évi octoberben meg kell kezdetni, szükséges, hogy a helyi igazgató kinevezetessék. Mert a mint az idő megengedi, meg kell kezdeni az építést, a gazdasági s tanulmányi ügyek elintézését az igazgató vezetése alatt.

Különböző helyekről négy egyént ajánlottak neki:

1. Klauzál János nyug. ezredest,
2. Péchy Mihály ezredest a hadmérnöki karnál,
3. Logdmann János hadmérnök-kari alezredest,
4. Csefalvi Pulszky Miksa őrnagyot, az 52-ik számú Ferencz Károly főherczeg gyalogezredtől.

Az igazgató iránt megkérdezte testvérét Károly

*) A cancellaria felterjesztése, s a legfelsőbb elhatározás a magyar cancellariai levéltárban.

főherceget, a generalissimust, ki is oda nyilatkozott, hogy a hadmérnökkari s tüzérségi igazgatóság, a főszállás-mester s a hadi levéltári igazgató, a velök közlött s indokolt javaslatok alapján oda nyilatkoztak, hogy legalkalmasabb az igazgatói helyre Petrich András ezredes a főhadszállás-mesteri karnál, mint a ki magyar, német, latin és szláv nyelveket is írja és beszéli, a szükséges theoreticus és practicus ismeretekkel bir, s a hadsereg egyik legkitünőbb tiszte. Maga a nádor is e véleményhez csatlakozik s ígéri, hogy fel fogja a katonai és polgári tanároknak és tanítómestereknek és a felügyelő személyzetnek névsorát terjeszteni, hogy azok korán megérkezessenek Vácra s ez évi octoberben a tanítás megkezdethessék.

A király Petrich András ezredest nevezte ki igazgatóvá. *)

Azon évre az építkezési költségeket a legfőbb építészeti tanács mintegy 80,000 frtra tette, s a nádor április 19-ikén kelt felterjesztésében az építkezési tervzetnek elfogadását ajánlá, miután a pénztárban ápril 15-dikén 60,000 frt készpénz volt, a ludoviciai tőkének évi kamatja 78,000 frtot tett ki, s ekkép azt e két összeg összegéből — 140,000 forintból — könnyű leend fedezni. Az uralkodó elfogadta az udvari építészeti tanács s számvevőség által készített építési javaslatot, a nádornak arra tett észrevételeivel együtt **),

*) Ich ernenne zum Director des Ludoviceums den Obersten Andreas Petrich und erwarte die weitere Auskunft, welcher Gehalt und Emolumenten-Genuss dem Director zu verleihen wäre, so wie die Vorschläge wegen der Verfassung und Einrichtung dieses Instituts zu meiner Genehmigung. Franz m. p.

**) A nádor felterjesztése a legfelsőbb elhatározással: a nádori levéltárban.

s Győrött 1809. június 8-ikán az építkezések megkezdésére a nádor 70,000 forintot Heppe építkezési igazgatónak ki is utalványozott *), kinek ez évben bekövetkezett halála után az építés vezetésével Heyne bízott meg.**)

De ez év válságos eseményei nem kedveztek az építkezésnek. A nádor már fenn idézett ápril 19-iki felterjesztésében kimutatta, hogy a Ludovica alapja nem elegendő arra, hogy az építkezési költségeket is fődözze, s egyszersmind az académiát is életbe léptesse; e felterjesztésére az uraldodó elhatározá, hogy az intézet megnyitása halasztásék el 1810. october havára.

S a mi ezután történt, az építkezés komoly munkába vételét épen lehetetlenné tette. Bécs a francziák által bevétetett, Magyarország harcterré lett, s bár az ország az uralkodó iránti hűségében perczig sem ingadozott, sőt ragaszkodásának kiváló példáit adta, de az izgalom még is nagyobb volt, s a harctér is közelebb volt Váczhoz, hogysem az építkezési tervezet végre hajtását meg lehetett volna kezdeni. Ez időben minden rendelkezhető erőt Komárom siettetett megerősítése s a sebesültek szállítása vett igénybe. Maga a nádor sem volt az országban, ki az intézkedések szálait kezében tartá, s mint láttuk, a főépítész a legválságosabb időben halt meg. Szóval több nem történhetett, mint hogy a nélkülözhetetlen javításokat végrehajtották, némi anyagokat szereztek be, s ez összesen 25,991 frt 5 krba került. Mindaz, mit a nádor tett, miután deczember végén állomását újra elfoglalta, még ez évben annyi volt, hogy egy kiküldött biztos által a dolog állásáról jelentés tétetett, s miután ezt a viszo-

*) Az utalvány eredeti mintája a nádori levéltárban.

**) Fogalmazvány a nádori levéltárban.

nyok folytán elhanyagoltnak, az alaptőkét elégtelennek s a valódi megnyitást a jövő évben is lehetetlennek találta : egyelőre a további építést felfüggeszté. *)

VII.

Így köszöntött be az 1810-ik év. El határoztatott ugyan, hogy az academia octoberben megnyitassék, de hogy a határozat teljesedésbe mehessen, arra kevés kilátás volt. Az a lelkesedés, mely, ha a múlt év válságos eseményei meg nem zavarják, életre hívta volna az intézetet, már csökkent, s alig volt kilátás rá, hogy azt újra a régi mederbe lehessen terelni. Aztán előre nem látott akadályok is mind jobban jobban feltornyosultak.

Petrich ezredesből tábornok lett, fizetése az alap jövedelmeiből födöztetett s az építkezések vezetésével, — a mint azok megkezdése lehetővé válik — megbízott. Mindenek előtt a régi tervezeteknek új átalakítása, czélszerű módosítása lett munkába véve. Ezek készítésével Aman udvari építész bízott meg, ki a azokat martius 16-án be is szolgáltatta. Martius 25-kén azok Petrichcsel közöltettek, kinek alapos és lényeges észrevételei voltak rá, melyeket május 25-kén be is nyújtott, és a nádor ezek végrehajtásával őt meg is bízta.

De az már világos volt, hogy az építkezés ez évben nem fog annyira haladni, hogy az intézet megnyitható legyen, s miután az alap korlátoltsága miatt lehetetlen volt az egész tervezett építkezést egyszerre venni munkába, a nádor azzal a tervvel lépett ő Felsége elé, hogy az építkezési munkálat

*) A nádori levéltárban levő adatok alapján.

több évre osztva hajtassék végre, de oly módon, hogy ha a megnyitás 1811. octoberben meg is történnék, oly állapotban legyen az épület, hogy az építkezést lehessen folytatni, hogy ebből a növendékeknek, a fegyelemnek a belrendezésnek semmi hátránya se következze.

Az academia összes építkezési költsége 968,307 frt. 37 kr-ra volt praeliminálva, melyből ez évre 368,308 frt 37 kr., vagy a már beszerzett anyagok leszámítása mellett. 266,730 frt. 32 kr. igényeltetett.

Minthogy pedig az első, t. i. a rögtöni kiépítés esetében egyszerre egy milliót kellene az academiának 1,278,320 frt. 24 kr. tőkéjéből ráfordítani, úgy hogy ily módon csak 4698 frt. 13 kr. maradna évenként az intézet fenntartási költségeire, a nádor a több év alatti kiépítés mellett nyilatkozott.

Az intézet megnyitására nézve a nádor szükségesnek tartván, hogy az annyira előhaladott legyen, hogy a tanítást ne akadályozza, az 1811-ik év octobere mellett nyilatkozott. Az intézet fenntartására évenként 136,266 forint kívántatik, ebből pedig még az esetben is, ha az építés több éven végre hajtatik, 58,392 forint nincs az évenkénti tőke által fedezve : a nádor úgy hiszi hogy ezen hiányt a pesti egyetem pénzösszegéből lehetne fedezni, a mennyiben az intézet polgári tanárai azon alapból fizettetnének. Lehetne fedezni e mellett még úgy is, hogy a katonai tanárok fizetésöket a kincstártól húzzák, s csak pótlékot kapnak az academiától. S aztán nyilvános adakozások útján is nevezetes összeget remél nyerhetni. Mindezek felett pedig kéri ő felségét: méltóztassék ez intézetet a bécsi hadmérnök-academiával egy rangba helyezni, s úgy intézkedni, hogy ha megnyittatott, semmi oly

körül mény ne állhasson be, mely annak felvirágzására gátolólag hathatna. *)

A nádor terjedelmes és kimerítő tervezetét a cancellaria útján az építészeti tanácscsal közölte s az october 12-én beérkezett javaslatok alapján 1811. február 23-kán kelt elhatározásával elrendelte, hogy kimerítő építés tervezet és költségvetés terjesztessék fel, melyben ki legyenek minden évnek építési költségei pontosan mutatva; terjeszsze fel a cancellaria, hogy a belszervezeti költségek évenkénti növekedése mennyit vesz igénybe, arról pedig; hogy 1811. oct. 1-én megnyitathatik-e az intézet, annak idejében fog intézkedni, s arról is bevárja a jelentést ha az egyetemi alap megbírja-e az új terheket. Hogy az alkalmazandó katonák húzhatják-e katonai fizetésöket az aerariumtól, arra nézve, tegye magát a cancellaria a hadi tanácscsal érintkezésbe. **)

Mire a fegfelsőbb elhatározás kiadatott, már eldőlt az építés ügye: az 1811. február 20-kán kiadott nyílt parancsa forgalomban levő összes bankjegyek értékét $\frac{1}{5}$ -re szállította le — tehát a Ludovica académiának egy millió s közel 300 ezer frtja 250,000 frtra olvadt le. ***) Ily körülmények között az intézetnek ez évben történendő megnyitá-

*) József nádor felterjesztése Ferencz királyhoz 1810. jun. 23-tól a nádori levéltárban.

**) A cancellariai felterjesztés s legfölsőbb elhatározás; a cancellaria levéltárban,

***) Ezen rendelet szerint a forgalomban levő bankjegyek csak 1812. január utoljáig maradnak forgalomban, s azontul váltójegyekkel fognak felcseréltetni. Hasonló devalvatio érte a forgalomban levő rézpénzt is: a 30 kros 6 krosra. a 15 kros 3-krára olvadt le, da a 6, $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ krosok kiestek a forgalomból s ezek mint pusztá réz váltattak be.

sáról szó sem lehetett, hanem az építkezések folytatása iránt megkezdett tárgyalásokat még nem függesztették fel. A nádor József főherceg, szíven hordozta ez intézet ügyét s azt egész komolyan vette. Hitte, hogy sikerülend neki legyőzni az akadályokat.

Azonban a devaluatio az országban nagy ingerültséget támasztott. Annak elkerülhetlenségét sokan belátták, de a mód a melylyel az életbe léptették, azt alkotmányának azon megsértése, hogy az egész országgyűlésen kívül, az állam-ministerium által létesített, mélyen elkeseríté a kedélyeket. Bizonyynal nem kellemes dolog egy egész országnak egy napon arra ébredni fel, hogy vagyonának négy ötöd-részt elvesztette — s nem csoda, ha a megyék óvásokkal, feliratokkal akarták a csapást elhárítani, vagy legalább jogaikat megőrizni. A kormány ez ügyben erélyesen lépett fel s a május 8-án a hatóságokhoz küldött leirat a király haragjával fenyegette azokat, kik a kiadott parancsolatoknak ellenszegülnek.

Ily körülmények között hirdettek 1811. aug. 25-kére országgyűlést, melynek feladata leendett az új bankjegyek alapjának s a magánosok pénzviszonyainak elintézése. De a kormányt és rendeket nagy űr választá el egymástól e kérdésekben — s ez űr még növekedett az által, hogy a bankjegyek agiója emelkedett — s már 1812 tavaszán azok értéke 55%-ra szállott alá. Ezzel aránylagosan apadt természetesen az académia vagyona is.

1812 elején újra fölvettek az építkezési terveket: az mind össze 306,798 frt 55½ kr-ra volt téve. De minthogy az académia pénztára már a 3-ik részletfizetést nem bírta meg, a nádor úgy hitte, hogy a király a szükséges összeget az

alapítványok alapjaiból, mint kamat nélküli kölcsönt kiutalványozhatja. A király Bécsben jan. 20-kán kelt elhatározásával elrendelé, hogy a cancellaria az alapok állásáról jelentést tegyen. *)

A jelentés megtörtént: az általános zavar, a pénzügyi műveletek által előidézett bizonytalanság miatt, midőn sem a hitelezők, sem a bérlők nem tudták hogyan fizessenek **), s az alapítványi pénztárakban különben sem volt pénz, gondolni sem lehetett a nádor javaslatának végrehajtására, — hogy t. i. az építkezés folytattassék, a tanárok kinevezessenek s az intézet a kellő időben megnyittassék — s az április 25-kén kiadott legfelsőbb elhatározás kimondá, hogy a midőn a Ludovica Academia alapja nem elegendő a szükséges költségek viselésére, de az alapítványi alapok készleteit sem fordíthatni előlegezésekre; az építkezéseknek ez évre tervezett folytatása akkorra halasztandó, midőn azt a körülmények megengedik, addig pedig gondoskodni kell, hogy az Academia alapja újabb erőket nyerjen. ***) Ezzel az építkezés és megnyitás kérdése ismét bizonytalan időkre lett elhalasztva.

Az országgyűlés még ekkor együtt ült, különben eredménytelen ülésezésivége felé elhatározá, hogy az academiára gyűlt újabb alapítványok törvénybe iktattassanak ****), mi

*) Eredetije a m. kir. cancellaria levéltárában.

**) Interea vero Debitores et Arendatores nec ipsi sciunt qualiter solutiones praestare debeant, et ex hac incertitudine plerumque erga reversales praestent, — mondja a cancellaria votuma 1812. mártius 13-ról.

***) Eredetije a m. kir. cancellariai levéltárban.

****) A nádor felterjesztése 1812. máj. 19-ről: a legfelsőbb elhatározás ugyan enapról (Schlosshof maj. 19.) a cancellariai levéltárban.

meg is történt az 1812-dik évi II. t. cz. által, melyben az adakozók megyékre osztva, névszerint soroltatnak elő:

Horvátországban gyűlt	48,000	frt. — kr.
Zala- megyében »	22,289	» — »
Hont » »	88,000	» — »
Arad » »	10,000	» — »
Bács » »	19,451	» 45 »
Pest » »	11,000	» — »
Trencsény » »	5,940	» 40 »
A városokban »	60,000	» — »
Temes-megyében »	11,300	» — »
Nyitra » »	5,550	» — »
Nógrád » »	5,000	» — »
A császári huszároktól gyűlt	1,200	» — »
A nádor-huszároktól »	1,000	» — »
Szerém-megyében »	1,061	» — »

Hat nappalazután 1812. május 26-dikán az országgyűlés egész váratlanul és meglehetősen nyomott hangulat között bezáratott, s nem oldhatta meg azon fontos kérdéseket, a melyekért összehívatott. A kormány önhatalmúlág intézte el a megoldatlan maradt pénzügyi kérdéseket; kiadta az úgynevezett »Anticipations-Scheinokat,« melyek értéke 27—33 között hullámzott, úgy, hogy 16 év alatt 100 frt tőkének értéke 8 frtra apadt le.

Az akarat s a lelkesedés meg volt a nemzetben a katonai intézet felállítására, s a nádor is egész buzgalommal, tőle telhetőleg, mindent elkövetett, hogy az előgördített akadályokat elhárítsa, de a tervezések revisióján túlmenni nem voltak képesek. Ő Felsége 1813. martius 9-ikén »Handbillétet« intézett a korlátnokhoz: »Kedves gróf Erdődy!

Őn, ha már meg nem történt volna, intézkedni fog, hogy a Ludoviceumnak még meglevő pénze egyelőre, míg rendeltetését eléri, oly előnyösen mint lehet, gyümölcsözőleg helyeztessék el.« *)

1814-ben újra felfogták az építkezési tervezeteket. Petrich tábornok egy tervet nyújtott be, mely az udvari építészeti hivattal közöltetett. Ez megtevéen rá észrevételeit, a m. kir. udvari korlátnokság azt, azon vélemény kíséretében terjeszté fel, hogy adassék ki a nádornak, de oly módon, hogy csak akkor fogjanak az építkezéshez, ha arra elegendő alap leend. **)

A nádor 1815-ben újra fölleveníté az építkezések megkezdésére s az intézet felállítására vonatkozó tervezeteit. A dolgok mindig eljutottak a hadi tanácsig, de ott rendesen nyomot vesztenek ***), aztán a tőke már annyira leolvadt, hogy nemcsak az építkezéseket nem bírta meg, hanem a kamatok még a folyó költségek fedezetére sem voltak elegendők. Ily körülmények között a nádor fölterjesztést intézett a királyhoz, hogy addig, míg Petrich az igazgató ezen hivatalát tényleg meg nem kezdheti, fizetésével azon intézet szegény pénztára ne terheltezzék, hanem utálványoztassék

*) Lieber Graf Erdödy! Sie werden, wen es schon nicht geschehen seyn sollte, sogleich die Veranstaltung treffen, dass die für das Ludoviceum vorhandenen Gelder, bis sie Ihre Bestimmung erhalten, fruchtbringend verwendet werden, so vortheilhaft als möglich. Wien den 9-ten März 1813. Franz m. p.

**) Az udvari cancellária felterjesztése 1814. máj. 20-ikáról. Eredeti fogalmazvány a cancellariai levéltárban.

***) Ez időben legutoljára 1815. nov. 17-kén, midőn a Ludoviceum szervezetének tervezete a hadi tanáccsal közöltetett.

az a katonai pénztárból. E kérelem kedvező elismerést nyert, de nem egy másik, melyben azt kérte, hogy a magyar kamarai kincstárnál elhelyezett 57,000 frt. tőkének egész 5% kamatja fizetessék ki — nem tekintve, hogy a devalvatio által az felére szállított le; a legfelsőbb elhatározás abból indulván ki, hogy a közsorsból, mely a kincstár hitelezőit érte, senkit sem vehetni ki, tagadó volt. *)

Az 1815-ik év aug. 2-dikán az Academia 1,522,492 frt. 44 $\frac{1}{2}$ kr. tőkéjéből a devalvatio által elesett 802,007 frt 29 kr., maradt 720,485 frt. 15 $\frac{1}{2}$ kr. — ennek évi kamatja 42,536 frt. 23 $\frac{1}{3}$ kr. volt. Ezen összeg pedig az intézet felállítására nem levén elegendő, a nov. 9-kén kiadott királyi elhatározás kimondá, hogy ő felsége a rendek 1808-iki ohajtását kivihetlennnek látja s ezért tervezet lesz elébe terjesztendő, hogy mi történjék a tőkével s a többi adományokkal, vagy hogy az legalább némilg czéljának megfelelőleg, egyidejűleg az ifjúság hasznára mikép hasznosíttassék. **)

Az események úgy fordultak, hogy a következő években még kevésbbé lehetett szó magyar katonai tanoda felállításáról. Az európai politikában bekövetkezett változás okozá ezt: a szent szövetség megkötése által a béke hosszas időre biztosítotttnak látszott. Ily körülmények között pedig nem látta többé szükségét egy magyar katonai tano-dának, s még kevésbbé volt hajlandó arra áldozatokat hozni. A tér pedig, hol a nemzet a meghozott törvény végrehajtását sürgetthete volna, el volt zárva: 13 évig nem hívtak össze országgyűlést.

*) Eredetije a m. k. cancellariai levéltárban.

**) A m. k. cancellariai levéltárban.

VIII.

A nádor 1816-ben újabban lépéseket tett az academiái építkezések megkezdhetésének kieszközlésére. Komolyan, buzgalommal s azon szívóssággal, meilyel kedvencz terveit a megvalósulás stadiumáig ápolni s fejleszteni tudta, látott dologhoz. Kieszközlé, hogy az 1813: febr. 26-kén tett építkezési javaslat 1816. nov. 6-kán legfelsőbb elhatározással láttassék el, mely azokat jelentés tétel végett vele közlendőknek rendelé. *) Az ennek alapján keletkezett tárgyalások folytán Swoboda ezredes budai építészeti igazgató megbízott, hogy haladéktalanul Vácra menjen, vizsgálja meg az épületet, a terveket, a költségvetést, Petrich tábornokkal egyetértve. **)

A vizsgálat megtörtént s abból kitűnt, hogy az épület annyira roskadozott, hogy azt e célra használni nem lehet a hely pedig annyira homokos, alkalmatlan, hogy oda új, épületet csak roppant nagy költséggel lehet emelni. s azért a nádor indítványozá: engedje meg a felség, hogy az épület adassék el, s a bejövendő összegekkel emeltessék új épület. Ez ellenében a cancellaria helyesebbnek látta, ha már kész épületet alakítanak át s a rokkantak Nagy-szombati házát hozta javaslatba oly módon, hogy a rokkantak onnan, azok pesti házába telepíttessenek át. ***) A legfelsőbb elhatározás 1817. aug. 2-áról oda utasította a cancelláriát, hogy a főhadi tanácscsal kezdje meg az épületre vonatkozó tárgyalá-

*) Eredetije a m. k. cancellariai levéltárban.

**) 1816. dec. 3-kán kelt fogalmazvány a nádori levéltárban.

***) Eredetije a m. k. cancellariai levéltárban.

sokat, melyek azonban — daczára, hogy a nádor személyesen megvizsgálta az épületeket Nagy-Szombatban, s mint egyedül alkalmast a hajdani jezsuita collegiumot hozta javaslatba, — eredményre nem vezettek.

Kedvezőbb fordulatot vett az ügy az 1825/7-iki országgyűlés megnyíltával, mely az 1808-iki VII-ik törvény-cikknek életbeléptetésére megtette a szükséges lépéseket. 1827. jun. 2-káról felterjesztést intéztek ő felségéhez, melyben ama törvény végrehajtását sürgették, remélve, hogy az intézet felállítása az ország lakosait újabb áldozatokra ösztönzeni. Óhajtják a rendek, hogy a váczí épület adassék el, de Nagy-Szombatot, fekvésénél fogva, nem tartják alkalmas helynek; az intézet számára tanügyi szempontokból is Pestet tartják alkalmas helynek, hol a város a telekre nézve ajánlatot is tett. Kérik, hogy a katonai tanárok a katonai kincstárból nyerjék fizetésöket s az igazgató fizetésének terhétől az intézet pénztára mentessék föl. *)

A cancellaria a felterjesztést rögtön tárgyalás alá vette **) s a julius 4-kén kiadott leirat ő felségének hozzájárulását jelenté ki, hogy a Ludovika Akademia Pesten állíttassék fel, hogy az insnrrectionalis alap tőkéjének kamatjából a mi a rendes kiadások után marad, az intézetre fordíttassék: ha bár az egyetemi alaphól, ennek elégtelensége miatt, a polgári tanárok nem fizethetők, de ő felsége a miben lehet, segíteni fogja az intézetet s a katonai tanárokat a katonai pénztárból fogja fizettetni: megengedi ő felsége, hogy a váczí intézet eladassék, hogy az igazgató fi-

*) A felterjesztés az országgyűlési irományok között.

**) Eredetije a cancell. levéltárban.

zetésének terhétől az alap felmentessék; hogy más intézetek azon növendékei, kik stipendiumot élveznek, ezt, ha az académiába felvétetnek, ott is megtartsák; valamint hogy ezen academianövendékei is pályázhassanak ösztöndíjakra. *)

Az ügy e kedvező fordulata nagy lelkesedést ébresztett a rendek között, s jul. 27-kén kelt válaszukban nem is késtek ennek kifejezést adni. »Felségednek — irák — f. hó 4-kén kelt és a Ludovica katonai Academiára magában kedvezéseket foglaló királyi válaszát valamint nagy vigasztalással, úgy más részről jobbágyi belső háladatos érzéssel vettük«... »és hogy — folytaták alább — felségednek a magyar nemzet iránt való kegyelmes hajlandóságának és boldogsága előmozdítására czélzó állhatatos akaratának ezen új bizonyossága örök emlékezetben maradjon és annak háladatos emlékezte a késő maradéknak átaladatván, a királyi méltóságért az országnak épségben leendő megmaradásáért és a nemzet dicsőségéért harczolók szíveibe a tüzet és a közboldogság iránt való hódolásnak erejét folyvást felgerjeszthesse, könyörgünk alázatosan felsége előtt, engedje meg kegyelmesen azt, hogy a fenntisztelt királyi választ törvénykönyvünkbe is bevihezzük: az e részben készített és alázatosan ide mellékelt törvényczikkely javaslatát pedig a maga királyi jóváhagyásával megerősítvén, kegyelmesen elfogadni méltóztassék.« **)

Ez volt a XVII-ik törvényczikk, mely kapcsolatban az 1818-iki VII-ik törvényczikkkel elrendelé, hogy az acade-

*) A leirat tervezete a cancellariai levéltárban.

**) A felterjesztés eredetije a m. k. udvari cancellaria levéltárban.

nia, a mennyiben annak tényleges alapja elegendő, Pesten állíttassék fel, s hogy a váczi theresianumi épület adassék el; egyszersmind gondoskodjanak alapja növeléséről. A katonai tanárok s felügyelők a katonai pénztárból fognak fizettetni, az ösztöndíjasok, mennyiben az alapítványok nem fordíttatnak polgári tanárok fizetésére, ösztöndíjaikat az alaptól nyerjék,

A következő XVIII-ik törvénycikk azok nevét örökíté meg, kik régi, értékökben vesztett bankjegyekben tett kötelezettségeiket az új váltócédulában ajánlkoztak fizetni s ilyen 47 találkozott; valamint törvénybe iktattattak az újabb adakozók is, kik összesen: 41,985 és $\frac{1}{2}$ forinttal növelék az Academia alapját,

A XVII-ik törvénycikkal s a julius 4-kén kelt leirattal el volt intézve Petrich fizetés-emelésének kérdése is; mely a hatóságokat 1815 s főként 1824 óta foglalkoztatta. A nádor szíven viselte az Academia érdekeit s főként pénztára csönkítését vagy apasztását lehetőleg gátolta. A keletkezett tárgyalások alapján 1815-ben kieszközölt egy legfelsőbb elhatározást, melynél fogva elrendeltetett, hogy Petrich a katonai rangja után öt megillető nyugdíjat a katonai pénztárból húzza, a ludovikai pénztárból csak annyit kapjon, a mennyi a rendszeresített academiai igazgatói fizetésből, ez összeg levonása után fennmarad.

Midőn Petrich 1824-ben táborszernagygyá lőn, fizetésének ebből származó többletét: 5000 bankó forintot, az academiai pénztár terhére kívánták róni, József nádor ezt az 1815-iki rendeletre támaszkodva, ellenezte s addig húzta a tárgyalásokat, míg azt az 1827-iki jul. 4-iki határozat

el nem ejté. *) De a hadi tanács 7468 frt $3\frac{1}{4}$ kr. kártérítést még azután is követelt. **) Nem találtam nyomát, hogy megkapta volna.

IX.

A nádor még azon évben (1827) a vácsi telek eladására s Pesten új helyiség megszerzésére lépéseket tett.

Az academia vácsi birtokai még azon évben megbecsültettek (59,957 frt 14 kr) s 1829-ben árverésen leendő eladásuk elrendeltetett. ***) Az intézet számára pedig legal-
kalmasabb helyiségnek az Orczy-telek találtatott, melyet a család 1829-ben 60,000 forint árban át is engedett. Miután Nagy István közügyigazgató a család és Pest városa meghatalmazottjai jelenlétében megjárta az egész telket, pompás üvegházával s minden hozzá tartozandóságával, a szerződést a család meghatalmazottjával meg is kötötte s 1829. jun. 28-kán a nádornak föl is terjeszté terjedelmes

*) Az utolsó elhatározás e tárgyhan így hangzik :

Superatur per Resolutionem Meam Super propositione Cancellariae de dato 17. Junii 1827 demisse substratae 4. Julii 1827. elargitam ope cujus fundus Academiae Ludovicae ab onere emensae locali Directori dotationis cum hujus functiones de praesenti necessariae non sint, sublevatus est.

Viennae, die 9. novembris 1827.

Franciscus m. p.

**) Az erre vonatkozó tárgyalások a cancellariai levéltárban.

***) Az erre vonatkozó tárgyalások a nádori levéltárban vannak. Az árvevés csak 1834-ben történt meg : addig a telkek haszonbérbe adattak.

jelentésével. *) Pest város pedig az Orczy-kert mellett fekvő azon telket, melyet 1798-ban 32 évre 4 frt 30 kr. évi fizetés mellett ezen családnak engedett át, valamint az Ilyéskút környékét is, ez utóbbit azon feltétellel, hogy a közönség számára nyitva tartassék, hasonló célra átengedé **) s korábbi adományát 20,000 frtra emelte, oly módon, hogy ezért jogában álljon három ösztöndíjast kinevezni. Ezen kívül a Festetich Antal-féle kertnek ezen telekbe beszögellő darabját is megszerezték.

Most hát megkezdettek az építkezésekre szükséges előmunkálatok, Pollák Mihály építész a nádor 1829-ben Bécsbe és Bécs-Újhelyre küldé az ottani intézetek meg szemlélésére, azután ugyancsak vele költségvetést készíttetett, mely szerint az összes építkezések költsége 1.127,849 váltó frt 50 kr-ra volt tervezve, mely összeg utóbb leszállíttatott. Hogy az építkezés annál biztosabban és gyorsabban haladjon elő, az egész építés vezetését egyedül Pollákra bízta, egy építészeti gondnokot adva mellé, ki még azon évben hozzáfogott a dologhoz, megjelölte az emelendő épület helyét s annyi anyagot gyűjtött össze, a mennyi lehető volt. De bár a szokatlanul szigorú és nedves tél nem kevés akadályt gördített utjába, kettőzött erővel fogott 1830. tavaszán a munkához s már áprilisban a nyugati főhomlokzat alapfalához hozzá kezdett, s jun. 28-kán az országgyűlés mind két háza s roppant közönség jelenlétében egész ünnepélyesen maga a nádor tette le az épület alapkövét, szokás szerint bele tevén a folyamatban levő arany- és ezüst-pénzekből

*) Eredetije a nádori levéltárban.

**) Az erre vonatkozó tárgyalások ugyanott.

egy-egy példányt s egy emléktáblát, melyre Zollner Lajos következő szavakat metszette:

Magyarifjaknak. A hadi tudományban való oktatására. Dicső I. Ferencz császár s kir. kedvezéseivel. Az 1808-iki országgyűlésében rendeltetett. Mária Ludovica ugyan akkor megkoronáztatott. Királynénktul neveztetett. Annak bőkezűségével és minden karbeli hazánkfiainak adakozásával gyarapíttatott. Ludoviceának alapkövét letette. József, a csász. és kir. öcse. Magy. orsz. n. ispánja. Ezen intézet törvényes főigazgatója 1830-ik esztendei szentiván hava 28-ik napján. Midőn. bölc. előülése. alatt. hazánk. köz-javán. A törvényesen. arra. választatott. Férfiak. ezen. városban. tanácskozánuak. Építő mester Pollack Mihály: építés gondviselője Gömörý Károly levén.

A nyugati előhomlokzat már ezen év vége felé elkészült s attól fogva akadályok között ugyan, milyen volt hogy néha a szükséges építészeti anyagot sem lehetett kellő mennyiségben kapni, de a munka folyton haladt. 1834-ben már Pollák ezen nagy és monumentális épület kőmives-munkájával elkészült, 1835-ben a belső felszereléshez foghatott s végre 1836 végén az egész munkával elkészült, még pedig úgy, hogy a tervezett 444.052 frt 48 krból ezüstben, 77,193 frt 20 kr megtakarítás állván elő, az egész épület 366,859 ezüst forint és 24 krba került *): oly összeg, melyet e massiv, roppant nagy, századokra készült s a monumentális szónak teljesen megfelelő épület mellett, meglepően csekélynek kell mondanunk, s mely az építész lelkiismeretességének s gondosságának legvilágosabb bizonyítványa.

*) Pollák jelentése 1837. april 4-ről a nádori levéltárban.

»Ha ekkép — írta Pollák a nádorhoz adott végjelentésében — sikerült a magas várakozásnak megfelelnem, s az annyira megtisztelő bizodalmat igazolnom, abban találok fel legszebb jutalmamat, de egyszersmind azon kötelezettséget is, hogy a mi még ezen nemzeti emlék feldiszhítésében hiányzik, megfeszített erővel törekedjem azt kiegészíteni.*) «

Valóban Pollák megfelelt a magas bizalomnak, s az aránylag rövid idő alatt és kevés költséggel emelt épület megérdemelte a monumentalis nevet.

X.

Az épület már megvolt s a nádor jelenté az uralkodónak: oly karban van az, hogy rendeltetésének át lehet adni, — de ennek bekövetkezését újabb akadályok megghiúsíták. Nem a nádoron múlt, ki az intézet létrehozásán megfeszített erővel munkált, nem az országgyűlésen, mely követeléseiben nem volt méltánytalan.

A mint az épület végéhez közeledett s a remények hogy a magyar hadi tanoda végre-valahára életbe is lépjen, a valósulás stadiumához érték, az országgyűlés újra felvette a tárgyalások fonalát. Az 1836-iki országgyűlés két háza öt ízben váltott izenetek után **) kiegyezett a törvényjavaslatra nézve, melynek öt §-a így hangzott:

*) Pollák jelentése a nádori levéltárban. A nagy terem díszítésére 4 magyar hadvezér medaillona volt tervezve, melyeknek megjelenésével Horvát István bíztatott meg. Thurzó Szaniszlót, Pálfi Pált s mások között Gyulay Ignácot is törölték.

**) Egyszerre három t. cikket tárgyaltak: a Ludovica, a Múzeum és az insurrectionalis pénztár ügyét.

1. §. A Ludovica magyar katonai intézet pályájának az 1836-dik évi nov. 1-ső napján leendő megnyitása elrendeltetik oly módon, hogy az 1-ső esztendőben 2 osztály, a következő 4 esztendőben évenként 1 osztály vétetvén fel, ezen idő elteltével az intézet tökéletes fenállására jusson.

2. §. Ezen cél elérésére a jelenleg megkívántató 309.000 frtkat az Ország Rendek megajánlják, mely somma egyéb segedelmek módjára, a törvényhatóságok között egyedül a nemesi rendre és azokra, kiket a törvény ezen név alatt foglalva ért, fog felosztatni, és az 1807. évi 2. t. cz. rendelete szerint lészen beszédendő.

3. §. Országos választmány rendeltetik következő tagokból N. N. — mely az 1808. évi orsz. gyűlése alatt kidolgozott nevelési és oktatási rendszert megvizsgálván, annak a jelen időhöz képest célirányos változtatásáról és tökéletesítéséről a legközelebbi országgyűlésnek teljesen kidolgozott tervben előadást tegyen.

4. §. Addig is pedig, minthogy ezen intézet a f. é. nov. 1-ső napján, az 1-ső §. szerint okvetlen megnyitandó, elhatároztatik, hogy abban, egyébiránt ideiglen az 1808-ik rendszer tartassék, azonban minden hadi és más tudományok mellőzhetlenül és kirekesztőleg magyar nyelven taníttassanak, és következőleg csak olyan tanítók alkalmaztassanak és oly nevendékek vétessenek fel, kik a magyar nyelvet tudják: továbbá

5. §. Mivel szükséges, hogy akár mely hiten levő nevendékek a maguk illető vallásukban oktatást nyerjenek, ugyanezt addig is Ő cs. k. Fensége az ország nádora, minél célirányosabban eszközölni. *)

*) A nádori levéltárban.

Egy másik törvényczikk a Ludovicára tett újabb adományokat foglalta össze, ezek között Kassa város 26,000, gróf Batthyány J. 10,000, Pestvárosa a beltelken kívül 13,330, báró Mandel Lajos 10,000, Szabadka város 6800, Vojnics Máté 6667, gróf Festetich Antal 6666, Odry Éva 5860, a szepesi városok 5833, báró Rudics József 5267 pengő forintot adtak.

Egy harmadik pedig gróf Buttler Jánosnak 20 ifjú eltartására tett alapítványát foglalta czikkbe, mely alapítvány 126,666 frt 40 krt tett s összesen 13 megyének adott kinevezési jogot.

A válasz — melyre vonatkozólag a magyar cancellaria az államministeriummal is folytatott tárgyalásokat — nem elégítette ki a rendeket. A leirat kivihetetlennek tartotta a javaslat 3-ik és 4-ik §§-ait, főként hogy a katonai tudományok magyar nyelven taníttassanak, melynek »a szükséges eszközök hiányában« ez idő szerint még módját sem látta — s csak az 1-ső, 2-ik és 5-ik §§-okat nyilatkozott hajlandónak megerősíteni.

Az országgyűlés, bár már a tanterv készítésére a bizottságot is (összesen 25 tagból, közöttük Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Beöthy Ödön, kikhez az elnök a tábla részéről hármat, Horvátország részéről egyet adott) kinevezte, ily módon nem volt hajlandó elfogadni a törvényczikket s ekkép nyilatkozott:

»Tanácskozás alá vevén a KK. és RR. a Ludovica katonai nevelő intézet tárgyában érkezett kir. választ, annak foglalatjából csakhamar arról győződtek meg, hogy ezen intézet, ha a kir. válasz tartalmához hozzá járulnának, nem csak az ifjuságnak katonai tudományokban a

nemzetiség megóvása mellett leendő kimivelése céljának meg nem felelne, hanem inkább növendékeiből a nemzetiséget tökéletesen kiirtaná. Ily szomorító körülmények közt kötelességeknek tartják kinyilatkoztatni, hogy inkább mintsem oly tetemes áldozatokkal a nemzetiség lassú előlééséhez segédkezet nyújtsanak, mintsem hogy oly intézetet, melyben a nevelés módjának meghatározási jussa nékiek a k. válasz által tagadtatik meg, elősegítsék: e részben tett minden ajánlásaitat visszaveszik s a törvényczikkely alkotásába csak azon részre nézve nyugosznak meg, mely által a szabad ajánlatokat tevők nevei törvénybe igtattatnak.«

E szerint csak az újabb adakozásokról (XXXIX-ik) s a gróf Buttler János alapítványáról (XL.) szóló törvényczikkelyek lettek megerősítve, 1836. máj. 2-án pedig az országgyűlés bezáratott.

A nádort ez eredménytelenség nem csüggeszté el. Azal a szívóssággal, kitartással, melylyel kedvencz eszméit ápolta, érlelte, folytatta tovább az erre vonatkozó tárgyalásokat is s már 1835-ben s utóbb 1838. febr. 3-kán felterjesztést intézett a felséghez az intézet aligazgatójának kinevezése iránt, mely állomásra ő Stoczek Ferencz nádorhuszár őrnagyot ajánlá, valamint az intézet felállítására szükséges alap megszerzése iránt, melyre legalkalmasabb eszköznek: részvétegyeletnek felállítását tartotta. *)

A király 1839. jan. 28-kán legfelsőbb kéziratot intézett a nádorhoz: »Akaratom lévén, hogy a katonai Ludovica academia Pesten életbe lépjen, erre pedig mindenek előtt az intézet teljes szervezetének megállapítása s abból folyó-

*)A cancellariai levéltárban.

lag az igazgatóság számára utasítás szükséges» — felhívta a nádort, hogy az erre vonatkozó munkálatokat terjeszsze fel. Az a főhadi tanácscsal lesz közlendő. Ugyan e tárgyban egyuttal a főhadi tanácshoz is intézett kézjegyet. Mart. 25-kén pedig ugyan-e tárgyra vonatkozólag a felség a cancel-lárt hívta fel az utasítási javaslatokat a tárgyalásokkal együtt gróf Hardegghhez, a főhadi tanács elnökéhez külden. *)

Az ugyanazon évben jun. 2-kán megnyílt országgyűlés tárgyalásba vette a katonai intézet ügyét. Az országos pénztárakról adott jelentés IV-ik szakasza kimutatta az académiái pénztár állását, mely alkalommal a rendek fájdalmasan jegyzék meg, hogy az ügy fennakadása szomorítólag hat rájuk: s még egyszer kísérletet tettek az intézethez szükséges 309,000 forint megajánlása mellett az 1836-ban felterjesztett törvényjavaslat sanctionálását kinyerni, mely esetben az intézet 1841. nov. 1-én lett volna megnyitandó. De a nyelv kérdése miatt most sem érhették czéljokat s csak a magánosoknak újabb adakozásai lettek törvénybe iktatva. **) Ennél többet az 184^{3/4}-iki országgyűlés sem érhetett el, mely ismételten föleleveníté az ügyet. De a leirat ígérte ugyan a nemzeti nyelvnek méltó figyelembe vételét, de a 3-ik és 4-ik §§-oknak megerősítésétől állhatatosan vonakodott. ***) Hogy az 1836-ban felhozottak a magyar nyelv fejletlenségéről nem képeztek oly akadályt, mely az életbe léptetést egyáltalán eszközölhetlenné tette volna — azt az

*) A m. k. cancellaria levéltárában.

**) A tárgyalási iratok a nádori és cancellariai levéltárakban.

***) A tárgyalási iratok a m. k. cancellariai levéltárban.

események nem sokára kitüntették. A tagadó válaszok oka a magyar nyelv volt kétségtelenül — de nem abban az értelemben, mint azt az országgyűlés előtt magyarázták.

XI.

A megoldást — bár ideiglenesen — az 1848-iki események hozták meg. A mint a háború nagyobb mérveket öltött, s a szervezett nemzeti hadsereg — mely gyakorlatilag igazolta a magyar nyelv alkalmas voltát — a harcztéren eredményeket tudott felmutatni, a küzdelem hosszabb tartamának lehetősége mind valószínűbbé válván, a kormány elhatározta az egyetemen, mely e mozgalmas időkben, midőn annak növendékei a harcztérre siettek, ezen tanévre meg sem nyitattott, egy hadi tanoda hiányát pótló tanfolyamot nyitni.

A hivatalos »Közlöny«-ben okt. 25-kén kiadatott az erre vonatkozó rendelet. A tanfolyam három osztálylyal bírt:

- a) tábori orvosok,
- b) tábori kovácsok,
- c) hadi szolgálatra készülők számára.

Kinevezettek ehez:

Petzwal Otto a mennyiségtan,

Nendtwich Károly a vegytan,

Gelencsey Pál a természettan polgári tanáraivá, to-

vábbá:

Czecz János az árkászat s hídászat,

Peczelt János a fegyvertan,

Bognár György az elemi tactica katonai tanáraivá.

A nov. 16-kán megjelent »Közlöny« pót-kinevezéseket foglalt magában.

Az Erdélybe rendelt Czech helyett Szodtfriedet, továbbá:

Hartmann (utóbb Keményfi) Józsefet a gyalogsági egyetemes szabályok (Reglement) tanárává,

Vasváryt felhatalmazá hadi felolvasások tartására továbbá ajánlá Chapont és Friedrichet vivőmestereknek s Glembayt rajztanítónak.

Akkor már munkába vették a Ludovicának felszerelését és megnyitását.

Mészáros Lázár hadügyminiszter nov. 23-kán benyújtotta a képviselőház elé törvényjavaslatát egy magyar hadi főtanoda szervezése iránt, bejelentvén egyszersmind, hogy az idő rövidségéhez mérten már holnap felszólítás fog megjelenni a szülékhez növendékek beadása iránt.

Ezen utóbb elfogadott tervezet szerint, az eddig Ludovicaeum név alatt ismert katonai tanodát »Magyar hadi főtanoda« név alatt 1849. jan. 7-én fogják megnyitni s a tanítást 50 növendékre, kik minden szükségességgel elfognak láttatni, megkezdeni. A növendékek egy harmadát az alapítványok, egy harmadát az állam s egy harmadát saját maguk költségére veszik fel, ez utóbbiak évenként 400 pengő forintot fizetvén. Növendékeket csak azon alapítók nevezhetnek ki, kik ezt kikötötték, ha alapítványuk jövedelme 400 ftra rúg, vagy ha ezt ennyire kiegészítik. Csak kitűnő ifjak vétetnek fel az intézetbe, s az állam költségén csak szegények. Következett az intézetköltségvetése: az igazgató 2500, az aligazgató 2000 frt, tanárok 1600—800-ig, a tanítók 600—300-ig terjedő fizetéssel, fenhagyatván az

»europai hírű« tanárokkal a szabad egyezkedés magasabb fizetésre, a kórház, gazdasági hivatal, kápolna, a művészek és mesteremberek fizetése: úgy hogy az intézet összes költségvetése XXI. rovatban, melyben benne volt az első felszerelés költsége is (könyvekre, műszerekre 10,000 frt, ágyruha, fegyver, kocsi, lovak stb. házi butorzás) 101,139 ezüst forintra volt előirányozva. Maga a felszerelés igen fényesen, sőt némi fényűzéssel volt tervezve — látszott, hogy a kormány mit sem akar megvonni az intézettől, csak hogy minél virágzóbbá, jobbá tehesse.

A hadügyminister 9 §-ból álló javaslata négy rovatos mellékletet foglalt magában:

1. Járandósági kimutatás a 200 növendékre tervezett intézet igazgatói, tanítói, segéd- és szolgaszemélyzete iránt.

2. Költségvetés 1848/9-re.

3. Kiadások összes ismételése.

4. Ruházati szabályzat.

A képviselőház dec. 9-iki ülésében vétetett tárgyalásba a javaslat s a központi bizottság jelentése, melyeket Vermes Illés előadó olvasott fel.

A központi bizottság jelentése szerint az intézet vagyona állt:

1. Rendezett, kamatozó alapítványi
tőkéik 69,805 frt 5 kr.

2. Csak az intézet életbeléptetése
után kamatozó tőkéik. 173.305 frt 48 kr.

3. Magánosoknál kamatozó tőkéik 521.734 frt 47 kr.

Bíróilag elfoglalt jószágokon levő
s kamatozó tőkéik 25.565 frt 21 kr.

összesen 790.411 frt 02 kr.

Kimerítő viták folytak az ügyben, úgy hogy a tárgyalás csak a közelebbi dec- 11-iki ülésben fejeztetett be, honnan felment a felsőházhoz, mely hasonlólag két nap, dec. 23-kán s 27-én tárgyalta s visszaküldte észrevételeivel a képviselőházhoz, mely dec. 28-kán ez észrevételeket a központi bizottsághoz utasítá: de sem egyik, sem másik ház a dolog lényegét megváltoztató határozatra nem tett ajánlatot, úgy hogy a ministeri javaslat csekély változtatással lett elfogadva. *)

E közben már folytak a készülétek az intézet megnyitására — s a »Közlöny« dec. 18-iki száma már a személyzet egy részét ki is nevezte. Jelesül a szolgálkon, szakácsokon, cselédeken kívül a hadi fogalmazás, magyar nyelv és irodalom, német nyelv tanárait, a vívó mestert, a gymnastika tanítóját, az ének mestert, a kövésőt, a mintarajzolót, a mintaasztalost, a mintalakatot: szóval az egész segédszemélyzetet.

A szervezetet pedig a hadügyminister megbízásából elkészítette Peczelt József egyetemi tanár s az intézet igazgatója s azt rögtön ki is nyomatta ugyancsak a hadügyminister rendeletéből, hogy a közönség körülményesen értesíttessék, hogy: »Minő leend a hadi főtanodában a munkálkodás s mit várhasson az ország ezen intézettől«; megvárván, hogy a tapasztalat adja rá szentesítését, tüntesse ki hiányait, gyengeségeit, hogy azután kettőzött erővel lehessen javításán, pótlásán munkálódni. **)

Az intézet feladata volt a szervezet szerint a nő-

*) Peczelt József »A magyar hadi főtanoda szervezete« Pest 1849. előszavában.

**) Peczelt idézett munkája az előszóban.

vendégeket minden fegyvernemben gyakorlatilag s elméletileg kiképezni. A 3 fő fegyvernem: lovasság, gyalogság és tüzérség s a hadmérnöki és tábor-kar közötti lényeges különbség elkülönített hadi intézetek szükségét feltételezi ugyan, de a fegyvernemek közötti szoros összefüggés, mely mind a három fegyvernemnek alapos ismeretét feltételezi, továbbá a különböző fegyvernemek összhangzó működésének létrehozása s végre, hogy a táborkarba minden fegyvernemmel ismerős tiszteket nevezhessenek ki, szükségessé teszi, hogy azok egy intézetben taníttassanak, még pedig úgy, hogy a tanítás minden katonai tudományra kiterjesztessék s mind a »tanfesz» (t. i. pedantság), mind a felületesség kerülve legyenek, fő súlyt azonban a hasznosságra fektetve.

Fő- és mondhatni csaknem kizárólagos súly a hadi, azaz katonai tantárgyakra s az erő fejlesztésére volt fordítva. »A mi a szorosan vett hadi körön kívül esik, az nem tartozik az intézet határába,« mondá a tervezet egész leplezetlenül, mintha nem is lett volna más feladata, mint egy új magyar katonai aristocratiát képezni; kizárta ez a középtanodai tudományokat, mert a magyar ember már természeténél fogva szeret szónokolni, a bölcsészeti tudományokat pedig majdnem semmire szorította; az észtan, a mathematicában, az erkölcsstan a vásárnapi népszerű előadásokban találván gyakorlati alkalmazást.

Nagy gond volt fordítva a nyelvekre s még sokkal nagyobb a hadi tudományoknak lehető legalaposabb előadására és gyakorlati alkalmazására, kivált a hadműtani szakokra, a mérnökügyre, s végre a test erősítésére szolgáló gyakorlati előadásokra.

Ehhez képest tehát következő tantárgyak vétettek

föl: számtan, betűszámtan, felsőbb analysis, elemi és felsőbb mér- moz- és géptan, telek- és ország-mértan és az utóbiba vágó része a csillagászatnak, vonalzó-, rajz- s leirati mértan, térképi rajz-, tervírás s földkép szerkesztése; kísérleti természettan, hadi vegytan, hadi és építészeti kézműtan, polgári és hadi lak-, víz-, út-, híd- és vaspálya-építéset, hadi utászat, sáncz- és várépítéset, elméleti s gyakorlati tűzértan, gyalog és lovas szolgálati ügyesítés és fegyvergyakorlattan; mind a három fegyver elemi s felsőbb hadi mütana és hadi élelmezéstan, hadügyírmód, századbeli üzlettan és segédtiszti szolgálat, hadi földrajz, álladalom- és tájtan, honi és világi politicalai történetek szemléje, hadi történettán és hadmütörténettán, életbölcészet általános vallás-, élet-, erkölcs- és viselettan; ízléstan, hadi jogtan, magyar nyelvtan ismétlése és irodalmának szemléje, éjszaki és déli szláv-, rác-, oláh nyelvgyakorlati tanítás, német, frank-, olasz és angol nyelv; vivás, testgyakorlás, lovaglás, úszás, táncz, éneklés.« *)

Mind e tantárgyak pedig két, alsó (vagy elemi) és felső folyamban voltak előadandók, mindenik folyam 3—3 osztályból állt s mindenikhez külön egy évi alkalmazási folyam járult. A tanév kezdődött okt. 3-kán s az osztályok jun. 20-ka—jul. 31-ke között zárattak be, azontúl következően a gyakorlati szakok, utazások, hadi felmérések, probatéti dolgozatok, hadmütani utazások, tudományos vitatkozások, tájtanulmányok, hegyes vidékeken, völgyeken, építkezések stb.

A felsőbb alkalmazási folyamban tanítottak: államjogot, tervdolgozatot a polgári és hadi építésekben, víz,

*) Szükségesnek tartottam a szervezet által használt műszavakat megtartani.

ut-, híd- pálya-építészetben, a felsőbb hadműtanban, s gyakorlatok a külföldi nyelvekben és felsőbb ország-mértanban.

A növendékek felvétele 14 éves korukra volt tervezve s jártasoknak kellett lenni a középiskolai tudományokban. A tervezet szabatosan körülírta a növendékek jogait és kötelességeit s e részben is fő-, mondhatni egyetlen tekintet a katonai szellem kifejlesztése, ébrentartása volt, de oly szigorral, mely katonai intézetnél múlhatlanul megkívánható. A feddés titokban, a jutalmazás nyilvánosan történjék, kisebb bűnöknél az osztály esküdt-széke, nagyobbaknál az összes osztály esküdt-széke ítél.

A növendékeket minden szükséges kellékkel az intézet látja el.

Az intézet élén állt az igazgató, házi segédtiszt, házi hadbíró, ki egyszersmind könyvtárnok is. A tanárok rang és fizetés szerint három osztályra oszlottak s összes számuk 22 szaktanárban volt megállapítva. Ezen kívül volt 7 tanító (nyelvmester), öt mester (vivó, testgyakorló, ének-, táncz-, úszó-) s egy kath lelkész. Volt külön kórháza 2 orvossal, könyomdája, mintaműhelye. Nagy volt a szolgálja-személyzet is, mely összesen 55 egyénből állt. Tervezték 20 különböző gyűjteményt, úgy hogy az intézet e részben is kitűnően lett volna felszerelve.

»Hasznavehetőség, alkalmazhatóság, használhatás, nem pedig az inger és dőlőf végett tanul a hadfi — az ő hívatása, neki egészen ügyes alapos gyakorlati embernek, nem pedig gyümölcstelen borostyánokkal koszorúzott tudósnak kell lennie« — mondá a szervezet.

S csakugyan az egész szellem, mely azt átlengi, ennek elérhetésére volt irányozva.

De az intézet életbeléptetése s megszüntetése egy időre esik. A növendékek felvétettek, a tanárok (ezek között Brassai Sámuel) elfoglalták állomásaikat s az intézet jan. 7-kén megnyílt. Az igazgató Peczelt József (addig egyetemi tanár), meleg szavakkal üdvözölte az ifjakat s ecsevelte a tudomány újkori állását: »A had — úgymond — óriási mesterséggé lett: követeléseai polyp-karokkal ölelik át az emberi tudás majdnem minden ágát s nincs a léleknek azon képessége, nincs a testnek azon ereje, nincs a szorgalomnak, nincs az igyekezetnek azon mértéke, mely körében a legteljesebb alkalmazást s a legmesszeterjedőbb hatáskörre a legdúsabb anyagot ne találná. A had többé nem csupán nyers összeütközése a legvadabb szenvedélyek izzó tüzében aczéltott erőknek, nem egyszerű öldöklés és gyilkolás, nem ezerszerezett magán-harcz ököl ököl ellen, homlok homlok ellen. A had jelenleg a legnehezebb politico-mechanica számfeladattá lön, melynél megkivántatik saját és az ellenséges hatalom erejét megismerni, elhelyezni, alkalmazni, többszörözni, meglesni a pillanatot s kifürkészni a helyet, hol különböző természetök szerint a képzelhető legnagyobb hatást képesek kifejteni, hol az erők valamely legyőzhetlen akadályon haszontalanul nem hasadoznak szét, hanem biztos ütéssel hatnak az ellen szívébe.» Elmondá, hogy szükség ismerni a fegyverek s anyagok tulajdonait, legyen a csatatér egy rájába foglalt kép a hadfi előtt s a helyzet álljon tisztán előtte. Keressen multból hasonló példákat s az intésül álljon előtte, kutassa fel az ellenség szándékát s cselekedjék ahhoz mérten. És ebből indulva ki, festette az egyes tudományok befolyását a hadtanra, azol szükségességét, sőt nélkülözhetlenségét. — S éppen a tuda

mányok összegéből és sokaságából talált utat az ifjakat megfeszített szorgalomra inteni.

Néhány nap múlva, midőn ez történt a hadi főtanodában, herczeg Windischgrätz Pesten volt, s ő azonnal feloszlata. Tanárok, tanulók szétmentek, a felszerelés lefoglaltatott s maga az intézet katonai kórházzá alakíttatott át s az is maradt a legújabb időkig.

XII.

Az alkotmány helyreállítása után végre az academia ügye is véglegesen megoldatott. Az 1872-ik évi XVI. és XVII-ik törvényczikk által a honvédségi intézménynyel kapcsolathoz hozatván, még azon évben, mint »Honvédelmi Ludovica Academia« megnyittatott.

